

T.C.
UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KONYALI MEHMED VEHBİ'NİN HÜLÂSAT'UL-BEYÂN
Fİ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDE ESBÂBU'N-NÜZÛL'E
YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nevzat MURAT

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Orhan PARLAK

Ağustos 2017

Yüksek Lisans Tez Özeti

Konyalı Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* Adlı Eserinde
Esbâbu'n-Nüzûl'e Yaklaşımı

Nevzat MURAT

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ağustos 2017

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

“Konyalı Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* Adlı Eserinde Esbâbu'n-Nüzûl'e Yaklaşımı” adlı bu çalışmada Konyalı Mehmed Vehbi'nin sebep-i nüzûl rivâyetlerine yaklaşımı çeşitli yönleri ile ele alındı.

Bu araştırma sürecinde Kur'ân-ı Kerîm'den, esbâbu'n-nüzûle dair yazılan eserlerden ve çeşitli tefsîrlerden faydalanıldı.

Bu tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Girişte; araştırmamızın amacını, konusunu, önemini, araştırmayı yaparken takip edeceğimiz yöntemi, Mehmed Vehbi'nin hayatını, ilmi şahsiyetini ve eserlerini tanıtacağız. Sonra esbâbu'n-nüzûl kavramı ve işlevi başlığı altında tanımını, doğuşunu, önemini ve kaynaklarını belirteceğiz.

Birinci bölümde; Mehmed Vehbi'nin “Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerine Yaklaşımı” başlığı altında rivâyetleri sunma esnasında kullandığı lafızları, rivâyetleri kullanma esaslarını, rivâyetlerin kaynaklarını sunma usulünü ve sunduğu rivâyetlerin kaynaklarına nasıl atıfta bulunduğunu, rivâyetleri sunma biçimini, rivâyetlerin verildiği yerleri ve rivâyetleri âyetler açısından sunma biçimini belirteceğiz.

İkinci bölümde; “Mehmed Vehbi'nin Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerindeki Kaynakları ve İstifade tarzı” başlığı altında rivâyetleri aldığı kaynakları, nakilde bulunduğu râvileri ve rivâyetlerden istifade tarzını belirteceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Tefsîr, Rivâyet, Konyalı Mehmed Vehbi, Sebeb-i Nüzûl*

ABSTRACT

The Approach To Asbab Al Nuzul In The Commentary Of Mehmed Vehbi

Nevzat MURAT

Department of Islamic Sciences

Uşak University Graduâte School Of Social Sciences August 2017

The study that titled as “The Approach To Asbab al Nuzul in the Commentary of Mehmed Vehbi” handles Konyalı Mehmed Vehbi’s approaches to *sebeb-i nuzûl* reports in a variety of way.

Kur’ân-ı Kerîm, different comments on the Kur’ân-ı Kerîm and other literary works related to Asbab al Nuzul are used as reference books during the research.

This thesis consists of an introduction and other two parts.

In the introduction part, the research topic, aim of the paper, the information about Mehmed Vehbi’s early life, scholarly statues and personality and works and methodology are clarified. In addition, under the heading of the concept and function of Ashab al Nuzul its definition, history, importance and the reference part is mentioned.

In part 1, under the title “The Approach To Asbab al Nuzul in the Commentary of Mehmed Vehbi’s” the words he used to present the reports, report usage principals, procedures to state report references and the references he pointed out for the reports, the way he used to present the reports, report attributes and presentation of reports in terms of verses are defined.

In part 2, which is named as “Mehmed Vehbi’s references and the ways he used to make use of Asbab al Nuzul reports”, Mehmed Vehbi’s references, scientists he addressed to the reports he used in his book and his way of presenting reports are described.

Key Words: *al-Tafsir, Narrative, Mehmed Vehbi, Asbab al Nuzul*

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Yüksek Lisans Programı 154015022 No'lu öğrencisi Nevzat MURAT'ın "*KONYALI MEHMED VEHBİ'NİN HÜLÂSAT'UL BEYÂN Fİ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDE ESBÂBU'N-NÜZÛL'E YAKLAŞIM*" adlı tezi 14/08/2017 tarihinde, aşağıdaki jüri üyeleri tarafından Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Üye (Danışman) : Yrd. Doç. Dr. Orhan PARLAK

Üye : Prof. Dr. Sayın DALKIRAN

Üye : Prof. Dr. Habil ŞENTÜRK

Üye : Prof. Dr. Saffet KÖSE

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hikmet GÜLTEKİN

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'i hayatımızın başköşesinden ayırmamız gerekmektedir. Çünkü İslam toplumu Kur'ân-ı Kerîm ile kurdukları maddi ve manevi bağların sağlamlığı ölçüsünde ya örnek bir topluluk olmuş ya da ötelenmiş, hakir görülmüş bir toplum mesabesine düşmüştür. Bu bağların kuvvetli veya zayıf oluşu Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamamanın veya anlayamamanın bir sonucudur. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'i incelememize imkân veren Allahu Teâlâ'ya sonsuz şükür, O'nun Resûlü'ne de sonsuz salât ve selâm olsun.

İnsanoğlunun Kur'ân-ı Kerîm'den hayat ve şifa kaynağı olarak faydalanabilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru bir şekilde anlamasına ve bu anlayış doğrultusunda âyetleri doğru algılamasına bağlıdır. Buna duyulan ihtiyaç tefsîr ilminin doğuşuna ve gelişmesine sebep olmuştur. Tefsîr ilmi içerisinde esbâbu'n-nüzûl'ün de azımsanmayacak bir yeri olduğu unutulmamalıdır. Esbâbu'n-nüzûlün Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde anlaşılmasındaki önemini göz önüne alarak biz de Yüksek Lisans tez çalışmamızda Konyalı Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat 'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde esbâbu'n-nüzûle yaklaşımı yönünü incelemeye çalışacağız.

Girişte; araştırmamızın amacını, konusunu, önemini, araştırmayı yaparken takip edeceğimiz yöntemi, Mehmed Vehbi'nin hayatını, ilmi şahsiyetini ve eserlerini tanıtacağız. Sonra esbâbu'n-nüzûl kavramı ve işlevi başlığı altında tanımını, doğuşunu, önemini ve kaynaklarını belirteceğiz.

Birinci bölümde; Mehmed Vehbi'nin "Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerine Yaklaşımı" başlığı altında rivâyetleri sunma esnasında kullandığı lafızları, rivâyetleri kullanma esaslarını, rivâyetlerin kaynaklarını sunma usulünü ve sunduğu rivâyetlerin kaynaklarına nasıl atıfta bulunduğunu, rivâyetleri sunma biçimini, rivâyetlerin verildiği yerleri ve rivâyetleri âyetler açısından sunma biçimini belirteceğiz.

İkinci bölümde; "Mehmed Vehbi'nin Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerindeki Kaynakları ve İstifade tarzı" başlığı altında rivâyetleri aldığı kaynakları, nakilde bulunduğu râvileri ve rivâyetlerden istifade tarzını belirteceğiz.

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım bu çalışmamda bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım ve çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi ve danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Orhan PARLAK'a derin minnet ve şükranlarımı sunarım.

Düşünce, eleştiri ve yönlendirmeleriyle çalışmamızın olgunlaşmasında önemli katkıları bulunan değerli hocam Sayın Araştırma Görevlisi Habip GÜL'e çalışmamın her aşamasında katkı ve desteklerini esirgemeyen Sayın Evset MURAT'a, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü personeline teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Nevzat MURAT

Uşak 2017

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Nevzat MURAT
Doğum Yeri ve Tarihi : Elazığ/Merkez/04.03.1984
Lisans Öğretimi : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Bildiği Yabancı Diller : Arapça

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurum : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

e-posta adresi : nevzat_murat@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	vi
İçindekiler.....	ix
Kısaltmalar.....	xii
Tablolar Listesi.....	xiii
Giriş.....	1
1. Metodoloji	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
2. Konyalı Mehmed Vehbi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri.....	4
2.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti	4
2.2. Eserleri	7
2.2.1. <i>Hülâsat 'ul-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân</i>	7
2.2.2. <i>El-'Akâ'idü'l-Hayriye fî Tahrîri Mezhebi'l-Fırkatı'n-Nâciye ve hümm Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a ve'r-Red 'alâ Muhâlifhim</i>	8
2.2.3. <i>Ahkâm-ı Kur'âniyye</i>	9
2.2.4. <i>Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Muhtasarı Tercümesi</i>	10
2.2.5. <i>Avâmil-i 'Umrân</i>	11
3. Esbâbu'n-Nüzûl Kavramı ve İşlevi.....	11
3.1. Tanımı	12
3.2. Doğuşu	15
3.3. Önemi ve Faydası	17
3.4. Kaynakları	23

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED VEHBİ'NİN ESBÂBU'N-NÜZÛL RİVÂYETLERİNE YAKLAŞIMI

1.1. Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerinde Kullandığı Lafızlar	25
1.1.1. Rivâyetlerden Önce Kullandığı Lafızlar	25
1.1.2. Rivâyetlerden Sonra Kullandığı Lafızlar	26

1.2. Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerini Kullanma Esasları	28
1.2.1. Tefsîrini Yaptığı Âyet İçin Tek Bir Rivâyet Sunması	28
1.2.2. Birden Fazla Rivâyet Sunup Tercih Yapması	30
1.2.3. Birden Fazla Rivâyet Sunup Ortak Bir Çıkarım Yapması	32
1.2.4. Birden Fazla Rivâyet Sunup Tercih Yapmaması	33
1.3. Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerinin Kaynaklarını Sunma Usûlü	35
1.3.1. Aynı Rivâyeti Birden Çok Kaynaktan Nakletmesi	35
1.3.2. Rivâyeti Sadece İlk Râvisi ve Kaynağı İle Nakletmesi	37
1.3.3. Rivâyeti Sadece Kaynağını Vererek Nakletmesi	38
1.3.4. Sadece Tercih Ettiği Rivâyeti Kaynağı İle Birlikte Nakletmesi	39
1.3.5. Rivâyeti İsnâd Zinciri Olmadan Nakletmesi	40
1.3.6. Rivâyeti Kaynak Belirtmeden Nakletmesi	42
1.4. Mehmed Vehbi'nin Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerinden Faydalanma Yöntemi ...	43
1.4.1. Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerini Sunma Biçimi	44
1.4.1.1. Rivâyetlerin Zikredildiği Yer Açısından Tahlîli	44
1.4.1.1.1. Rivâyeti Âyetin Tefsîrinin Başında Aktarması	44
1.4.1.1.1.1. Sebeb-i Nüzûlü Âyetin Tamamı İçin Zikretmesi	44
1.4.1.1.1.2. Sebeb-i Nüzûlü Âyetin Bir Kısmı İçin Nakletmesi	46
1.4.1.1.2. Rivâyeti Âyetin Tefsîrinin Sonunda Sunması	48
1.4.1.1.3. Rivâyeti Sûrenin Başında Sunması	49
1.4.1.1.3.1. Sûrenin Tamamı İçin Sebeb-i Nüzûl Zikretmesi	50
1.4.1.1.3.2. Sûrenin Bir Kısmı İçin Sebeb-i Nüzûl Zikretmesi	51
1.4.1.2. Rivâyetleri Âyetler Açısından Sunma Biçimi	52
1.4.1.2.1. Bir Âyet İçin Sadece Bir Rivâyet Sunması	52
1.4.1.2.2. Bir Âyet İçin Birden Çok Rivâyet Sunması	54
1.4.1.2.3. Bir Grup Âyet İçin Müşterek Bir Rivâyet Sunması	56
1.4.1.2.4. Farklı Âyetler İçin Ortak Rivâyet Sunması	59

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMED VEHBİ'NİN ESBÂBU'N-NÜZÛL RİVÂYETLERİNDEKİ KAYNAKLARI VE İSTİFADE TARZI

2.1. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Aldığı Kaynaklar	63
2.1.1. Alâuddîn Ebû'l-Hasen el-Hâzin, <i>Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl</i>	63
2.1.2. Fahreddîn er-Râzî, <i>Mefâtihu'l-Ğayb</i>	64
2.1.3. Nâsiruddîn el-Beyzâvî, <i>Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl</i>	66
2.1.4. Nizâmeddîn en-Nisâbûrî, <i>Ğarâibü'l-Kur'ân ve Reğâ'ibü'l-Furkân</i>	68

2.1.5. Ebussu‘ûd Efendi, <i>İrşâdu’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm</i>	69
2.1.6. İbn Cerîr et-Taberî, <i>Câmi‘u’l-Beyân ‘An Te’vîl-i Âyi’l-Kur‘ân</i>	70
2.1.7. Ni‘metullâh Nahcuvânî, <i>el-Fevâtihu’l-İlâhiyye ve’l-Mefâtihu’l-Ğaybiyye</i>	72
2.2. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini İsnâdı	73
2.2.1. Rivâyetleri Sahâbîye İsnâd Etmesi	73
2.2.1.1. Abdullah b. Mes‘ûd	73
2.2.1.2. Ebû Râfî (İbrahim el-Kıptî)	74
2.2.1.3. Ali b. Ebî Tâlib	75
2.2.1.4. Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Kuleyb el-Ensârî	75
2.2.1.5. Abdullah b. Abbâs	76
2.2.1.6. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb el-Kureşî	78
2.2.1.7. Câbir b. Abdullah	79
2.2.1.8. Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr El-Ensârî	79
2.2.2. Rivâyetleri Tâbi‘ûn’a İsnâd Etmesi	81
2.2.2.1. Sa‘îd b. Cübeyr	81
2.2.2.2. Dahhâk b. Müzâhim	82
2.2.2.3. Ebû’l-Hattâb Katâde b. Diâme	82
2.3. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinden İstifade tarzı.....	83
2.3.1. Rivâyete Dayanarak Kelime Tahlili Yapması	83
2.3.2. Rivâyete Dayanarak Nesh’in Vukû‘unu Belirtmesi	85
2.3.3. Rivâyete Dayanarak Nüzûl Mekânını Belirlemesi	86
2.3.4. Rivâyetin Hükümün Umûmîliğine Engel Olmaması	88
2.3.5. Rivâyetlerin Sıhhatini Araştırmaması	90
2.3.6. Rivâyeti Kabul etmemesi	92
2.3.7. Az Sayıda Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Nakletmesi	94
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	102

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	Ođul/Oğlu
bnt.	:	Bint
c.c.	:	Celle Celâluhû
çev.	:	Çeviren
DİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hz.	:	Hazreti
nr.	:	Numarası
md.	:	Maddesi
İFAV.	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	:	Ölümü
Ön.ver.:	:	Önce verilmiş
r.a.	:	Radıyallâhu anhu, anha, anhumâ, anhum
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
thr.	:	Tahric
tlk.	:	Ta'lik
ts.	:	Tarihsiz
v.b.	:	Ve benzeri
y.y.	:	Baskı yeri yok
YYLT.:	:	Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
YDT.	:	Yayınlanmamış Doktora Tezi

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1.	Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosu.....	94
Tablo 1.	Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosunun Devamı.....	95
Tablo 1.	Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosunun Devamı.....	96
Tablo 1.	Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosunun Devamı.....	97
Tablo 1.	Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosunun Devamı.....	98

GİRİŞ

1. Metodoloji

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İnsanoğlu Allahın (c.c) lutfuyla saf, temiz ve arı olan İslam fitratı üzerine doğmuştur. Mümeyyiz olması ile birlikte çevresel faktörlerle etkileşim içine girmiş ve bu etkileşim sonucunda ya doğuştan lutfedilen ve her türlü olumsuzluktan beri olan İslam fitratı üzerine sebat etmiş ya da o temiz fitrata hanel getirip yanlışlarla dolu bir serüvenin yolunu tutmuştur. Bu noktada her türlü kötü etkenin yaradılıştan pak olan bu benlikleri kirletmemesi, ahlaktan, adaletten, irfandan habersiz sadece dünyevi amaçlar edinmiş bireylerin oluşturduğu bir dünyanın olumsuzluklarına meydan vermemek için Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'i inzâl buyurmuştur. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'i iyiyi kötüden, hakkı batıldan ayıran "Furkân" ismi celîli ile müsemma kılmıştır.

İslam âlemi olarak birincil vazifemiz, kıymetli kitabımızı hayatımızın merkezine oturtmak ve bu minval üzere hayatımıza yön vermemizdir. Çünkü müslümanlar ancak bu şekilde örnek bir toplum olacaktır. Bu örnekliğin gerçekleştirilmesi adına Hz. Peygamber'den (s.a.v.) günümüze kadar İslami ilimlerin beslendiği ana kaynak olan Kur'ân-ı Kerîm, İslam âlemi tarafından hep daha iyi anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çaba ve gayretlerin yegâne amacı ise Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak, kavramak ve müntesiplerinin ahlaki, hukuki ve her türlü ihtiyacını karşılamaktır.

Bu ihtiyaçları karşılariken Kur'ân-ı Kerîm bazen hükümler koymuş, bazen geçmişte vuku bulmuş hâdiseleri hatırlatmış, bazen geçmiş toplumların ibret verici kıssalarını sunmuş, bazen vahyin nüzûl döneminde bir takım hâdiseleri aydınlatmış, bazen de merâkı celp eden hususları ifade etme ve herhangi bir konuda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yöneltilen bir sorunun cevabı mahiyetinde indirilmiştir. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlama çabası sayısız ilmin de doğuşuna vesile olmuştur.

Bu açıdan Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin hangi olaya binâen nâzil olduğunu ortaya koyan ilme “Esbâbu'n-Nüzûl” denilmektedir. Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda esbâbu'n-nüzûl ilmi Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında son derece önemli ve olmazsa olmaz diyebileceğimiz bir ilimdir.

Bir âyetin tefsîrinde nüzûl sebebinin bilinmesi İlâhi mesajın kavranması açısından oldukça önemlidir. Çünkü bir âyetin nüzûlüne zemin hazırlayan etkenlerin bilinmesi âyetin hakiki manasını anlamamızda, ameli hükümlerin sübûtunda, ifadelerdeki kapalılığın giderilmesinde, âyetler ve sûreler arasındaki bağlantıların bilinmesinde oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca sahâbe ve ilk dönem müfessirler Kur'ân-ı Kerîm'i esbâbu'n-nüzûl ile tefsîr etmişlerdir. Sahâbe ve ilk dönem müfessirlerin sebep-i nüzûlü bu denli önemli bir noktaya oturtmaları bu ilmin Kur'ân-ı Kerîm'in kavranmasında oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak bazı âlimler tefsîr ilminin başlangıçta esbâbu'n-nüzûl ilminden müteşekkil olduğunu belirtmişlerdir.¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında TBMM Hükümeti'nin çeşitli kademelerinde birçok görev alan Konyalı Mehmed Vehbi Efendi, kaleme aldığı “*Hülâsatü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*” adlı eseriyle şöhret bulmuş Cumhuriyet Dönemi âlimlerinden biridir. Böyle değerli bir kişiliği ve kaleme aldığı kıymetli eserini araştırıp, bazı Kur'ân âyetlerini yorumlarken kullandığı sebep-i nüzûl rivâyetlerini ve bu rivâyetlere yaklaşımını insanlığın hizmetine sunabilmek amacıyla böyle bir çalışmanın gerekliliğine inandık.

1.2.Araştırmanın Önemi

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yöneltilmiş bir sual veya bir olayın vuku bulması sonucunda birkaç âyetin veya bir sûrenin nâzil olmasına sebep olan hâdiselere esbâbu'n-nüzûl denilmektedir.²

Kur'ân-ı Kerîm'in kapsamlı bir vahiy döneminde nâzil olduğu göz önünde bulundurulacak olursa âyetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulan kimi suallerin cevabı veya bazı hâdiselerin sonucunda bazı âyet veya sûrelerin bu olaylara binâen nâzil olması bir gerçektir. Ayrıca bazı âyet ve sûrelerin birtakım hâdiselere binâen nüzûlü vahyin muhataplarının gözetildiğinin de bir göstergesidir.³

¹ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl” md., *DİA*, İstanbul 1995, TDV Yayınları, XI, 360-61.

² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 17. Baskı, Ankara 2008, TDV Yayınları, s. 115.

³ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, 12. Baskı, İstanbul 2014, Kitap Dünyası Yayınları,

Kur'ân-ı Kerîm, bireyleri hidâyete ileterek ahlaki değerlere ve dini hassasiyetlere sahip "... dengeli ve ölçülü bir toplum..."⁴ oluşturmak için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilmiştir. Bu açıdan Kur'ân-ı Kerîm'in büyük bir kısmı belirli özel bir sebebe binâen nâzil olmayıp, vahye muhatap olanları tedrici bir yaklaşımla maddi ve manevi olgunluğa ulaştırma amacıyla nâzil olmuştur. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, esbâbu'n-nüzûl kavramı özel bir sebebe binâen nâzil olan âyetleri kapsamaktadır.⁵ Ancak Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyet ve sûrelerin özel sebeplere binâen nâzil olmaları, bu âyet ve sûrelerin evrensel olmadıkları anlamına gelmemektedir. Çünkü âyetlerin bir kısmının belli sebepler sonucunda nâzil olmaları o âyetleri tarihsel kılmamaktadır.⁶

Tefsîr ilmi, mahiyeti itibariyle âyetlerin mefhumunun en doğru şekilde anlaşılması çabasının bir sonucudur. Bu bağlamda âyetlerin daha iyi anlaşılmasında tefsîr ilmi içinde esbâbu'n-nüzûl'ün önemi çok büyüktür.

Esbâbu'n-nüzûl, vahiy döneminin asli unsurlarını barındırması yönüyle Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Esbâbu'n-nüzûl ilminin önemini belirtme açısından Abdullah b. Mes'ûd'un:

وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ مَا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ سُورَةٌ إِلَّا أَنَا أَعْلَمُ حَيْثُ نَزَلَتْ، وَمَا مِنْ آيَةٍ إِلَّا أَنَا أَعْلَمُ فِيمَا أَنْزَلْتُ، وَلَوْ أَعْلَمُ أَحَدًا هُوَ أَعْلَمُ بِكِتَابِ اللَّهِ مِنِّي، تَبَلَّغُهُ الْإِبِلُ، لَرَكِبْتُ إِلَيْهِ

*"Kendisinden başka hak ma'bûd olmayan Allaha yemin ederim ki ben Allahın kitabından her bir sûrenin nerede nâzil olduğunu ve her bir âyetin de kimin hakkında nâzil olduğunu kat'i olarak bilmekteyim. Allahın kitabına benden daha âlim bir kimsenin mevcudiyetini ve devenin de beni kendisine ulaştıracağını bileydim, ben muhakkak deveme biner ona giderdim."*⁷

İfadelerini göz önüne aldığımızda âyetlerin nüzûluna etken sebepleri bilmenin Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi kavramanın önemli bir parçası olduğu görülecektir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmamızda Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul Beyan fi Tefsîri'l Kur'ân* adlı eserini esbâbu'n-nüzûl'e yaklaşımı açısından inceledik. Öncelikle eseri titizlikle okuyacağız. Esbâbu'n-nüzûlle ilgili konuları başlıklar halinde tasnif edip, esbâbu'n-

s. 271; Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, 4. Baskı, İstanbul, 2010, İsam Yayınları, s. 83-84.

⁴ Bakara 2/143.

⁵ Muhsin Demirci, *a.g.e.*, XI, 360-61.

⁶ M. Said Şimşek, *a.g.e.*, s. 275.

⁷ Ebû'l-Hüseyn Muslimu'bnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Fedâil'us-Sahâbe*, 115, 5. Baskı, Beyrût ts., thk., Muhammed fuâd,Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

nüzûl rivâyetlerinin kaynaklarına inmeye çalışacağız. Oluşturacağımız her bir alt başlık için bir ile beş arası misâl vermeye çalışacağız. Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda geniş bir hacimden sakınmak için âyetlerin sadece esbâbu'n-nüzûl ile ilgili kısımlarını ve meallerini vereceğiz.

Girişte; araştırmamızın amacını, konusunu, önemini, araştırmayı yaparken takip edeceğimiz yöntemi, Mehmed Vehbi'nin hayatını, ilmi şahsiyetini ve eserlerini tanıtacağız. Sonra esbâbu'n-nüzûl kavramı ve işlevi başlığı altında tanımını, doğuşunu, önemini ve kaynaklarını belirteceğiz.

Birinci bölümde; Mehmed Vehbi'nin “Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerine Yaklaşımı” başlığı altında rivâyetleri sunma esnasında kullandığı lafızları, rivâyetleri kullanma esaslarını, rivâyetlerin kaynaklarını sunma usulünü ve sunduğu rivâyetlerin kaynaklarına nasıl atıfta bulunduğunu, rivâyetleri sunma biçimini, rivâyetlerin verildiği yerleri ve rivâyetleri âyetler açısından sunma biçimini belirteceğiz.

İkinci bölümde; “Mehmed Vehbi'nin Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerindeki Kaynakları ve İstifade tarzı” başlığı altında rivâyetleri aldığı kaynakları, nakilde bulunduğu râvileri ve rivâyetlerden istifade tarzını belirteceğiz.

Çalışmamızda kullandığımız âyetlerin meallerini müfessirin kendi tefsîrinden alacağız. Mealleri gerekli gördüğümüz yerde sadeleştirerek kullanacak ve gerekli gördüğümüz durumlarda da farklı meallere mürâcaat edeceğiz.

2. Konyalı Mehmed Vehbi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserleri

Konyalı Mehmed Vehbi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış, oldukça önemli görevler üstlenmiş, son dönem âlimlerinden biridir. Bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin yaşadığı seksen yedi yılı kısaca anlatmaya çalışacağız.

2.1. Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

Mehmed Vehbi Efendi, 1862 yılında Konya'nın Hâdim kazasında, Kongul (Fonkol) köyünde doğmuştur. Devrin âlimlerinden Çelik Hüseyin Efendi'nin oğludur. Babasının lakabı sebebiyle Çelik soyadını almıştır. İlim tahsiline köy mektebinde başlamıştır. Anbarlızade Mehmed Efendi'den Kur'ân-ı Kerîm, tecvid ve sâir ilimler tahsil etmiştir.⁸ 1876 yılında Tomakzade Mehmed Efendi'den de Emsile ve Binâ okumuş, bir yıl sonra Hâdim Medresesi'ne kaydolmuştur. Hâdim

⁸ Remzi Ateşyürek, “Mehmed Vehbi Efendi” md., *DİA*, Ankara 2003, TDV Yayınları, XXVIII, 540.

Medresesi'nde Hafız Ahmet Efendi'den Sarf ilmini tahsil etmiştir. Hocası Hafız Ahmet Efendi'nin Bardas köyüne Müderris olması üzerine eğitimine devam etmek için Bardas köyüne gitmiştir. 1879 yılında Hâdim Medresesi'ne geri dönmüş, bir yıl sonrada Şirvaniye Medresesi'ne girmiştir. Konya Müftüsü Kadınhanlı Hacı Hüseyin Efendi'den Arapça, Tavaslı Osman Efendi'den de Fıkıh ve Usûl dersleri almıştır.⁹ 1888 yılı itibariyle ders halkası oluşturmuş ve talebelerine icazet vermeye başlamıştır.¹⁰

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı dolayısıyla Konya Mebûsu olarak İstanbul Meclis-i Meb'ûsan'ına katılmıştır. Mehmed Vehbi, 1911 yılında Meclis'in dağılması üzerine Konya'ya gelerek Türkçe bir tefsîr yazmaya ve ders okutmaya başlamıştır. Fakat bu sırada I. Dünya Savaşı'nın vuku bulması üzerine tedrisle uğraşmaktan vazgeçmiş ve bütün vaktini tefsîrini tamamlamaya hasretmiştir . “*Hülâsat'ül-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*” adlı on beş ciltlik değerli eserini, 1915 yılının sonunda tamamlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında her iki tarafa mensup devletler, birer muahede ile harpten çekilmiş, Osmanlı Devleti de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Fakat Yunanlıların 1919 yılında İzmir'e asker çıkarması ile memleket tehlikeli bir duruma düşmüş, olayın vahametini idrak eden necip ve asil milletimiz böyle bir haksızlığa boyun eğmemiş ve memleketin muhtelif yerlerinde “Kuvâ-yı Milliye” oluşturmuştur. Bilhassa Doğu Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış, memleketin muhtelif yerlerinde de bireysel teşkilatlar kurulmuştur. Böyle bir dönemde Konyalı Mehmed Vehbi, Kuvâ-yı Milliye lehinde konuşmalar yapmış ve bazı subaylarla temasa geçmiştir. Ancak bu görüşmelerden korkan Konya Valisi Cemal Bey, Mehmed Vehbi'yi göz hapsine almıştır. Fakat Mehmed Vehbi yılmamış, vatanın selâmeti hususunda ilgilileri uyarmaktan geri durmamıştır. Vali'nin kaçması üzerine İngiliz ve İtalyan temsilcileri ile 1500 kadar silahlı İtalyan askeri, Konya'yı işgal etmeyi düşünmüşlerdir. Bu haberin kısa zamanda halk arasında yayılmış olması ve Kuvâ-yı Milliye'nin o zaman Beyşehir'deki kumandanı Şehit Miralay Nazım Bey'in Konya Meclis-i Umûmîsi vasıtasıyla ordunun Mehmed Vehbi hakkındaki güven ve arzusunun bildirmesi üzerine Konya ulemâ ve eşrâfi toplanarak Mehmed Vehbi'yi Vali vekâletine seçmişlerdir.

⁹ Remzi Ateşyürek, *Ön. ver.*, s. 540-41.

¹⁰ Remzi Ateşyürek, *Ön. ver.*, s. 540-41.

Bu sırada İstanbul Hükümeti, Kuvâ-yı Milliye'nin ileri gelenleri ile anlaşarak Suphi Bey'i Konya'ya vali tayin etmiştir. Mehmed Vehbi, 1919 yılında tekrar Meclis-i Meb'ûsan'a Konya'dan mebûs seçilmiş ve 23 Nisan 1920'de Mehmed Vehbi, Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne Konya Mebûsu olarak iştirak etmiştir. Bir müddet Meclis Reisliği'nde de bulunmuş, bilâhère Fevzi Paşa Kabinesi'nde Şer'iyye ve Evkaf vekili olmuştur. Sultan Vahdettin'in İngilizlerin himayesinde İstanbul'dan ayrılmasından sonra, onu padişahlıktan ve halifelikten azleden meşhur fetvayı da Mehmed Vehbi vermiştir. Aynı fetva gereğince hilafet makamına da Abdülmecid Efendi getirilmiştir. Bazı sebeplerle Şer'iyye Vekilliği'nden çekilen Mehmed Vehbi, bir müddet siyaseti bırakarak Ankara'da kalmıştır. Bu esnada Tetkikat ve Te'lifat-ı İslâmiye Heyeti üyesi Şemseddin Günaltay'ın cesaret vermesi ile hazırlamış olduğu on beş ciltlik tefsîrinin basımına karar vermiştir. Eserin basımına Konya'nın ileri gelenlerinden Hacı Kaymakzâde, Hacı Mahmud ve oğlu Kasım Efendi'nin maddi yardımlarıyla muvaffak olmuştur.

Tefsîrin musahhihi olan Evkaf-ı İslâmiye Matbaası muhasebecisi Abdullah oğlu Hafız Kâmil, eserin tashihinde verilen görevin ehemmiyetinden önemle bahsetmekte ve Kadırgalı Mustafa Nazif Efendi tarafından yazılan *Kelâmullah*'tan tatbik edilerek, bu eserin resm-i hattının kabul edildiğini ifade etmektedir. Tefsîrin bütünü Kethuda Camii İmam-Hatip'i Hâfiz İbrahim Efendi tarafından tetkik edilmiştir. Mevcut hataların doğruları ayrıca bir cetvel halinde tefsîrin sonuna ilave edilmiştir.

Mehmed Vehbi, basılmakta olan ve bir taraftan da satışa çıkarılan tefsîrin 1000'e yakın nüshasını eski bir talebesi olan ve Balıkesir'de İmam-Hatiplik vazifesi yapan Necmeddin Efendi'ye götürmüş, sonra basım işlerini takip etmek üzere İstanbul'a dönmüştür.

Bir gün eski Canik Mebûsu Nafiz Bey'e rastlamış ve Nafiz Bey ile birlikte Erzurum Mebûsu Hüseyin Avni Bey'in Karaköy'de bulunan yazıhanesine gitmiş, orada otururken İzmir suikastine adı karışanlardan Ziya Hurşid de yanlarına gelmiştir. Mehmed Vehbi, Ziya Hurşid'in ilk Büyük Millet Meclisi'nden arkadaşı olması nedeniyle onunla hasbihalde bulunmuştur. Bu sebepten Mehmed Vehbi, İzmir suikastinden 1927'de Konya'da tevkif edilmiş, bir hafta kadar polis kısmi adli reisinin odasında nezarete kaldıktan sonra bir emirle ilmiye kisvesinden tecrit edilmek sûretiyle Ankara'ya gönderilmiştir. 10 gün kadar nezarete kaldıktan sonra

yapılan tahkikat neticesinde suikast ile hiçbir ilgisi olmadığı anlaşılmış ve İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmesine mahal kalmadan serbest bırakılmıştır.

Mehmed Vehbi, 15 Nisan 1923 tarihinde vazifesinden ayrılmış ve 1683 Sayılı Tekâüd Kanunu'nun 25. maddesi gereğince kendisine emekli maaşı bağlanmıştır.

Mehmed Vehbi, 1949 yılı Kasım ayının 27'sinde 87 yaşında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.¹¹

2.2. Eserleri

Konyalı Mehmed Vehbi, hayatının büyük bir bölümünü ilim ile hemhal olmaya adanmıştır. İlim ile meşgul olduğu bu sürede çok kıymetli eserler kaleme almıştır. Bu başlık altında kaleme aldığı eserler hakkında bazı bilgiler vermeye çalışacağız.

2.2.1. *Hülâsat'ul-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*

Konya'da 1911-1915 yılları arasında çeşitli baskıları yapılan eserin, Latin alfabesiyle ilk neşri 1966-1969 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Halk tarafından yoğun ilgi görmüş bir eserdir. Mehmed Vehbi, herkesin faydalanabileceği bir üslupla tefsîrini kaleme almıştır. Tefsîrinde öncelikle âyet meallerini yazmış, sonrasında bu mealleri daha kapsamlı bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca birçok âyetin sebab-i nüzûlünü bildirmiş; âyet ve sûrelerin aralarındaki bağlantıyı, nizam ve intizam'ı belirtmiş, âyetlerin ihtiva ettiği özel nükte ve hususiyetlere işaret etmiş ve âyetler hakkında birçok faydalı hususu da ilave etmiştir.

Hülâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân 'ın diğer bir özelliği, geçmişteki muteber tefsîrlerden nakiller yaparak tefsîr konusunda daha kapsamlı görüşler belirtmiş olmasıdır. *Beyzâvî, Râzî, Hâzin, Medârik, Ebussu'ûd Efendi, Ni'metullah Nahcuvânî, İbn Cerîr et-Taberî, Nisâbü'rî ve Sıddık Han* gibi pek çok müfessirden görüş nakletmiştir. Tefsîrin başka bir özelliği de Türkçe neşredilen tefsîrler arasında en hacimli olanıdır. 15 cilt olan bu büyük eserde âyetler yüzeysel tahlil edilmeyip izah edilirken derinliklerine inilmiş, âyetler gruplar halinde değil birer birer ele alınmış ve tefsîr edilmiştir. Herkesin kavrayabileceği bir üslupla kaleme alınmıştır.¹²

¹¹ Veli Ertan, Müellifin Tercüme-i Hali, *Hülâsat'ul Beyan fî Tefsîri'l Kur'ân*, 4. Baskı, İstanbul 1966, Üçdal Neşriyat, I, 11-15.

¹² Mümin Çevik, Kitap Hakkında Nâşirin Açıklaması, *Hülâsat'ul Beyan fî Tefsîri'l Kur'ân*, 4. Baskı, İstanbul 1966, Üçdal Neşriyat, I, 9-10; Ateşyürek, "Mehmed Vehbi Efendi" md., s. 540. İzzettin Pak, *Konyalı Mehmed Vehbi Efendi ve Tefsîrdeki Metodu*, YYLT., Ankara 2007, 62-63.

Merhum Hasan Basri Çantay, Mehmed Vehbi'nin tefsîrine dair hatırasını şöyle anlatmıştır:

“Mehmed Vehbi Efendi, Ankara’da Şer‘iyye Vekili idi. 1923 yılının ilk aylarında beni çağırdı ve dedi ki: Ben bir tefsîr yazdım. Şer‘iyye Vekâleti adına bastırmak istiyorum. İmkânları var. Akif Bey’e götür de, bir gözden geçirsin. Münasip görürse bastırılabilir. Ben Akif Bey’in edebî şahsiyetini, üslûbunu, şâirliğini hem de ilmini ve Arapçaya olan vukufu ile tercüme kabiliyetini bilirim ve takdir ederim. Fikirlerine de hürmetim vardır. Akif Bey ne derse onu yapacağım.” Bunun üzerine tefsiri aldım. Akif Bey’e götürdüm. Merhum, tefsiri gözden geçirdikten sonra şöyle dedi: “Üslûp ve ifade, tefsîr üslûbu ve ifadesi değil. Ayrıca edebî ve akıcı da değil. Eğer bugünkü nesle îmanını tazelesin, sarsılan manevi cephesi kuvvet kazansın diye yazacaksak; bu tefsîrin Şer‘iyye Vekâleti namına basılması doğru olmaz. Bir de bizim şu meşguliyet içinde buna vaktimiz de yok. Basılmadan önce kayınbiraderi Ârif Bey de bir gözden geçirsin.” dedi.

Mehmed Vehbi Efendi’ye ben bu durumu yumuşatarak şöyle söyledim: “Efendim Ârif Bey sizi seviyor. Şer‘iyye Vekâleti’ne falan kendisini muhtaç etmesin. Allah kendisine imkân versin de, kendisi bastırsın, diyor. Bir de kayın biraderiniz Mehmet Ârif Bey’in, kitabı bir kere gözden geçirerek, size yardımcı olmasını münasip görüyor.” dedim. Vehbi Efendi, olgunluk gösterip: “Bu tavsiyeyi Akif Bey gibi bir dosttan geldiği için aynen kabul ederim. Mehmet Ârif Bey’e verelim gözden geçirsin, sonra bastırırız.” dedi. Tefsîr bilahare üzerinde çalışılarak Kitapçı Şakir Efendi tarafından bastırılmıştır.¹³

2.2.2. el-Akâ'idü'l-Hayriye fî Tahrîri Mezhebi'l-Fırkati'n-Nâciye ve hüm Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a ve'r-Red 'alâ Muhâlifihim

Eserde inanç ile ilgili 133 konu incelenmiştir. Arapça olarak kaleme alınan eser 1919 yılında tamamlanmıştır. Eser müellifi tarafından Türkçe’ye, “*Akâid-i Hayriye Tercümesi*” adıyla çevrilmiştir. Eserin yazma nüshası Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi’nde bulunmaktadır (nr. 3506).¹⁴ Ahmet Kâmil Matbaası’nda 1922-1925 yılları arasında Osmanlıca olarak basılmıştır. Eser; bir mukaddime, üç bab ve bir hâtimedden ibarettir. Mukaddimedede akâid ilmi tarif edilmiş ve gayesi belirtilmiştir.

¹³ M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar*, 1. Baskı, İstanbul 2014, Kaynak Yayınları, I, 181-82.

¹⁴ Remzi Ateşyürek, *Ön. ver.*, s. 540-41.

Dalâlette olan fırkaların esasları kısaca açıklanmış ve hadiste geçen 73 fırka şu şekilde tasnif edilmiştir: Mutezile 20, Şia 22, Hâricîler 20, Mürchie 5, Neccâriye 3, Cebriye, Müşebbihe ve Ehli Sünneti birer fırka kabul ederek bu tasnife göre fırkaların teşekkül ettiğinden bahsetmiştir.¹⁵

Daha sonra Şia'nın: "Kur'ân âyetlerinde kast edilen batındır, zâhiri anlam değildir. Zâhirî anlama dayanarak içtihatta bulunmak batıldır." sözlerinin küfür olduğunu beyan eden müfessir: "Kur'ân Arap belâğat-ı üzerine nâzil olmuştur. Bu yönüyle zâhir anlam ne ise insanlar ondan sorumludur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) müslümanlara âyetlerin zâhir anlamını tebliğ etmiş ve bu anlam ile mükellef kılmıştır."¹⁶ şeklinde bir açıklama ile Şia'nın bu görüşünü reddetmiştir.

2.2.3. *Ahkâm-ı Kur'âniyye*

Mehmed Vehbi'nin *Ahkâm-ı Kur'âniyye* adını taşıyan bu eseri 160 başlık altında 482 konu içermektedir. İtikad, ibadet, ahlâk ve sosyal konularla ilgili Kur'ân hükümlerinin açıkça ifade edildiği bir eserdir. Eser, ilk olarak 1922 yılında basılmıştır. Eserin bir nüshası Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (No:170).¹⁷

Eser, Alay Müftüsü Şâkir Efendi tarafından tashih edilmiştir. Tashih edilen hususlar doğru-yanlış cetveli şeklinde eserin baş kısmında verilmiştir. Müellif eserini kaleme alırken anlaşılması kolay bir dil kullanmaya gayret etmiştir. Ancak ifade edilmesi gereken bir konu da eserde cümleler oldukça uzundur ve bazı bölümlerinde kelime hataları görülmektedir.¹⁸

2.2.4. *Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Muhtasarı Tercümesi*

Eseri Konyalı Mehmed Vehbi, dört cilt olarak tercüme etmiştir. Toplam 111 ana başlıkta 1646 hadisi ele almış ve incelemiştir. Ayrıca hadislerin işaret ettiği hükümleri de dile getirmiştir. Mehmed Vehbi; eserin önsözünde Allaha hamd, Resûl

¹⁵ Mehmed Vehbi, *el-'Akâ'idü'l-Hayriye*, İstanbul 1922, Ahmed Kamil Matbaası, s. 5.

¹⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, s. 7; Remzi Ateşyürek, *Ön. ver.*, s. 540-41.

¹⁷ Remzi Ateşyürek, *Ön. ver.*, s. 540-41.

¹⁸ Arslan Karaoğlan, "Konyalı Mehmed Vehbi, Efendi'nin *Ahkâm-ı Kur'âniyye ve Muhammed Ali Es-Sâbûnî'nin Revâiu'l-Beyan*" Adlı Eserinin Mukayesesi", YYLT., Kayseri 2011, s. 74.

ve ashâbına salât ve selâmdan sonra hadis ilmiyle ilgili bazı temel bilgiler vermiştir.¹⁹

Mehmed Vehbi hadisi “Hz. Peygamber’den sâdır olan şey”²⁰ diye tanımlamıştır. Hz. Peygamber’den (s.a.v.) sâdır olan her şeyi de ilâhî vahye dayandırmıştır. Bu yaklaşımını da Kur’ân’dan,

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ () إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

“*Ve ne de kendi arzu ve heveslerine göre konuşmaktadır. Bu (size iletildiği), kendisine indirilen (ilâhî) vahiyden başka bir şey değildir.*”²¹ âyetine dayandırmaktadır.

Mehmed Vehbi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söylediği sözleri boş yere söylemeyeceği ancak vahye dayanarak söyleyeceği görüşündedir. Ayrıca vahyi, “zâhiri” ve “bâtını” yön olarak iki kısma ayırarak değerlendirir. Ardından hadisleri üç başlık halinde mütevatir, meşhur ve haber-i vahid olarak tanımlar ve bunları sade bir şekilde tanıtır. Ayrıca Hz. Peygamber’den (s.a.v.) sudur eden hadisler hakkında bilgi verir. Hadis usûlü âlimleri arasında, Peygamberler nezdinde içtihadın geçerli olup olmadığı ihtilafli bir konu olsa da Mehmed Vehbi, Peygamberlerin içtihadının geçerli olduğunu belirtir. Görüşünü de Peygamberlerin hata üzerine karar kılmayacaklarına bağlamaktadır.

Eserin her bölümüne besmele ile başlayan Mehmed Vehbi, hadisi ilk etapta birebir Türkçeye tercüme eder. Sonrasında hadisten çıkarılabilecek îtikâdî, fikhî ve ahlâkî hükümleri belirtir. Bazen rivâyet zinciri hakkında detaylı bilgi verir. Bunun dışında dil açısından önem arzeden ifadeler ve lafızlar varsa bu ifade ve lafızlara da işaret eder. Bu sayede işaret olunan manaları da okuyucunun dikkatine sunar.

Misâl

“Ameller niyetlere göredir.” hadisini beyan ederken, “Kadınların şerrinden sakınmanın her şeyden fazla gerektiğine işaret için Resûlullah (s.a.v.) *mer’e*’yi yani kadını zikretmiştir ki kadınlardan gelebilecek fitneden hazeri (sakınmayı) ümmetine tavsiye etmiştir.” der. Hadisi beyanını şöyle sonlandırır: “Niyetin meşruiyetinden

¹⁹ İzzettin Pak, *a.g.e.*, 57.

²⁰ Mehmed Vehbi’nin Önsözü, *Sahih-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Muhtasarı Tercümesi*, Bâb-ı Âli’de Sabah Neşriyat, İstanbul 1966, Güneş Matbaası.

²¹ Necm 53/3-4.

maksat, ibadetleri adetlerden ayırt etmektir. Çünkü yememek ve içmemek; perhiz, tedavi veya yemeğe ihtiyaç duymamak için olacağı gibi oruç için de olabilir. Bunları birbirinden ayıran niyettir. Yine mescitte oturmak; kışın soğuktan, yazın sıcaktan korunmak veya dinlenmek için olacağı gibi ibadet ve itikâf için de olabilir. İşte bunları ayırt edecek olan ancak niyettir.”²²

2.2.5. *Avâmil-i ‘Umrân*

“*Avâmil-i ‘Umrân*” adlı eser 52 sayfadır ve Osmanlıca kaleme alınmıştır. Eserde memleketin dâhili ve hârici meseleleri ile ilgili söz söylemenin önemine işaret edilmiştir. Ayrıca halkın Meclis’e seçtiği vekiller huzurunda devleti ve milleti ilgilendiren konularda konuşmaların lüzumuna dikkat çekmiştir. Bu konularda fikir beyân etmenin hatadan uzak olamayacağını ve yine de bu hususlarda söz söylemenin gerekliliğini belirtmiştir.²³

Ayrıca bu risâlede bilgi ve pratiğin birlikte düşünülmesinin gerekliliğine işaret ederek sadece bilginin ya da sadece pratiğin yeterli olamayacağını belirtmiştir. Bu görüşüne Almanya ve İngiltere meclislerindeki bazı uygulamaları misâl göstererek memleketimizde de teori ile pratiğin birleştirilerek görev ve sorumluluk verilmesinin gereğine işaret etmiştir.²⁴

İlmi yönünün derinliği ile beraber aynı zamanda bir siyaset adamı olan Mehmed Vehbi’nin “*siyasi hatıraları*” ise hala basılmamıştır.²⁵

3. *Esbâbu’n-Nüzûl Kavramı ve İşlevi*

Bu çalışmamızda Konyalı Mehmed Vehbi’nin tefsîrinde naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerine yaklaşımını incelemeye çalışacağız. Ancak öncelikle esbâbu’n-nüzûlün tanımını, doğuşunu, önemini, faydasını ve kaynaklarını beyân edip genel bir bilgi vermeye çalışacağız.

²² Mehmed Vehbi, *Sahih-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Muhtasarı Tercemesi*, I, 6-7.

²³ Mehmed Vehbi, *Avâmil-i ‘Umrân*, İstanbul 1911, Sırât-ı Müstekîm Matbaası, s. 5-11.

²⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, 6-12.

²⁵ Veli Ertan, Müellifin Tercüme-i Hali, *Hülâsat’ul Beyan fî Tefsîri’l Kur’ân*, 4. Baskı, İstanbul 1966, Üçdal Neşriyat, I, 15; Ateşyürek, *Ön. ver.*, s. 540-41.

3.1.Tanımlı

Sebeb kelimesi lügatta, kendisi vasıtasıyla bir işin elde edilmesi için gerekli vasıtalar; neden, faktör gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu “esbâb”dır.²⁶ Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de farklı anlamlarda kullanılmıştır ki bu anlamların bütününe taşıdığı ortak özellik sebebin: “Kendisi aracılığıyla amaca, hedefe ulaşılabilen şey, unsur” olmasıdır. Öncelikle sebeb kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı kullanımlarını vermek istiyoruz.

Misâl-1

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا

“Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik.”²⁷ Bu âyette سَبَبًا lafzı “yol” anlamında kullanılmıştır.²⁸

ثُمَّ اتَّعَى سَبَبًا

“Sonra yine (doğuya doğru) bir yol tuttu.” Burada سَبَبًا lafzı “yol” anlamında kullanılmıştır.²⁹

Misâl-2

مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ

“Her kim ona Muhammed’e (a.s.) Allahın dünyada ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen tavana bir ip çeksin, sonra kendini assın da bir baksın; başvurduğu bu yöntem, öfkelendiği şeyi giderecek mi?”³⁰ Bu âyette سَبَبٍ lafzı “ip” anlamında kullanılmıştır.³¹

Misâl-3

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صِرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ () أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَاطَّلَعَ إِلَى إِلِهِ مُوسَى

²⁶ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk., Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Beyrût 1988, Darû ve Mektebetu'l-Hilâl, VII, 203; İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, Beyrût 1994, Dâru Sâdır, I, 458-59; İbrahim Mustafa ve diğeri, *el-Mu'cemul-Vasît*, Kâhire ts., Dâru'l-Fîkr, I, 411.

²⁷ Kehf 18/84.

²⁸ İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrût 2001, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, III, 106.

²⁹ Kehf 18/89; Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1. Baskı, Beyrût 2002, Dâru İhyâi't-Türâs.

³⁰ Hac 22/15.

³¹ Sa'lebî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mağlûf, *el-Cevâhiru'l-Hasên fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrût 1998, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, III, 540.

“Firavun dedi ki: ‘Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ’nın ilâhını görürüm.’”³² Bu âyette sebebin çoğulu olan الأسباب “yollar” anlamında kullanılmıştır.³³

Misâl-4

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ

“Kendilerine uyulanlar o gün azabı görünce, kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.”³⁴ âyetinde الأسباب lafzı “insanlar arasında bulunan akrabalık ve muhabbet ilişkileri” anlamında kullanılmıştır.³⁵

Sebeb-i nüzûl lafzında Nezele, mastarı “nüzûl” kelimesi ise lügatte, (binek vb.) inmek; (bir yerde) konaklamak; (gökten Kur’ân âyetleri) inmek, nâzil olmak, alçalmak, düşmek gibi anlamları olmasıyla birlikte bu anlamların ortak noktası: “Bir şeyin bulunduğu noktadan aşağıya inmesidir.” şeklinde bir mana anlaşılmaktadır.³⁶ Bu bağlamda nüzûl kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı kullanımlarını vermek istiyoruz.

Misâl-1

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

“Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar.”³⁷ Burada أُنزِلَ lafzı “indirilene” anlamında kullanılmıştır.

Misâl-2

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَنُكْفِرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ

“Onlara, Allahın indirdiğine (Kur’ân’a) îman edin denilince, ‘Biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız’ deyip, ondan sonra geleni (Kur’ân’ı) inkâr ederler.”³⁸ Âyette geçen أَنْزَلَ lafzı ile “indirilen” anlamı kastedilmektedir.

Misâl-3

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

³² Mü’min 40/36-37.

³³ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, Beyrût 2010, Dâru’l-Fikr, VI, 13.

³⁴ Bakara 2/166.

³⁵ Seyyid Kutub b. İbrâhim b. Hüseyin, *Fi Zilâli’l-Kur’ân*, 17. Baskı, Beyrût 1992, Dâru’ş-Şurûk, V, 3082.

³⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 606; İbrahim Mustafâ, Ahmed Hasan Zeyyâd, Hâmid Abdulkâdir ve Muhammed Ali Neccâr, *a.g.e.*, II, 915.

³⁷ Bakara 2/4; Muhammed Reşîd b. Ali Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, Mısır 1990, El-Hey’ettu’l-Misriyyetu’l-Âmmetu li’l-Kitâb, I, 111.

³⁸ Bakara 2/91; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 1. Baskı, Beyrût 1994, Dâru İbn Kesîr, I, 132.

“Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder.”³⁹ Âyette geçen أَنْزَلْنَا lafzı ile “biz sana apaçık âyetler indirdik” anlamı anlaşılmaktadır.

Misâl-4

وَأَدَا قَبِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَنْبَغُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا

“Onlara, ‘Allahın indirdiğine uyun! Denildiğinde, Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!’ derler.”⁴⁰ Âyette geçen أَنْزَلَ lafzı ile “Allahın kendi katından indirdiği” anlamı kastedilmektedir.

Misâl-5

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

“Rabbimiz! Senin indirdiğine îman ettik ve Peygamber’e uyduk. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenlerle beraber yaz.”⁴¹ Âyette geçen أَنْزَلْتَ lafzı “Allahın indirdiği” anlamında kullanılmıştır.

Misâl olarak zikrettiğimiz âyetlerde geçen “أَنْزَلَ ve أَنْزَلَ” lafızları “Bir şeyin bulunduğu noktadan aşağıya inmesi” anlamında gökten Kur’ân âyetleri inmek, nâzil olmak şeklinde kullanılmıştır.

Sebeb-i nüzûl kavramı ile ilgili derli-toplu bir tanım ilk dönem âlimleri tarafından yapılmamıştır. Bu ilmin efrâdını câmi‘ ağıyârını mâni‘ diye nitelendirebileceğimiz tanımına son dönem âlimlerinin eserlerinde rastlanmaktadır.

Bu tanımlardan bazısı şöyledir:

Zerkânî (ö. 1367/1947) Sebeb-i nüzûl kavramını: “Meydana geldiği günlerde kendisinden bahsetmek veya hükmünü açıklamak için âyet veya âyetlerin indiği hâdise”⁴² olarak tanımlamıştır.

Subhî Sâlih (ö. 1407/1986): “Kendisi sebebiyle, onu da içererek veya ona cevap olarak ya da hükmünü açıklayarak âyet veya âyetlerin indiği şey”⁴³ şeklinde tanımlar.

Kattân (ö. 1420/1999) ise: “Meydana geldiği zaman diliminde kendisiyle ilgili Kur’ân âyeti inen olay veya sual”⁴⁴ şeklinde tanımlar.

³⁹ Bakara 2/99; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, 1. Baskı, Kâhire 1997, Dâru’s-Sâbûnî, I, 73.

⁴⁰ Bakara 2/170; Muhammed b. Mahmûd el-Maturîdî, *Te’vilât’ı Ehli’s-Sünne*, 1. Baskı, Beyrût 2005, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I, 621.

⁴¹ Âl-i İmrân 3/53; Ebû’l-Leys es-Semerkindî, *Bahru’l-‘Ulûm*, Beyrût 1993, Dâru’l-Fikr, I, 217.

⁴² Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thr., Ahmed Şemsuddîn, 1. Baskı, Beyrût 1988, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I, 106.

⁴³ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 24. Baskı, Beyrût 2000, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, I, 132.

Ahmet Nedim Serinsu da Sebeb-i nüzûl kavramını Subhî Sâlih'in yaptığı tanıma yakın bir anlamda tanımlamıştır. Ancak Serinsu tanımına: “Vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden” şeklinde bir ifade eklemiştir.⁴⁵

Kattân'ın yaptığı tanım Zerkânî'nin yaptığı tanımla örtüşmektedir. Subhî Sâlih'in tanımında yer alan “Onu da içererek” ifadesiyle nâzil olan âyetin nüzûlüne sebep hususa tahsisini düşündürecek ihtimali ortadan kaldırması yönüyle bir farklılığı vardır. Ancak bu yaklaşım sebep-i nüzûl sayılmayan târihi olayların da sebep-i nüzûl sayılacağı yanılığına götürebilir. Bu tarifler içerisinde Zerkânî'nin yapmış olduğu tanım, maksadı ifade etmesi bakımından daha yeterli ve daha kapsamlı görülmektedir.⁴⁶

3.2. Doğuşu

İlmin her dalında olduğu gibi sebep-i nüzûl ilminin de bir başlangıcı vardır. Ayrıca sebep-i nüzûl ilmi Kur'ân-ı Kerîm ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bazı âyetler bir olayın meydana gelmesi veya Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bazı suallerin sorulması üzerine nâzil olmuştur. Vahyin nüzûlüne sebep olan bu olay veya sualler, sonraki dönemlerde Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması çabasının bir sonucu olarak sebep-i nüzûl diye isimlendirilecek bu ilmin doğuşuna vesile olmuştur.

Sebeb-i nüzûl ilminin doğuşundan, müstakil eserlerin telif edildiği döneme kadar geçirdiği süreci kısaca dört safhaya ayırabiliriz:

1. Tedvinden Önceki Safha: Bu safha Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe (r.a.) dönemini kapsamaktadır. Bu dönemin ortak özelliği rivâyetlerin ağırlıklı olarak ezberlenerek korunmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا تَكْتُبُوا عَنِّي، وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ، وَحَدَّثُوا عَنِّي، وَلَا حَرَجَ، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُنْعَمًا فَلْيَبْتِئُوا مَفْعَدَهُ مِنَ النَّارِ "

*“Benden (bir şey) yazmayınız. Kim benden Kur'ândan başka bir şey yazdı ise onu imha etsin. Benden rivâyet ediniz, bir beis yoktur. Kim benim adıma kasden yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın.”*⁴⁷

Bu dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) izniyle Kur'ân-ı Kerîm resmi olarak yazılmıştır. Fakat hadislerin yazımında her ne kadar kişisel bazı çabalar gösterilmişse

⁴⁴ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Beyrût 2000, Mektebetu'l-Meârifî li'n-Neşr, I, 75.

⁴⁵ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, İstanbul 2008, Şûle Yayınları, s. 56.

⁴⁶ Abdurrahman Ensari, “*Sebeb-i Nüzûlün Tefsîre Etkisi bakımından Bakara Sûresi Örneği*”, YDT., Şanlıurfa 2014, s. 11.

⁴⁷ Muslim, *Zühd*, 72.

de daha çok sözlü olarak aktarılmış ve hıfz edilerek korunmuştur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak sebab-i nüzûl ile ilgili rivâyetler de bu şekilde aktarılmıştır.⁴⁸

2. *Tedvin Safhası*: Neredeyse bütün kaynaklar hadislerin toplama ve tedvinini düşünen ilk kişinin, Tâbi'ûn'dan Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719) olduğunu ifade etmektedir. Tedvin safhasını resmi anlamda Ömer b. Abdülaziz başlatmıştır. Ömer b. Abdülaziz (99/717) halifelik makamına geldiğinde, hadislerin kaybolması korkusuyla ve hadislerin tahrif edilmekten korunması amacıyla tedvin edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Vakit kaybetmeden valilerine bu endişesini iletip hadislerin kayıt altına alınmasını emretmiştir. Bu vazifenin tevdi edildiği biri de döneminin en büyük âlimlerinden Hicâz ve Şâm âlimi İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)'dir. Zührî, Ömer b. Abdülaziz'in isteğine icabet etmiş ve Medine ehlinin hadislerini toplamıştır. Zührî'nin bu çalışması, hadislerin toplanması ve tedviniyle ilgili ilk kapsamlı çalışmadır. Böylece Zührî tedvin alanında âlimlere bir yol açmış ve bu adım sonrasında tedvin hareketi gün be gün hızlanıp gelişmiştir.⁴⁹

Esbâbu'n-nüzûl ilmi hakkında tedvin döneminin oldukça önemli olması, hadislerle ilgili cem ve tedvin hareketi, nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerin de kayıt altına alınmasını sağlamıştır.

3. *Tasnif Safhası*: Bu safha Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin müstakil olarak yazıldığı bir çağdır. Bu dönemde telif, ilk olarak "Müsned" ler şeklinde başlamıştır. Müsnedler sahâbenin ismi esas alınarak sıhhat durumlarına ve konularına bakılmaksızın, rivâyet ettikleri bütün hadislerin toplandığı kitaplardır.⁵⁰ İlk müsned yazan Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819)'dir. İmam Ahmed (ö. 241/855)'in "Müsned"'i bu müsnedlerin en kapsamlısı sayılır.⁵¹ Müsnedlerde 'ale'r-ricâl tasnif sistemi kullanılmıştır. Bu eserlerde hadisler konuları yönüyle dikkate alınmamış, kitaba alınması düşünülen hadisler, rivâyeti yapan sahâbelerin veya rivâyet zincirindeki başka bir râvinin ismi altında toplanmıştır. Müşterek konuları ihtiva eden hadislerin bir arada olmaması bu eserlerden istifâdeyi bir hayli zorlaştırmıştır.

4. *Esbâbu'n-nüzûl'e Dâir Müstakil Eserlerin Yazılmaya Başlandığı Safha*: Zerkânî, *Burhân*'ında ve Suyûtî de *İtkân*'ında bu konuda yazılmış en eski eserin

⁴⁸ Abdurrahman Ensari, *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁹ Sibâ'î, Mustafa b. Hasen, *Es-Sünne ve Mekânetuhâ fi Teşri'i'l-İslâmî*, 3. Baskı, Beyrût 1982: El-Mektebü'l-İslâmî, s. 106.

⁵⁰ Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 2007, TDV Yayınları, s. 233.

⁵¹ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*, 15. Baskı, Beyrût 1984, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, I, 123.

Buhârî'nin şeyhi Ali b. el-Medîni'ye (ö. 234/848) ait olduğunu ifade etmişlerdir.⁵² Bu beyanlardan çıkarılabilecek sonuç şudur: Esbâbu'n-nüzûl ile ilgili müstakil çalışmalar hicri üçüncü asırda başlamıştır.

3.3. Önemi ve Faydası

Sebeb-i nüzûlü bilmenin faydaları pek çoktur.⁵³ Öncelikle sebeb-i nüzûlün önemiyle ilgili bazı âlimlerin görüşlerini ifade etmeye çalışacağız. Devamında sebeb-i nüzûlü bilmenin faydalarına kısaca değineceğiz.

Sebeb-i Nüzûlü Bilmenin Önemiyle İlgili Bazı Âlimlerin İfadeleri:

1. Zerkeşî (ö. 794/1392)'nin nakline göre, Ebû'l-Feth el-Kuşeyrî bu konuda şöyle demiştir: “Sebeb-i nüzûlü bilmek, Yüce Kitab'ın manalarını anlamada kuvvetli bir yoldur. Bu ilim, olayları çevreleyen karineler vasıtasıyla sahâbelerce biliniyordu.”⁵⁴

2. Vâhidî (ö. 468/1075) şöyle ifade eder: “Sebeb-i nüzûl, üzerinde durulması gereken ve çabaların sarf edilmesine layık olan en önemli şeylerdendir. Çünkü bir âyetin kıssası ve sebeb-i nüzûlü bilinmeden, o âyetin tefsîrinin bilinmesi ve maksadının anlaşılması mümkün değildir.”⁵⁵

3. İbn Dakîk el-İd (ö. 702/1303)'in bu konudaki görüşünü Suyûtî (ö. 911/1505) şöyle nakleder: “Sebeb-i nüzûlü bilmek, Kur'ân'ın manalarını anlamada kuvvetli bir yoldur.”⁵⁶

4. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) şöyle der: “Sebeb-i nüzûlü bilmek, âyeti anlamaya yardım eder. Âyetin iniş sebebi bilinirse, hangi maksatla indirildiği de bilinmiş olur.”⁵⁷

5. Şâtîbî (ö. 790/1388) bu konuyu şöyle ifade eder: “Sebeb-i nüzûlü bilmek, Kitab'ın anlaşılmasını sağlamada vazgeçilmez önemli hususlardandır. Şüphesiz ki

⁵² Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, tdk., Mustafa Dîb el-Buğâ, 1. Baskı, Beyrût 1987, Dâru İbni Kesîr, I, 92; Bedruddîn Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kâhire ts., Mektebetu Dâri't-Turâs, I, 33.

⁵³ Celâlüddîn Suyûtî, *a.g.e.*, I, 99.

⁵⁴ Abdullâh ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 22.

⁵⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbüri, *Esbâbu'n-Nüzûl*, thk., Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrût 1991, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 10; Süleyman Ma'rafî, *fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Orhan Parlak, 1. Baskı, Konya 2017, Tekin Kitabevi, I, s. 55.

⁵⁶ Celâlüddîn Suyûtî, *a.g.e.*, I, 99.

⁵⁷ Süleyman Ma'rafî, *a.g.e.*, I, s. 55.

kelamın anlaşılmasını sağlayan karineler onunla birlikte nakledilmezse, kelam tamamen veya kısmen anlaşılmaz olur. İşte sebab-i nüzûlü bilmek, bu kabilden olan bütün problemleri giderir. Dolayısıyla sebebi bilmek, muktezâyı hâli bilmek demektir.”⁵⁸

Sebeb-i Nüzûlü Bilmenin Faydaları

1. Hükümlerin hikmetlerini bilmek.⁵⁹ Bir hüküm ile ilgili hikmeti bilmek, o hükümün gereğini yapmaya ve Allahın emirlerine uymaya teşvik eder. Çünkü bu hikmetler ile kişi yapması gerektiği işlerin neticesinde meydana gelecek yararları görmekte ve zorluk çekmemektedir. Bu yararların idraki içinde olan bir kulun îmani yönü son derece güçlenmiş olacaktır.⁶⁰

Misâl

وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ
وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

“Eğer bir kadın, kocasının kötü muamelesinden veya kendisini terk etmesinden korkarsa (iki taraf) arasında anlaşarak sorunlarını çözebilirler; zira karşılıklı anlaşma en iyi yoldur ve bencillik, insan ruhunda her zaman mevcuttur. Fakat iyilik yapar ve O’na karşı sorumluluğunuzun bilincinde olursanız, bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”⁶¹

Râzî ve Hâzin’in tefsirlerine bakıldığında âyet, İbn Ebi’s-Sâib hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ebû Sâib, ihtiyar bir zevcesi ve bu zevcesinden birçok çocuğu olduğu halde zevcesini boşamak ister. Buna karşılık zevcesi: “Bırak beni kendi halime. Evlâdımın mesâlihini tesviyeyle meşgul olayım. Ancak bana talâk verme, şu kadar zamandır beynimizde cereyan eden muhabbeti mahvetme. İki ayda bir kere nöbetime riâyet edersen razıyım. Diğer zevcenle mes’ûd ol.” der. Eşinin bu söylemi üzerine Ebû Sâib, boşamayacağı söyler. Fakat bu durumun caiz olup olmadığı hakkında merak içinde olan eşi ve Sâib, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıkarlar. Bunun üzerine bu âyet nâzil olur.⁶²

⁵⁸ Ebû İshâk eş-Şâtibî, *el-Muvâfekat fi Usûli’ş-Şerîa*, 1. Baskı, Beyrût 1994, Dâru’l-Ma’rife, III, 311.

⁵⁹ Mennâ’u’l-Kattân, *a.g.e.*, s. 79.

⁶⁰ Celâlüddîn Suyûtî, *a.g.e.*, s. 38.

⁶¹ Nisâ 4/128.

⁶² Mehmed Vehbi, *Hülâsat’ul-Beyan fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 4. Baskı, İstanbul 1966, Üçdal Neşriyat, I, 85; Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed Fahreddîn, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 3. Baskı, Beyrût 2000, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, XI. 235.; Hâzin, Alâuddîn Ebû’l-Hasen, *Lübâbu’t-Te’vil fi Meâni’t-Tenzil*, 1. Baskı, Beyrût 1995, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I, 434.

Bir kişinin gençliğinin tamamını yanında geçiren hanımını yaşlılığında boşaması doğru bir davranış değildir. Zira bu davranış kin ve nefrete sebep olacaktır. Kadının meydana gelecek kin ve nefreti ortadan kaldırmak için bazı fedâkarlıklarda bulunarak sulha yönelmesi ve bazı haklarından vazgeçmesi sulhun tanzimi açısından oldukça önemlidir. Bu davranışı sonucunda kadın, kocasının kendisine meyletmesinin çarelerini arayacaktır. Bu yönüyle Allahu Tealâ kadını güzel bir yola davet etmiştir.

2. Âyetlerden kastedilen mana kolaylıkla anlaşılır. Şüphe ve hatalar giderilmiş olur.⁶³ Sebeb-i nüzûlü bilmek âyetin ifade ettiği manayı kolay bir şekilde anlamaya yardımcı olur. Ayrıca âyetin zâhiri manasından anlaşılacak şüphe ve yanlış anlaşılımlar bertaraf edilmiş olur.

Misâl

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“İman edip salih ameller işleyenlere; Allaha karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allaha karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allaha karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce yapmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah, iyilik edenleri sever.”⁶⁴

Taberî ve Hâzin’in ifadelerine göre bu âyetin sebep-i nüzûlü şöyledir: Sarhoşluk veren şeylerin haramiyetini beyan eden âyet nâzil olduktan sonra bazı sahâbe haram olmadan önce içen ve haram olduğunu belirten âyet nâzil olmadan vefat edenlerin durumuna üzülererek şöyle derler: “Yâ Resûlallah! Şarap içip vefat eden kardeşlerimizin hali nasıl olur?” bu soru üzerine bu âyet nâzil olmuştur.⁶⁵

Sebeb-i nüzûlü bilmenin faydeli bir yönü de akılda meydana gelebilecek şüpheli düşüncelerin bertaraf edilmesidir. Zira bu âyet nâzil olmadan evvel sahâbe geçmişte sarhoşluk veren şeyleri kullanan ve bu hal üzere vefat eden sahâbenin ne durumda oldukları hakkında bazı şüphe ve kaygı içindeydiler. Bu âyetin nâzil olmasıyla mevcut kaygı ve şüphenin bertaraf edildiği anlaşılmaktadır. Bazı âyetlerin sebep-i nüzûlünün bilinmesi, zihinlerde oluşabilecek bazı şüphe ve yanlış anlaşılımların giderilmesinde oldukça önemlidir.

⁶³ İsmail Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

⁶⁴ Mâide 5/93.

⁶⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1320; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi ‘u’l-Beyân an Te’vil-i Âyi’l-Kur’ân*, 1. Baskı, Beyrût 2000, Muessetur-Risâle, X, 576; Hâzin, *a.g.e.*, II, 76

3. Hasr tevehhümü bertaraf edilir. Âyetin zâhiri manası hasr ifade edebilir. Ancak nüzûl sebebinin bilinmesiyle bu hususlarla ilgili yapılabilecek hatalar ortadan kaldırılmış olur.⁶⁶ Bir âyetin zâhiri manası o mananın belirli çerçevelere sıkıştırıldığını ifade edebilir. İşte tam bu noktada nüzûl sebebinin bilinmesi oluşabilecek bu hasr tevehhümünü ortadan kaldıracaktır.

Misâl

قُلْ لَا آجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“De ki: ‘Bana vahyolunan Kur’ân’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allahtan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yemek zorunda kalırsa yiyebilir.’ Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”⁶⁷

Cahiliye dönemi insanların sadece heva ve hevesleri doğrultusunda bazı eşyayı kendilerine haram kılmaları ve bazılarını da kendilerine helal saymaları sonucunda bu âyet nâzil olmuştur.⁶⁸ Bu âyette ifade edilenler dışında haram olan bir hususun olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak nüzûl sebebinin bilinmesiyle âyetin câhiliye dönemi insanların kendilerine haram ve helal kıldığı hususları beyan için nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Nüzûl sebebinin bilinmesiyle âyetin zâhirinden anlaşılan hasr tevehhümü bertaraf edilmiştir.

4. Sebeb-i nüzûl, âyetin kapsadığı hükmü tahsis eder.⁶⁹ Bu âyetlerin kapsadığı hükümler bu kişilere mahsustur. Bunların haricinde kalanların durumu ancak kıyas yoluyla bilinebilir.⁷⁰

Misâl

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Allah, kocası hakkında sana başvuran ve Allaha şikâyette bulunan kadının sözlerini işitmiştir. Ve Allah ikinizin söylediklerini de mutlaka işitir. Şüphesiz Allah her şeyi işiten, her şeyi görendir.”⁷¹

⁶⁶ İsmail Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 117; Celâlüddîn Suyûtî, *a.g.e.*, s. 38.

⁶⁷ En‘âm 6/145.

⁶⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, s. 1551; Râzî, *a.g.e.*, XIII, 168.

⁶⁹ İsmail Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 118.

⁷⁰ İsmail Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 118.

⁷¹ Mucâdele 58/1.

Râzî, Hâzin ve Ebussu‘ûd Efendi’nin ifadeleriyle bu âyet Havle bnt. Sa‘lebe hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Havle’nin (r.a.) kocası Evs b. Sâmit bir gün hanımı Havleyi namaz kılariken bulur ve namazdan sonra bazı isteklerde bulunur. Fakat Havle bu istekleri yerine getirmekten kaçınır. Bu duruma sinirlenen Sâmit hanımına zihâr (*Bir kişinin hanımını veya hanımının vücudunun tamamına bedel bir uzvunu kendisine nikâh haram olan birine benzetmesidir.*)⁷² yapar. Daha sonra pişman da olsa Sâmit hanımına: “Ben zannedirim ki sen bana haram oldun.” der. Havle Hz. Peygamber’e (s.a.v.) gider ve durumunu anlatır. Bunun üzerine Hz. Peygamber de (s.a.v.) : “Sen ona haram oldun.” diye buyurur. Havle ısrar edince Hz. Peygamber (s.a.v.) sözünü yineler ve: “Sen ona haram oldun.” der. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözleri karşısında oldukça üzülen Havle, Allaha duâ ve tazarruda ısrar edince bu âyet nâzil olmuştur.⁷³

Bazı âyetlerin ihtiva ettiği hükümler sınırlılık ifade eder. Bu hükme başka kişilerin de uyması ancak kıyas yolu ile mümkün olabilir. Ancak bu âyetin sebab-i nüzûlü bilinmeseydi âyetin manasının ifade ettiği hüküm ya tam manasıyla anlaşılmayacaktı ya da âyetin hükmünden istifade edilemeyecekti.

5. Sebeb-i nüzûlü bilmek âyetin nüzûlüne konu olan kişi hakkında bilgi verir. Böylece başkaları hakkında nâzil olduğu iddiası ve şüphesi ortadan kaldırılmış olur.⁷⁴ Hakkında âyet nâzil olan kişinin bilinmesi oldukça önemli bir husustur. Zira düşmanlık ve çeşitli husumetler sonucunda bazı âyetlerin bazı kişilere isnâd edilmesi söz konusu bir durumdur. Bu hususun bertaraf edilmesi için ilgili bir âyetin kim hakkında nâzil olduğunu bilmek gerekli ve faideli bir husustur.

Misâl

وَالَّذِي قَالَ لَوَالِدَيْهِ أَفِّ لَكُمْمَا اتَّعَدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَعْجِلَانِ اللَّهَ وَيَلُوكَ آمِنَ
إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“Anne ve babasına, ‘Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?’ diyen kimseye, onlar Allaha

⁷² Haddâdî, Ebû Bekir b. Ali, *el-Cevheretü'n-Neyyira Alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, Kâhire 1904, Matbaatü'l-Hayriyye, II, 62.

⁷³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XIV, 5801-802; Râzî, *a.g.e.*, XXIX, 477; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 255; Ebussu‘ûd Efendi, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrût ts., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, VIII, 215; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Muhtasari min Umûri Rasûlillâhi Sallâllahu Aleyhi Vesellem ve Sünenihi ve Eyyâmihî*, Zihâr, 51, Kâhire ts., şerh ve tlk., Mustafa Dîb el-Buğâ, thk., Muhammed Züheyr b. Nâsir, Dâru Tavku'n-Necât.

⁷⁴ Süleyman Ma'rafî, *a.g.e.*, I, s. 67.

sığınarak, ‘Yazıklar olsun sana! İman et, Allahın va‘di gerçektir.’ diyorlar, o da, ‘Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.’ diyordu.”⁷⁵

Bu âyetin sebab-i nüzûlü hakkında Yûsuf İbnu Mahik’ten gelen bir rivâyet şöyledir: Muaviye (r.a.) Mervan’ı Hicaz valiliğine atadı. Mervan, valiliği esnasında bir konuşma yaptı. Konuşmasında Muaviye’den sonra Yezid b. Muaviye’ye biat edeceğine dair sözler söyledi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Ebûbekir: “Yani krallık mı olsun?” dedi. Bu söz üzerine Mervan: “Yakalayın şunu!” dedi. Abdurrahman da hemşiresi Âişe’nin (r.a.) evine sığındı ve yakalanmadı. Bunun üzerine Mervan: “Bu varya, bu! Hakkında Ahkâf sûresi 17. âyet nâzil olan kimsedir!” dedi.⁷⁶

Bu rivâyet göz önünde bulundurulduğunda esbâbu’n-nüzûlün bilinmesi oldukça önemli bir husustur. Çünkü bazı âyetlerin kimler hakkında nâzil olduğunu ancak sebab-i nüzûl rivâyetleri ile bilebiliriz. Bu kişilerin bilinmesi de kişisel düşmanlıkların ve nefretin sonucunda bazı âyetlerin bazı kişilere isnâd edilmesinin önünü kapatacaktır.

3.4. Kaynakları

Genel olarak esbâbu’n-nüzûl ile ilgili bilgilere ulaşmayı sağlayacak kaynaklar hadis kitapları, tefsîrler, esbâbu’n-nüzûl ile ilgili yazılmış müstakil eserler ve ulûmu’l-Kur’ân ile ilgili yazılmış kitapların sebab-i nüzûl bölümleridir. Bu bölümde, bu alanla ilgili yazılmış müstakil eserlerden bahsedeceğiz. Bu eserlerden bazılarının sadece diğer kaynaklarda ismi geçmekte, bazıları yazma eser ve bazıları da matbu halde bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını, müelliflerinin vefat tarihlerini esas aldığımızda şöyle sıralayabiliriz:

1. Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), *Tafsîl-li Esbâbi’t-Tenzîl*.

2. Ali b. Abdillâh b. el-Medîni (ö. 234/848), *Esbâbu’n-Nüzûl*.

3. Ebû’l-Mutarrif el-Endelüsî (ö. 402/1011), *el-Kasasu ve’l-Esbâb elleti Nezele min Eclihe’l-Kur’ân*.

4. Ebû’l-Hasan el-Vâhidî (ö. 468/1075), *Esbâbü’n-Nüzûl*.

5. Ebû’l-Muzaffer Muhammed b. Es’ad el-İrâkî el-Hanefî el-Hâkîmî (ö. 567/1171), *Esbâbü’n-Nüzûl vel-Kasasu’l-Ferkâniyye* Bu kitaptaki rivâyetler tamamen senetsizdir.

⁷⁵ Ahkâf 46/17.

⁷⁶ Süleyman Ma’rafî, *a.g.e.*, s. 68; Râzî, *a.g.e.*, XXVIII, 21.

6. Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200), *Esbâbu'n-Nüzûl*.
7. Ebû İshâk İbrahim el-Ca'berî (ö. 732/1332), Ca'berî, Vâhidi'nin *Esbâbu'n-nüzûl* adlı eserini aynı isimle kaleme almış rivâyetlerinin senedini hazfederek ihtisarını yapmış ve ona yeni bir şey ilave etmemiştir.⁷⁷
8. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*.
9. Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*.
10. Lubbî Hâfız, Muhammed b. Abdullâh el-Kâdî el-Hanefî (ö.1195/1781), *Lübbü't-Tefsîr fî Ma'rifeti Esbâbi'n-Nüzûl ve't-Tefsîr*.⁷⁸

⁷⁷ M. Kemal Atik, "Ca'berî" md., *DİA*, İstanbul 1992, TDV Yayınları, VI, s. 527-28.

⁷⁸ Abdurrahman Ensari, *a.g.e.*, s. 19.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED VEHBI'NİN ESBÂBU'N-NÜZÛL

RİVÂYETLERİNE YAKLAŞIMI

Esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri nakledilirken belirli bir sistem takip edilir. Bu sistemi; rivâyetlerin nakli esnasında kullanılan özel lafızlar, rivâyetleri değerlendirirken uyulan esaslar ve rivâyetlerin kaynaklarına nasıl atıfta bulunulduğu şeklinde sıralayabiliriz. Bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin rivâyetlerde kullandığı lafızları, rivâyetleri değerlendirme esasları, rivâyetlerin kaynaklarını sunma usulü ve rivâyetlerin kaynaklarına atıfta bulunma şekli belirtilecektir.

1.1. Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerinde Kullandığı Lafızlar

Esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerinin geçtiği kaynaklara bakıldığında bu kaynaklarda geçen rivâyetlerin çeşitli lafızlarla nakledildiği görülmektedir. Mana bakımından bir benzerlik gösterse de yazılış yönüyle bazı farklılıklar arz etmektedir. Bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerini naklederken kullandığı bu özel lafızları inceleyeceğiz. Mehmed Vehbi bu lafızları, bazen rivâyetlerin başında, bazen de rivâyetleri sunduktan sonra kullanmıştır.

1.1.1. Rivâyetleri Sunmadan Önce Kullandığı Lafızlar

Konyalı Mehmed Vehbi, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken bazı özel lafızlar kullanmıştır. Bu lafızları şu şekilde sıralayabiliriz: "...sebeb-i nüzûlü...", "...hakkında nâzil olmuştur.", "...için nâzil olmuştur.". Bu lafızların kullanıldığı rivâyetleri misallendirerek ifade vereceğiz.

Misâl-1

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا

“Kamil sıfatların tamamını kendisinde toplayan Allahu Teâlâ, birtakım meseleleri izah için sivrisinek ve cüssece sivrisinekten daha büyük hayvanlarla misâl getirmekten çekinmez ve hayâ edinmez.”⁷⁹

Bu âyetin, yahûdilerin Allahu Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’de ufacık örümcek ve karınca gibi hayvanları bazı hususlarla ilgili misallendirmesine; münâfıkların da şimşek ve yıldırım gibi doğa olaylarını misallendirmesine ta’nı üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervîdir.⁸⁰

Misâl-2

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ
النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ

“Vakta ki, mü’minlere kuvvet geldi ve kâfirlerle mukâtele edecek kadar mü’minler kesret buldu, muharebenin mukadder olan zamanı hulûl edip onlar üzerine kıtal vacip olunca bir de görüldü ki onlardan bir fırka Allahtan korkar gibi veya daha eşed olarak nâs’tan korkarlar. Ve ey Rabbimiz bizim üzerimize kıtal’i niçin farz kıldın? Keşke yakın vakte kadar bizi tehir edeydin de kuvvetimiz ve şevketimiz tezâyüt etseydi.”⁸¹

Bu âyet, Ashâb’ı Kirâm’dan Abdurrahman b. Avf, Mikdâd, Kudâme b. Mez’ûn ve Sa’d b. Ebî Vakkâs hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Mekke’de müslümanlar güç ve kudret bakımından zayıfken kâfirler her konuda eziyet ediyorlardı. Bu eziyetler karşısında müslümanlar, kâfirlerle savaşmayı dillendiriyorlardı. H.z Peygamber de (s.a.v.) savaş için erken olduğunu, böyle bir düşünce içinde olmamaları gerektiğini ve sorumlu oldukları işlerle meşgul olmalarını söylüyordu. Buna rağmen onlar bu isteklerini tekrarlayıp duruyorlardı. Belirli bir vakit geçtikten sonra müslümanlar güçlenmeye başladı ve kâfirlerle savaş emri nâzil oldu. Ancak savaşmak için ısrarcı olanların: “Keşke savaş emri biraz daha gecikseydi.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.⁸²

Misâl-3

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنَّ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَنْظِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

⁷⁹ Bakara 2/26.

⁸⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 85; Râzî, *a.g.e.*, II, 361.

⁸¹ Nisâ 4/77

⁸² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 982; Râzî, *a.g.e.*, X, 142.

“Ey Peygamber zikret şol zamanı ki o zamanda onlar dediler ki: Eğer Muhammed'in (a.s.) söylediği sözler ve getirdiği din haksa, kendi indinden bizim üzerimize semadan taş yağdır veyahut bize acıtıcı azap getir ki biz muazzep olalım.”⁸³

Bu âyet, Nadr b. Hâris'i zem için nâzil olmuştur. Çünkü Nadr; Rum, Fâris ve değişik beldeleri gezdiği için Rüstem ve İsfendiyar kıssalarını bilirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke halkına çeşitli zamanlarda geçmiş ümmetlerin durumunu, neden ve nasıl helak olduklarını kıssa eden âyetleri ifade edince Nadr: “İstersem bu âyetlerin benzerlerini ben de getiririm.” dedi. Bu sözlere Osman b. Maz'ûn (r.a.) karşı çıktı. Bu duruma sinirlenen Nadr, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve Kur'ân-ı Kerîm'i inkâr ederek: “Şu gelen Kur'ân haksa o halde bunun hak olduğunu ispat için üzerimize gökyüzünden taş yağdır.” dedi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.⁸⁴

Yukarıdaki misallerden anlaşılacağı üzere müfessir, sebab-i nüzûl rivâyetlerini nakletmeden önce bazı özel lafızlar kullanmıştır. Bu lafızları: “...sebab-i nüzûlü...”, “...hakkında nâzil olmuştur.”, “...için nâzil olmuştur.” şeklinde sıralamaktadır. Müfessirin sebab-i nüzûl rivâyetlerini nakletmesi esnasında dikkatimizi çeken en önemli husus bazı rivâyetlerin başında her ne kadar özel lafızlar kullanmış olsa bile rivâyetin son kısmında da “...üzerine nâzil olmuştur.”, “...inzal buyurulduğu mervîdir.”, “...nâzil olduğu mervîdir.”, “...inzal olduğu mervîdir.” şeklinde lafızlarla bir tekrarda bulunuyor. Bu rivâyetlerin sonunda zikrettiği bu lafızları ayrı bir başlık altında incelemeye çalışacağız.

1.1.2. Rivâyetleri Sunduktan Sonra Kullandığı Lafızlar

Konyalı Mehmed Vehbi, tefsîrinde vermiş olduğu birçok rivâyetin sonunda sebab-i nüzûlü sunmada kullandığı bazı özel lafızlar zikretmiştir. Bu lafızları şu şekilde sıralanabilir: “...üzerine nâzil olmuştur.”, “...inzal buyurulduğu mervîdir.”, “...nâzil olduğu mervîdir.”, “...inzal olduğu mervîdir.”. Bu lafızların kullanıldığı rivâyetleri misallendirerek ifade etmeye çalışacağız.

Misâl-1

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

⁸³ Enfâl 8/32.

⁸⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 1883; Râzî, *a.g.e.*, XV, 479.

“Zat’ı ulûhiyetime yemin ederim ki, muhakkak biz azimüşşan sana açık sûrette hakkı beyan edip doğru yolu gösterici âyetler ve mucizeler indirdik.”⁸⁵

yahûdi âlimlerinden İbnu Suryan’ın Peygamber’e (s.a.v.): “Sen bize bir şey getirmedi ki biz bilelim, âyet getirmedi ki ittiba edelim.” demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur.⁸⁶

Misâl-2

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ

“Sen yahûdi ve nasrâniler’in millet ve dinlerine uymadığın sürece, yahûdi ve nasrâniler senden razı olmaz.”⁸⁷

Yahûdi ve nasrâniler, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) belirli bir vakit isterler ve bu vaktin sonunda îman edeceklerini vaad ederler. Allahu Teâlâ yahûdi ve nasrânilerin sözlerinin yalan olduğunu, îman niyetinde olmadıklarını ve düşmanlıklarının şiddetini ifade etmek için bu âyeti inzâl buyurduğu mervîdir.⁸⁸

Misâl-3

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَالْحُنْزِيرُ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ

“Sizin üzerinize ölmüş hayvan leşi, akmuş kan, hıncır eti, kesilirken Allahın gayrının ismi zikrolunarak kesilenler haram kılındı.”⁸⁹

Ashâb’ı Kirâm’dan bazıları Hz. Peygamber’e (s.a.v.) câhiliyye insanların Kâbe’yi kestikleri hayvanların kanlarıyla yüceltiklerini söyleyerek: “Ey Peygamber (s.a.v.) biz de onlar gibi kestiğimiz hayvanların kanlarıyla Kâbe’yi yüceltelim mi?” demeleri üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) kısa bir vakit sükût etmiştir. Bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervîdir.⁹⁰

Misâl-4

وَأَمَّا يُنْزِرُ عَلَيْكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Habîbim eğer sana şeytandan bir vesvese âriz olursa o vesveseyi uzaklaştırmak için Allahu Teâlâ’ya iltica et. Zira Allahu Teâlâ senin duânı işitici ve halini bilicidir.”⁹¹

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

⁸⁵ Bakara 2/99.

⁸⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 184; Râzî, *a.g.e.*, III, 614.

⁸⁷ Bakara 2/120.

⁸⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 217; Râzî, *a.g.e.*, IV, 29.

⁸⁹ Mâide 5/3.

⁹⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1143; Râzî, *a.g.e.*, XI, 296.

⁹¹ A’râf 7/200.

“Sen, insan fitratının kabule yatkın olduğu yolu tut. İyi olanı emret, bilgisiz kalmayı seçenleri kendi hallerine bırak.”⁹²

A‘râf sûresi 200. âyet nâzil olduktan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.): “Öfkelendiğimiz anda öfkemizi ne yaparız yâ Rabbi?” demesi üzerine bu âyetin inzâl olduğu mervîdir.⁹³

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerle ilgili Mehmed Vehbi, rivâyetleri sunduktan sonra bazı özel lafızlarla bu rivâyetleri nakletmiştir. Bu lafızların içerdiği mana her ne kadar aynı olsa da müfessir rivâyetin içeriğine uygun, çümle bütünlüğünü bozmadan, anlatım bozukluğuna mahal vermeden özel lafızlar kullanmıştır.

1.2. Esbâbu’n-Nüzûl Rivâyetlerini Kullanma Esasları

Bu başlık altında Konyalı Mehmed Vehbi’nin esbâbu’n-nüzûl rivâyetlerini nasıl kullandığını, kullandığı rivâyetlere bakış açısını, kullandığı rivâyetlerdeki çıkarımlarını ifade etmeye çalışacağız.

1.2.1. Tefsîrini Yaptığı Âyet İçin Tek Bir Rivâyet Sunması

Konyalı Mehmed Vehbi, bazı âyetler için sebep-i nüzûl rivâyeti naklederken genel olarak ilgili tek bir âyet için ya birden çok kaynaktan ortak bir rivâyet ya da tek kaynaktan bir rivâyet sunmaktadır. Ancak sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklettikten sonra genel olarak rivâyetlerle ilgili bir değerlendirme yapmamaktadır.

Misâl-1

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allahın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah kullarına çok merhametlidir.”⁹⁴

Beyzâvî’nin ifadesine göre bu âyet, Süheyb b. Sinan-ı Rûmî hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Süheyb, Medine’ye hicret ederken müşrikler önünü kesmiş ve dinden çıkması için çok eziyet etmişlerdi. Bu eziyetler karşısında Süheyb müşriklere: “Ben yaşlı biriyim sizinle olmam size bir fayda sağlamaz. Sizinle olmamamın da size bir zararı dokunmaz. Serbest kalmam karşılığında malımı alın beni bırakın.” dedi. Müşriklerde mallarını aldılar ve Süheyb’i serbest bıraktılar. Bunun üzerine hicret eden Süheyb, Medine’ye girerken Ebûbekir (r.a.) ile karşılaştı. Ebûbekir (r.a.)

⁹² A‘râf 7/199.

⁹³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 1833; Râzî, *a.g.e.*, XV, 434-35.

⁹⁴ Bakara 2/207.

Süheyb'e: "Alışverişin mübârek olsun. Nefsini Allah rızası için sattın. Zira senin hakkında âyet nâzil oldu."⁹⁵ dedi.

Misâl-2

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ

"Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin. Hayır! Onlar diridirler, ancak siz bunu bilemezsiniz."⁹⁶

Râzî ve Hâzin'in ifadelerine nazaran bu âyetin sebab-i nüzûlü Bedir savaşında şehit olan sahâbelerdir. Çünkü geride kalanlar savaşta şehit olanlar hakkında şöyle dediler: "Dünyada var olan türlü türlü nimetten mahrum kaldılar. Sahip oldukları her şeyi bırakıp gittiler." Bu söylemleri neticesinde bu âyet nâzil olmuştur.⁹⁷

Misâl-3

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

"Kitap ehlinde bir grup sizi saptırabilmeyi çok arzu etti. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkına bile varmıyorlar."⁹⁸

Hâzin'in ifadesine göre bu âyet, sahâbeden Muaz b. Cebel ve 'Ammar b. Yasir'i İslam'ı bırakıp Yahûdilik'e davet eden yahûdiler hakkında nâzil olmuştur. Bu sebab-i nüzûle bakıldığında âyetin manası: "Her ne kadar yahûdiler ehli îmanı dininden çıkarmak isteseler de bu gayretleri ancak kendilerine döner. Zira mü'minler bu sözlere kulak vermedikleri için etkisi olmaz."⁹⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz misallere bakıldığında Konyalı Mehmed Vehbi, birinci misalde tek bir âyet için bir kaynaktan rivâyeti sunup herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. İkinci misalde, ilgili âyet için birden çok kaynaktan ortak bir rivâyet sunmuş ve bir değerlendirme yapmamıştır. Üçüncü misalde ise Konyalı Mehmed Vehbi, ilgili âyet için tek bir kaynaktan sebab-i nüzûl rivâyeti sunmuş ve bu rivâyet doğrultusunda âyeti yorumlamıştır.

⁹⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 356; Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1. Baskı, Beyrût 1998, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I, 133.

⁹⁶ Bakara 2/154.

⁹⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 264; Râzî, *a.g.e.*, IV, 125; Hâzin, *a.g.e.*, I, 93.

⁹⁸ Âl-i İmrân 3/69.

⁹⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 632; Hâzin, *a.g.e.*, I, 258.

1.2.2. Birden Fazla Rivâyet Sunup Tercih Yapması

Esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerinin nakledildiği kaynaklara bakıldığında çoğu kaynakta müfessirler, ilgili âyetler hakkında birden çok rivâyet varsa bu rivâyetleri nakledip sonrasında bu rivâyetler arasından tercihlerini bir şekilde ifade etmişlerdir. Bu minval üzere Konyalı Mehmed Vehbi de tefsîrini yaptığı bazı âyetler için birden çok nüzûl sebebi rivâyeti sunmuş ve sonrasında bu rivâyetler arasından tercihinin belirtmiştir. Müfessirin bu yaklaşımını misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

*“Yoksa Peygamberinize indirilen âyetlerin esrarından soru sormak mi istersiniz? Bundan önce Musa’ya (a.s.) sorulduğu gibi. Bir kimse îmanı küfre değiştirirse doğru yolu kaybetmiş olur.”*¹⁰⁰

Bu âyetin yahûdiler hakkında nâzil olduğu rivâyet olunmuştur. Çünkü yahûdiler, Tevrat’ın bir defâda topluca nâzil olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumu ileri sürerek Peygamber’e (s.a.v.) gökyüzünden topluca bir kitabın nâzil olmasını istemişlerdir. Bu istek üzerine bu âyetin nâzil olduğu rivâyet olunmuştur. Yahut hitap müslümanlardır. Çünkü müslümanlar Peygamber’e (s.a.v.) kendilerine faydası olmayan birçok soruyorlardı. Bu suallerin devam etmesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Âyetin sebep-i nüzûlu hakkında iki rivâyet olsa da esah olan yahûdiler hakkında nâzil olduğudur.¹⁰¹

Misâl-2

مَنْ كَانَ يَطْلُبُ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ

*“Muhammed’e (a.s.) Allahu Teâlâ dünya ve ahirette yardım etmez zanneden kimse gökyüzüne bir ip çeksin. Sonra o ip vasıtası ile gökyüzüne tırmanmaya ve Allahın yardımını engellemeye çalışsın. Ve baksın ki onun bu hilesi istemediği şeyi giderebilir mi?”*¹⁰²

Taberî, Râzî ve Hâzin’in ifadelerine göre âyet; Gatafan ve Benî Esed kabilelerinden bazı kimseler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Peygamber (s.a.v.) onları İslam’a davet ettiğinde onlar: “yahûdilerle aramızda bir sözleşme var. Allahu Teâlâ’nın Muhammed’e (a.s.) yardım edeceğini sanmıyoruz. İslam olduktan sonra

¹⁰⁰ Bakara 2/108.

¹⁰¹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 199-200; Râzî, *a.g.e.*, III, 644.

¹⁰² Hac 22/15.

yardım da gelmezse yahûdilerle aramız açılır, zahire ve hurma vermezler.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Yahut Peygamber’e (s.a.v.) haset edenler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü haset edenler, Peygamber’e (s.a.v.) yardım gelmesini istemezler ve vukû bulan yardıma da öfkelenirlerdi. Kendi aralarında konuşurlarken elbette Allah (c.c) müslümanlara yardım etmez ve İslam dini de sona erer diye zannediyorlardı. Onların bu zanlarını red için Allahu Teâlâ bu âyeti inzâl buyurmuştur. Sahih olan rivâyet ikinci rivâyettir. Çünkü âyetin manasına muvâfık olan da budur.¹⁰³

Misâl-3

فَأَمَّا مَنْ آغَىٰ وَآتَىٰ

“Her kim (başkaları için) harcar ve Allaha karşı sorumluluk bilinci taşırırsa...”¹⁰⁴

Râzî'nin ifadesine göre bu âyet, Ebûbekir (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ebûbekir (r.a.) Bilal'i (r.a.) Ümeyye b. Halef'ten satın alıp azad etmesi üzerine bu sûre nâzil olmuştur. Yahut Ebû Dahdah (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ensar'dan birinin avlusundaki hurma ağacının dalı fakir bir komşusuna taraf uzanıyordu. Fakir olan komşusunun çocukları daldan düşen hurmaları yemeye çalışırken bu kişi çocukların ellerindeki hurmaları alıyor ve çocukların yemelerine izin vermiyordu. Bu durum Peygamber'e (s.a.v.) şikâyet edildi. Bu şikâyet üzerine Peygamber (s.a.v.) de: “Cennette sana bir hurma ağacı verilmesi mukabilinde bu hurma ağacını fakir olan bu aileye terk eder misin?” diye teklifte bulundu. Fakat adam Peygamber'in (s.a.v.) bu teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine Ebû Dahdah (r.a.) hurma ağacını bir hurma bahçesi karşılığında satın aldı ve fakir aileye verdi. Bu davranışı üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervîdir. Konyalı Mehmed Vehbi'ye göre sahîh olan rivâyet Ebûbekir (r.a.) hakkında nâzil olduğu ifade edilen rivâyettir.¹⁰⁵

Yukarıda ifade ettiğimiz misallerden de anlaşılacağı üzere Konyalı Mehmed Vehbi, tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında birden çok rivâyet sunmuştur. Ve bu rivâyetleri sıraladıktan sonra tercih ettiği rivâyeti “esah olan” veya “sahîh olan” lafızlarıyla belirtmekte ancak tercih sebebini belirtmemektedir.

¹⁰³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3515; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 210; Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 583; Hâzin, *a.g.e.*, III, 251.

¹⁰⁴ Leyl 92/5.

¹⁰⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XV, 6471; Râzî, *a.g.e.*, XXXI, 183.

1.2.3. Birden Fazla Rivâyet Sunup Ortak Bir Çıkarım Yapması

Bazı âyetler hakkında birden çok rivâyet bulunmaktadır. Farklı bu rivâyetler incelendiğinde, bazen mevzubahis konu hakkında zikredilen kişiler, bazen de rivâyetler tamamen içerik olarak farklılık göstermiştir. Ancak bu rivâyetler her ne kadar farklı da olsa ifade edilmeye çalışılan hususta ortak bir çıkarım anlaşılmaktadır. Konyalı Mehmed Vehbi de tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında birden çok sebab-i nüzûl rivâyeti sunmuş ve bu rivâyetlerden ortak bir çıkarım yapmıştır. Müfessirin bu yaklaşımını misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

“Ey Peygamber! Kâfirlerin hidâyeti senin üzerine vacip olmadı. Ve lakin Allah (c.c) dilediği kulunu hidâyette kılar. Hayırdan ne harcarsanız kendiniz içindir. İnfak etmez ancak Allahın (c.c) rızasını talep için ederseniz infak ettiğiniz kim olursa olsun itibar amacınızdır.”¹⁰⁶

Ensardan bazılarının yahûdi akrabaları vardı. yahûdi olan bu akrabalarına: “Siz müslüman olmadan size ihtiyacınız olan herhangi bir şeyi vermeyiz.” diyorlardı. Bu söylemleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Yahut Ebûbekir’in (r.a.) müslüman olmayan hanımı kızı Esmâ’dan (r.a.) bir şeyler istedi. Esmâ da (r.a.) müslüman olmadığı için ihtiyacını göremeyeceğini söyledi. Bu sözleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Bu rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda ihtiyaç sahibi bir kâfir de olsa kâfir olması ihtiyacının giderilmesine engel bir durum değildir.¹⁰⁷

Misâl-2

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا

“Allahın mescitlerini, o mescitlerde Allah isminin anılmasını engelleyen, mescidlerin harab olmasına çalışan kimseden ziyade zâlim kim olabilir?”¹⁰⁸

Bu âyetin Mescid-i Aksâ’yı yıkanlar ve Tevrat’ı yıkanlar hakkında nâzil olduğu rivâyet olunmuştur. Yahut âyet, Mekke müşrikleri hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Hudeybiye Musâlahası’nın yapıldığı sene Peygamber (s.a.v.) Mescid-i Haram’ı ziyaret etmek istemiştir. Ancak müşrikler bu ziyareti engellemiştir. Peygamber’in (s.a.v.) ziyaretinin engellenmesi üzerine bu âyet müşriklerin zulmünü

¹⁰⁶ Bakara 2/272.

¹⁰⁷ Mehmed Vehbi, a.g.e., II, 505; Râzî, a.g.e., VII, 65.

¹⁰⁸ Bakara 2/114.

ifade etmek için nâzil olmuştur. Bu rivâyetlerin ifade ettiği hususlar göz önünde bulundurulduğunda âyetin kapsamı Mescid-i Haram ile sınırlı kalmayıp Allahu Teâlâ'ya ibadet maksadıyla inşa edilmiş mescidlerin tamamını kapsamaktadır.¹⁰⁹

İlgili âyetler hakkında nakledilen farklı rivâyetleri içerik bakımından ortak bir noktada birleştirmek, âyetin anlaşılması konusunda oldukça önemli bir konudur. Çünkü bu yaklaşım âyetin kapsamını geniş bir zemine oturtacaktır. Yukarıda ifade ettiğimiz misaller incelendiğinde Konyalı Mehmed Vehbi, hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti sunduğu bazı âyetler için birden çok rivâyet sunmuş ve bu rivâyetlerden ortak bir çıkarım yapmıştır. Bu sayede âyetlerin ihtiva ettiği mana daha kapsamlı olmuştur.

1.2.4. Birden Fazla Rivâyet Sunup Tercih Yapmaması

Müfessirlerin ekserisi esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerini naklettikleri eserlerinde, bu rivâyetlerin âyetin mefhumuna uygunluğunu, lafzın zâhirine uygunluğunu, siyak-ı kelama uygunluğunu gözönünde bulundurarak bu rivâyetler hakkında çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Özellikle ilgili âyet hakkında birden çok rivâyet varsa bu rivâyetler arasından tercihlerini belirtmişlerdir. Ancak Konyalı Mehmed Vehbi, tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında birden çok sebab-i nüzûl rivâyeti sunmuş ve ekseriyetle sunmuş olduğu bu rivâyetler arasından tercih yapmamıştır. Müfessirin bu yaklaşımını misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ

“Doğu da Batı da Allahındır. Nereye dönerseniz, Allahın yüzü işte oradadır.”¹¹⁰

Râzî ve Hâzin'in ifadelerine göre İslam'ın ilk dönemlerinde müslümanların kiblesi Mescid-i Aksâ'ya doğruydu. Ve belirli bir vakit geçtikten sonra kible Kâbe'ye tahvil olundu. yahûdiler, müslümanları ve İslam'ı alaya almak ve kötölemek amacıyla: “Bunlarda belirli bir kible yok. Bazen bir tarafa doğru ibadet ediyorlar bazen de başka bir tarafa doğru ibadet ediyorlar.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Yahut bu âyet yolculuk halinde nafilâ namaz kılanlar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü yolculuk esnasında binitli olan kişi, hayvan üzerinde îmâ ile nafilâ namaz kıldığında belirli bir istikamete doğru düzenli gitmesi mümkün olmadığı için

¹⁰⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 209-210; Râzî, *a.g.e.*, IV, 11.

¹¹⁰ Bakara 2/115.

kible olarak biniti hangi yöne doğru yol alıyorsa o yöne doğru namazını kılması caizdir. Yahut havanın kapalı olduğu bir günde yolculukta olan kişinin hava şartları nedeniyle kibleyi tayin edememesi ve kible yönünü kendi ichtihadı ile tayin etmeye çalışmasıdır. Bu durumda olan yolcunun yaptığı kible tayini ichtihadının geçerli olduğunu ifade etmek için nâzil olmuştur.¹¹¹

Misâl-2

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ

“Allahu Teâlâ kötü işi açığa çıkarıp ifşa etmeye ve çirkin sözü yüksek sesle söylemeye razı olmaz.”¹¹²

Râzî'nin ifadesine göre bu âyet Ebûbekir (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ebûbekir (r.a.) huzur-u risâletteyken bir kimse kendisi hakkında kötü sözler sarf etti. Ancak Ebûbekir (r.a.) mukâbelede bulunmadı. Bu kötü davranış tekrar edince Ebûbekir (r.a.) o kişinin sözlerini reddetti. Bu olay karşısında Peygamber (s.a.v.) derhal oradan ayrıldı. Bunun üzerine Ebûbekir (r.a.) Peygamber'e (s.a.v.) bu durumun hikmetini sordu. Peygamber de (s.a.v.): “Sen sükût ediyorken bir melek o kişiye mukâbelede bulunuyordu. Sen söze karışıp onun dediklerini reddedince melek gitti, şeytan geldi. Şeytan'ın geldiği yerde ben neden oturayım?” diye buyurunca bu âyet nâzil oldu. Yahut Hâzin'in tefsîrinde, bir kavme misâfir olan kişi kendisine ilgi ve alaka gösterilmediği için Peygamber'e (s.a.v.) şikâyette bulundu. Bu şikâyet üzerine bu âyet nâzil oldu.¹¹³

Misâl-3

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ

“Sizi razı etmek için Allaha yemin ederler. Eğer mü'min iseler Allah ve Resûlünü razı etmek daha önceliklidir.”¹¹⁴

Tefsîr'i Hâzin'de ifade edildiğine göre bu âyet, Tebük muhârebesinde bir takım bahaneler öne sürerek geri kalan münâfiklar hakkında nâzil olmuştur. Yahut bir grup münâfik Peygamber (s.a.v.) aleyhinde konuşuyorken bu konuşmalara şahid olan Âmir isminde bir genç bu durumu Peygamber'e (s.a.v.) bildirdi. Peygamber (s.a.v.) bu durumu münâfiklara sordu. Onlar da Âmir'in yalan söylediğini söylediler ve yalancı olduğuna dair yemin ettiler. Ancak Peygamber (s.a.v.) Âmir'i tasdik etti.

¹¹¹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 212; Râzî, *a.g.e.*, IV, 19; Hâzin, *a.g.e.*, I, 73.

¹¹² Nisâ 4/148.

¹¹³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1095; Râzî, *a.g.e.*, XI, 254; Hâzin, *a.g.e.*, I, 441.

¹¹⁴ Tevbe 9/62.

Fakat Âmir, Peygamber'in (s.a.v.) kendisini tasdik etmesiyle yetinmedi ve bu durum karşısında çok üzüldü. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.¹¹⁵

Yukarıda ifade ettiğimiz misaller incelendiğinde, ilgili herbir âyet hakkında birden çok sebab-i nüzûl rivâyeti sunulduğu görülecektir. Ancak Konyalı Mehmed Vehbi, tefsîrini yaptığı bu âyetler hakkında birden çok sebab-i nüzûl rivâyeti sunmasına rağmen bu rivâyetler arasından tercihini belirtmemiştir.

1.3. Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerinin Kaynaklarını Sunma Usûlü

Müfessirler esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerini naklederken bu rivâyetlerin kaynaklarından belirli bir sistem doğrultusunda faydalanmışlardır. Bu başlık altında Konyalı Mehmed Vehbi'nin naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetleri kaynaklarından nasıl faydalandığını ve rivâyetleri nasıl naklettiğini göstermeye çalışacağız.

1.3.1. Aynı Rivâyeti Birden Çok Kaynaktan Nakletmesi

Bazı âyetler hakkında söz konusu bir rivâyet birçok kaynaktan geçmektedir. Konyalı Mehmed Vehbi, tefsîrinde bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken genel olarak birden çok kaynaktan almış olduğu ortak bir rivâyeti nakletmektedir. Bu hususu misallendirerek ifade etmeye çalışacağız.

Misâl-1

إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ

“Safa ve Merve Allah tarafından konulmuş sembollerdendir.”¹¹⁶

Râzî, Beyzâvî ve Hâzin'in ifadelerine göre câhiliyye döneminde Safa'da Üsafe ve Merve'de Nâile isminde birer put bulunurdu. Câhiliyye dönemindeki insanlar bu putları ziyaret için Safa ile Merve arasında sa'y ederlerdi. İslamiyet güçlenip yaygınlaşmaya başladıktan sonra bu putlar yıkılmış ve toplum bu davranıştan men edilmiştir. Daha sonra sahâbenin bazıları Safa ile Merve arasında sa'y etmek meşru olsa gibi temenniler içine girince bu âyet nâzil olmuştur.¹¹⁷

Misâl-2

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَىكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا

¹¹⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 2048; Hâzin, *a.g.e.*, III, 377.

¹¹⁶ Bakara 2/158.

¹¹⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 270-71; Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 115; Râzî, *a.g.e.*, IV, 138; Hâzin, *a.g.e.*, I, 96.

“Biz lutfu keremimizden hakkı ortaya koyan bu ilahi kelamı inzâl ettik ki Allahın sana öğrettiğine göre insanlar arasında hükmedesin ve hainler tarafına meyledip de diğer insanlarla düşman olmayasın.”¹¹⁸

Râzî, Hâzin ve Ni‘metullah Nahcuvânî’nin ifadelerine göre bu âyet, Zafer oğulları kabilesinden Tu‘me b. Übeyrik hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Tu‘me komşusu Katâde b. Nu‘mân’ın kavut dolu dağarcığıyla zırhını çaldı. Dağarcığın yırtık olması sebebiyle kavutu yollara saça saça dağarcığı ve zırhı bir yahûdi’ye emaneten bıraktı. Tu‘me den şüphelenen Katâde, Tu‘me’nin evini aradı ama bir şey bulamadı. Sonra kavut döküntülerinin bıraktığı izi takip etti. Ve Yâhudi’nin evine ulaştı. Zırhını ve kavut dağarcığını orada buldu. yahûdi zırhı ve dağarcığı Tu‘me’den emanet aldığını isbat etti. Fakat Tu‘me’nin kabilesi Peygamber’e (s.a.v.) gelerek Tu‘me’nin bu olaydan haberdar olmadığını, buna rağmen aleyhinde bir hüküm olursa nâmus ve şerefının ziyâna uğrayacağını ifade ettiler. Ayrıca zırh ve dağarcık kimin evinde bulduysa onunla mücâdele edilmesi gerektiğini söylediler. Tu‘me’nin yakınlarının olayı bu şekilde anlatmaları sonucunda Peygamber de (s.a.v.) zırh ve dağarcık evinde bulunan yahûdi hakkında ziyade tetkik istedi. Bu olay neticesinde bu âyet nâzil oldu.¹¹⁹

Misâl-3

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا

“Ey Peygamber, kocası hakkında seninle konuşan ve Allaha şikâyet eden Allah işitti.”¹²⁰

Râzî, Hâzin ve Ebussu‘ûd Efendi’nin ifadeleriyle bu âyet, Havle bnt. Sa‘lebe hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Havle’nin (r.a.) kocası Evs b. Sâmit bir gün hanımı Havleyi namaz kılariken bulur ve namazdan sonra bazı isteklerde bulunur. Fakat Havle bu istekleri yerine getirmekten kaçınır. Bu duruma sinirlenen Sâmit hanımına zihâr (“Bir kişinin hanımını veya hanımının tamamına bedel bir uzvunu kendisine nikâh haram olan birine benzetmesidir.”)¹²¹ yapar. Daha sonra pişman da olsa Sâmit hanımına: “Ben zannederim ki sen bana haram oldun.” der. Havle Peygamber’e (s.a.v.) gider ve durumu anlatır. Bunun üzerine Peygamber de (s.a.v.): “Sen ona haram oldun.” diye buyurur. Havle ısrar edince Peygamber (s.a.v.) sözünü tekrarlar

¹¹⁸ Nisâ 4/105.

¹¹⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1038; Râzî, *a.g.e.*, XI, 211; Nahcuvânî, Ni‘metullâh b. Mahmûd, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye*, 1. Baskı, Mısır 1999, Dâru Rikâbî li’n-Neşr, I, 167; Hâzin, *a.g.e.*, I, 423.

¹²⁰ Mücâdele 58/1.

¹²¹ Haddâdî, *a.g.e.*, II, 62.

ve: “Sen ona haram oldun.” der. Peygamber’in (s.a.v.) sözleri karşısında oldukça üzülen Havle, Allaha duâ ve tazarruda ısrar edince bu âyet nâzil olmuştur.¹²²

Yukarıda ifade ettiğimiz âyetler hakkında rivâyet olunan aynı sebab-i nüzûl birden çok kaynakta geçmektedir. Konyalı Mehmed Vehbi de tefsîrini yaptığı bu âyetler hakkında nakledilen aynı sebab-i nüzûl rivâyetini birden çok kaynaktan nakletmiştir.

1.3.2. Rivâyeti Sadece İlk Râvisi ve Kaynağı İle Nakletmesi

Sebeb-i nüzûl rivâyetleri nakledilirken sened zinciri ve rivâyetin kaynağı oldukça önemlidir. Çünkü bu rivâyetlerin sıhhat derecesi ancak bu iki hususun bilinmesi ile mümkün olabilir. Konyalı Mehmed Vehbi, bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyetleri naklederken genellikle rivâyetlerin kaynağını ifade ettikten sonra rivâyetlerin sened zincirini vermemiştir. Sened zinciri olarak sadece ilk râviyi zikretmekle yetinmiştir.

Misâl-1

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Ey Peygamber! Elbette zannetme şol kimseleri ki, onlar işledikleri günahlarla ferah ve işlemedikleri ibadetle sena olunmalarına muhabbet ederler. Sen onları azaptan kurtulur sanma. Halbuki onlar için elim bir azap vardır.”¹²³

Tefsîr-i Hâzin’de ifade olunduğuna göre bu âyet, Peygamber’in (s.a.v.) savaş hazırlığı yaptığı esnada geride kalmak için türlü bahaneler uyduran ve savaş sonrasında Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıkıp savaşa gitmiş gibi sena olunmak isteyen münâfiklar hakkında nâzil olmuştur. Bu sebab-i nüzûl Ebû Sa’id el Hudrî’den (r.a.) rivâyet olunmuştur.¹²⁴

Misâl-2

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

“Ey müminler! Sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın. Hatta söylediğiniz sözün idrakinde oluncaya kadar namazı eda etmeye kalkmanız câiz değildir.”¹²⁵

¹²² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XIV, 5801-802; Râzî, *a.g.e.*, XXIX, 477; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 255; Ebussu‘ûd Efendi, *a.g.e.*, VIII, 215.

¹²³ Âl-i İmrân 3/188.

¹²⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 806; Hâzin, *a.g.e.*, I, 330.

¹²⁵ Nisâ 4/43.

Râzî ve Hâzin'in ifadelerine göre âyetin sebep-i nüzûlü şöyledir: Şarap daha haram kılınmamışken sahâbeden Abdullah b. Avf (r.a.) bir davet tertip eder. Sahâbe bu davete icabet eder. Davete icabet edenlerden bazıları akşam namazının vaktine yakın şarap içerler. Namazın eda edilmesi esnasında imam kıraat ettiği âyeti manasını değiştirecek şekilde yanlış okur. Bu olay üzerine bu âyetin nâzil olduğu Ali b. Ebî Tâlip (r.a.) tarafından rivâyet olunmuştur.¹²⁶

Misâl-3

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ

“Ey Peygamber! Sen de ki itaat eden ile isyan eden, kâfir olan ile mü'min olan eşit olmaz. Habisin çokluğu velev ki senin acayibine gitsin.”¹²⁷

Tefsîr-i Hâzin'de ifade olunduğuna nazaran bir kimse Peygamber'in (s.a.v) huzuruna çıkar ve: “Yâ Resûlallah! Benim ticaretim şarap satmaktır. Malım ondandır. Bu malın bana menfaati olur mu?” diye sorar. Bunun üzerine Peygamber'de (s.a.v.): “Allahu Teâlâ tayyibtir, tayyibi kabul eder.” diye buyurması üzerine bu âyetin nâzil olduğu Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivâyet olunmuştur.¹²⁸

Yukarıda ifade ettiğimiz misallerde Konyalı Mehmed Vehbi tefsîrini yaptığı bu âyetlerde sadece nakletmiş olduğu rivâyetleri aldığı kaynakları ve rivâyetlerin sened zincirinin ilk halkasını zikretmekle yetinmiştir. Rivâyetlerin sened zincirine değinmemiştir.

1.3.3. Rivâyeti Sadece Kaynağını Vererek Nakletmesi

Konyalı Mehmed Vehbi tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti sunmuştur. Ancak tefsîrini yaptığı âyetlerin büyük çoğunluğunda sebep-i nüzûl rivâyetlerinin sadece kaynağını vermekle yetinmiştir:

Misâl-1

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا

“Biz herhangi bir âyeti nesih veyahut unutturursak kullarımız hakkında o âyetten daha hayırlısı veya ahkâmıyla amelin kolaylığında ve sevabında ona müsâvi olan bir âyeti getiririz.”¹²⁹

Tefsîr-i Hâzin'de ifade olunduğuna göre âyetin sebep-i nüzûlü şöyledir: “Kâfirler, Muhammed (a.s.) kendisine tabi olanlara her gün farklı şeyler emrediyor.

¹²⁶ Mehmed Vehbi, a.g.e., III, 930; Râzî, a.g.e., X, 85; Hâzin, a.g.e., I, 378.

¹²⁷ Mâide 5/100.

¹²⁸ Mehmed Vehbi, a.g.e., IV, 1333; Hâzin, a.g.e., II, 82.

¹²⁹ Bakara 2/106.

Biraz vakit geçtikten sonra emrettiği şeyden cayıyor. Şu halde Muhammed (a.s.) ne söylese kendinden söylüyor.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹³⁰

Misâl-2

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

“Şol kimseler üzerine şarap haram olmazdan evvel şaraptan tattıklarında günah yoktur ki onlar îman ettiler ve güzel ameller işlediler.”¹³¹

Taberî ve Hâzin’in ifadelerine göre bu âyetin sebep-i nüzûlü şöyledir: Sarhoşluk veren şeylerin haram olduğunu ifade eden âyet nâzil olduktan sonra, bazı sahâbe haramiyyeti beyan eden âyet nâzil olmadan önce içen ve bu hâl üzere vefat edenlerin durumuna üzülererek şöyle derler: “Yâ Resûlallah! Şarap içip vefat eden kardeşlerimizin hâli nasıl olur?” Bu soru üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹³²

Yukarıda beyan ettiğimiz misaller ve hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti nakledilen pek çok âyet incelendiğinde, Konyalı Mehmed Vehbi’nin genel olarak sadece rivâyetin kaynağını belirtmekle iktifa ettiği görülecektir. Mehmed Vehbi’nin bu yaklaşımı rivâyetin, nakledildiği kaynaktan bulunmasına ve rivâyet hakkında daha kapsamlı bir araştırma yapılmasına sevk etmektedir.

1.3.4. Sadece Tercih Ettiği Rivâyeti Kaynağı İle Birlikte Nakletmesi

Mehmed Vehbi, genel olarak ilgili âyet hakkındaki rivâyetler arasından tercihini belirtmemektedir. Müfessir, bazen sebep-i nüzûl rivâyetleri naklettiği bazı âyetler hakkında birden çok nüzûl sebebinin varlığını ifade ettikten sonra, sadece tercih ettiği rivâyeti naklettiğini beyan etmektedir.:

Misâl-1

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلَّ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Peygamberlerden hiçbiri için hıyanet caiz olmadı ve eğer bir kimse hıyanet ederse kıyamet günü hıyanetiyle beraber gelir.”¹³³

Âyetin nüzûl sebebi hakkında çeşitli rivâyetler varsa da esah olan Râzî’nin tefsîrinde bazı savaşlardan sonra ganimet mallarının dağıtımını birtakım sebeplere binâen gecikmiştir. Bunun üzerine sahâbeden bazıları bu gecikme hakkında konuşmuştur. Bu konuşmalara muttali olan Peygamber (s.a.v.): “Cebel-i Uhud kadar

¹³⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 197; Hâzin, *a.g.e.*, I, 68.

¹³¹ Mâide 5/93.

¹³² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1320; Taberî, *a.g.e.*, X, 576; Hâzin, *a.g.e.*, II, 76.

¹³³ Âl-i İmrân 3/161.

altın olsa sizden bir dirhemini men etmem. Yoksa beni hıyanetlik edecek mi sandınız?” demiştir. Ve bu sözleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹³⁴

Misâl-2

مَنَعَ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ () عُنْلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ

“Hayrı şiddetle menedici, başkasına zulm edici, çok günah işleyici, tabiatı katı ve ahlâkı kötü olup şu çirkin sıfatlardan sonra soysuz olan kimseye itaat etme.”¹³⁵

Bu âyetler hakkında bazı rivâyetler olsa da esah olan bu âyetlerin Velîd b. Muğîre hakkında nâzil olduğudur. Zira Velîd’in pederi Velîd on sekiz yaşındayken nesebini dava etmiştir. Şu halde Velîd görünürde Kureyş’ten olsa da gerçekte Kureyş’ten değildir. Çünkü veled-i zinâdır. Hatta bu âyet nâzil olduktan sonra Velîd, annesine hitaben: “Muhammed (a.s.) benim hakkımda on sıfat zikretti, dokuzunu kendimde buluyorum. Fakat onuncusunu benim bilmem mümkün değil. Sen doğrusunu söyle. Beni kimden aldın? Eğer doğru söylemezsen seni öldürürüm.” demesi üzerine annesi: “Seni bir çobanla ülfet ederek ondan aldım.” demiştir.¹³⁶

Yukarıda ifade ettiğimiz misallerden de anlaşılacağı üzere Konyalı Mehmed Vehbi, bazı âyetler hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti sunarken âyet hakkında çeşitli rivâyetlerin varlığını ifade ettikten sonra, “*esah olan*” lafzıyla sadece tercih ettiği rivâyeti nakletmiş ve tercih sebebini belirtmemiştir.

1.3.5. Rivâyeti İsnad Zinciri Olmadan Nakletmesi

Konyalı Mehmed Vehbi sebep-i nüzûl naklettiği âyetlerin tamamında râvileri sened zinciri ile birlikte vermemekte rivâyet zincirinin sadece ilk halkasını nakletmekle yetinmektedir. Rivâyetlerin sened zincirinin zikredilmemesi rivâyetlerin sıhhat yönüyle değerlendirilmesine engel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Misâl-1

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

“Allahu Teâlâ Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla Peygamberine sözlerin en güzelini indirdi ki o güzel sözün âyetlerinin intizamında bazısı bazısına müşâbih, te’kid ve takviye için hükümlerinde tekrarı içeren bir Kitab-ı azîmdir. İlâhının azametinden

¹³⁴ Mehmed Vehbi, a.g.e., II, 769; Râzî, a.g.e., IX, 412.

¹³⁵ Kalem 68/12-13.

¹³⁶ Mehmed Vehbi, a.g.e., XV, 6074; Râzî, a.g.e., XXX, 603-04.

korkan kimselerin o kitabın âyetlerini işitmekten derileri ürperir, ürperdikten sonra yumuşar ve kalpleri Allahın zikrine meyleder ve mutmain olur.”¹³⁷

Bu âyetin sebab-i nüzûlü: Sahâbeden bazıları bir gün Peygamber’in (s.a.v.) etrafına toplanır ve Peygamber’e (s.a.v) hitaben: “Bize biraz hadis söylesen.” derler. Bu istek üzerine bu âyetin nâzil olduğu İbn Abbâs ve Abdullah b. Mes‘ûd’dan (r.a.) rivâyet olunmuştur.¹³⁸

Misâl-2

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğeri alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”¹³⁹

Âyetin nüzûl sebebi Ensar’dan Ebû Cübeyre’nin (r.a.) rivâyetine göre şöyledir: Peygamber (s.a.v.) Medine’ye teşrif buyurdıklarında Ensar’dan herbir kişinin iki veya üç ismi vardı. Bu isimler içinden bazıları hoş olmayan isimler olduğu için isim sahipleri bu isimlerle anılmayı sevmezlerdi. Sahâbenin bazısı istemeyerek de olsa sevmedikleri bu isimlere tesadüf ediyorlardı. Bu durum bazen gönül kırılmalarına neden oluyordu. Bu hususun bertaraf edilmesi amacıyla bu âyet nâzil olmuştur.¹⁴⁰

Misâl-3

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Ey kâfirler! Sözüünüzü gizli veya âşikar söyleyin fark etmez. Zira Allahu Teâlâ kalplerde olan esrari bilicidir.”¹⁴¹

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet olunduğuna göre, kâfirlerin Peygamber (s.a.v.) hakkında konuştukları hususları Cebrâil (a.s.) Peygamber’e (s.a.v.) haber veriyordu. Kâfirler konuştukları hususların Peygamber’e (s.a.v.) haber verildiğini öğrenmeleri üzerine aralarında temkinli olmaya başladılar. Aralarında konuşurken: “Sessiz

¹³⁷ Zümer 39/23.

¹³⁸ Mehmed Vehbi, a.g.e., XII, 4872;

¹³⁹ Hucurât 49/11.

¹⁴⁰ Mehmed Vehbi, a.g.e., XIII, 5050; Râzî, a.g.e., XXVIII, 109.

¹⁴¹ Mülk 67/13.

konuşun ki Muhammed'in (a.s.) Rabbi duymasın, yoksa Muhammed'e (a.s.) haber eder." demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁴²

Yukarıdaki misaller ve Konyalı Mehmed Vehbi'nin hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti naklettiği diğer âyetler incelendiğinde Konyalı Mehmed Vehbi sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken rivâyet zincirinin sadece ilk halkasını zikretmiş, sened zincirinin diğer halkalarını nakletmemiştir. Müfessirin bu yaklaşımını, sebab-i nüzûl rivâyetlerini tefsîr ilminde son derece güvenilir ve otorite sayılan kaynaklardan nakletmesine bağlayabiliriz

1.3.6. Rivâyeti Kaynak Belirtmeden Nakletmesi

Konyalı Mehmed Vehbi tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti naklederken bazı rivâyetlerin kaynak ve râvisini belirtmeden nakletmiştir. Bu şekliyle nakillerde bulunmasını bilgi birikimine, esbâbu'n-nüzûl ilmiyle ilgili okumalarına bağlamak mümkün gözükmektedir. Bu yaklaşımını misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَوُفٌ رَحِيمٌ

"Allahu Teâlâ sizin Beyt-i Mukaddes'e karşı kıldığımız namazlarınızı zayi etmedi. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve merhametlidir."¹⁴³

Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesiyle yahûdiler, müslümanları kışkırtmak için şöyle dediler: "Eğer Mescid-i Aksâ'ya doğru kıldığımız namaz hidâyet ise ondan niçin döndünüz ve eğer dalâlet ise buna neden devam ettiniz? Kılmış olduğunuz namazlarınız geçersiz olmadı mı?" demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁴⁴

Misâl-2

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْفُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ

"Sizin üzerinize ölmüş hayvan leşi, akmış kan, hıncır eti, kesilirken Allahın gayrı bir isim zikredilerek kesilen hayvan eti, boğulmak ve dövülmekle öldürülen hayvan eti, yüksek yerden düşen ve boynuzlanarak ölen hayvan eti, yırtıcı hayvanın bir miktarını yemekle öldürdüğü hayvanların leşlerini yemek haram kılındı."¹⁴⁵

¹⁴² Mehmed Vehbi, a.g.e., XV, 6044; Râzî, a.g.e., XXX, 589.

¹⁴³ Bakara 2/143.

¹⁴⁴ Mehmed Vehbi, a.g.e., I, 250; Râzî, a.g.e., IV, 92

¹⁴⁵ Mâide 5/3.

Sahâbeden bazıları, Peygamber'e (s.a.v.) câhiliyye döneminde müşriklerin kurban kestiklerini ve bu kurbanların akıtılmış kanlarıyla da Kâbe'yi ta'zim ettiklerini söylediler. "Bu âdet üzerine biz de bu şekilde Kâbe'yi ta'zim edelim mi?" diye sordular. Bu sual üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁴⁶

Misâl-3

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَذُنٌ قُلُّ أَذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ
وَالَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Münâfiklardan bazıları şol kimseler ki onlar Peygamber'e eza ederler ve Peygamber'in huzurunda fena söz etmeye cüret ederler. Ve derler ki Muhammed işitir bir kulaktır, her sözü işitir ve işitmediği olmaz demekle zem ederler."¹⁴⁷

Âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Münâfiklar bir mahalde Peygamber'in (s.a.v.) aleyhinde sözler ederken bazıları: "Sükût edin Muhammed (a.s.) bu dediklerimizi işitse bizi rüsvâ eder." demesi üzerine, içlerinden Cellas b. Süveyd: "Korkmayın! Biz istediğimizi söyleriz. Sonra Muhammed'in (a.s.) yanına gelip inkârla yemin ederiz. Bizi tasdik eder. Rüsvâ etmez. Zira Muhammed (a.s.) işiten bir kulaktan ibarettir. Her duyduğuna inanır ve kabul eder. Sıhhatini araştırmaz. Şu halde onu kandırmak çok kolaydır. Muhabbetimize bakalım korkmayalım." dedi. Bu sözün üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁴⁸

Yukarıda beyan edilen misaller incelendiğinde Konyalı Mehmed Vehbi tefsîrini yaptığı bu âyetler ve başka bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyetleri nakletmiştir. Ancak bazı rivâyetler için herhangi bir kaynak veya râvî belirtmemiştir. Bu durum rivâyeti aldığı kaynağın tesbîtinin ve rivâyetin sıhhat derecesinin araştırılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca müfessirin bu yaklaşımını sebab-i nüzûl ile ilgili bireysel okumalarına ve bu ilim alanına hâkimiyetine bağlayabiliriz.

1.4. Mehmed Vehbi'nin Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerinden Faydalanma Yöntemi

Müfessirler, sebab-i nüzûl rivâyetlerinden faydalanırken kendilerine göre bir yöntem belirlemişlerdir. Bu yöntemin içeriği müfessirler arasında bazı farklılıklar göstermektedir. Biz de bu başlık altında Konyalı Mehmed Vehbi'nin rivâyetleri sunma biçimini, rivâyetleri âyetler açısından sunma biçimini ve rivâyetlerin verildiği

¹⁴⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1143; Râzî, *a.g.e.*, XI, 296.

¹⁴⁷ Tevbe 9/61.

¹⁴⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 2046; Râzî, *a.g.e.*, XVI, 98.

yerleri belirterek esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerinden nasıl bir yöntem takip ederek faydalandığını ifade etmeye çalışacağız.

1.4.1. Esbâbu'n-Nüzûl Rivâyetlerini Sunma Biçimi

Çeşitli rivâyet tefsirlerini incelediğimizde, müfessirlerin bazısının sebep-i nüzûl rivâyetlerini ilgili âyetin tefsîrine başlamadan sunduğuna, bazısının da ilgili âyeti tefsîrinin akabinde âyetin manasını tamamlayan bir yaklaşımla sunduğuna muttali olduk. Çalışmamıza konu olan Konyalı Mehmed Vehbi *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde âyetlerin mealini verdikten sonra âyeti daha hacimli bir şekilde tefsîr etmekte, bazen kelime tahlilleri yapmakta ve bazı âyetleri tefsîr ederken bu âyetlerle ilgili nüzûl sebeplerini âyetin mefhumunun daha iyi kavranması amacıyla sunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde Mehmed Vehbi'nin esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerini ne şekilde sunduğunu ifade etmeye çalışacağız.

1.4.1.1. Rivâyetlerin Zikredildiği Yer Açısından Tahlili

Konyalı Mehmed Vehbi bazı âyetlerin tefsîri esnasında sebep-i nüzûl rivâyetlerini âyetin farklı noktalarında sunmaktadır. Bu rivâyetleri bazı âyetlerin tefsîrinin başında, bazı âyetlerin ortasında veya sonunda sunmaktadır. Ayrıca tefsîrini yapmaya başladığı sûre hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti varsa bu rivâyeti sûrenin başında sûrenin tamamını kapsayacak şekilde veya sûrenin başında sûrenin bir bölümünü kapsayacak şekilde sunmaktadır.

1.4.1.1.1. Rivâyeti Âyetin Tefsîrinin Başında Aktarması

Konyalı Mehmed Vehbi sebep-i nüzûl rivâyetlerini sunarken genel olarak rivâyeti ilgili âyetin tefsîrinin başında aktarmaktadır. Bu yaklaşımıyla ilgili âyetin hangi sebebe binâen nâzil olduğunu anlatmakta ve âyetin okuyucu tarafından daha kolay anlaşılmasını hedeflediği görülmektedir. Ayrıca Mehmed Vehbi âyetin tefsîrinin başında sebep-i nüzûl rivâyetlerini iki şekilde vermektedir. Bu şekilleri başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

1.4.1.1.1.1. Sebeb-i Nüzûlü Âyetin Tamamı İçin Zikretmesi

Mehmed Vehbi sebep-i nüzûlü ilgili âyetin doğru anlaşılmasında önemli bir konuma taşımıştır. Sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin zikredilmesinde kendince bir sistem

oluşturmuş ve bu sistem doğrultusunda rivâyetleri zikretmiştir. Müfessir, sebab-i nüzûl rivâyetini genellikle ilgili âyetin tamamı için zikretmiştir:

Misâl-1

أَفَعَبَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاللَّيْلَةُ يُرْجَعُونَ

“Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O’na boyun eğmişken ve O’na döndürülüp götürülecekken onlar Allahın dininden başkasını mı arıyorlar?”¹⁴⁹

Râzî ve Hâzin’in ifadelerine göre yahûdi ve nasrânîlerden her bir fırka kendi aralarında dinlerinin Din-i İbrahim olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddialarını aralarında tartıştılar ve bir sonuca varamadılar. Bu anlaşmazlığı sonlandırmak amacıyla Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıktılar. Aralarında tartışmaya sebep olan durumu izah ettiler. Onları dinleyen Peygamber (s.a.v.): “yahûdi fırkanın da nasrânî fırkanın da Din-i İbrahim üzere olmadıklarını” buyurdular. Peygamber’in (s.a.v.) bu sözleri üzerine iki firkada öfkelenerek: “Biz senin dinine ve hükmüne razı değiliz.” dediler. Bu söylemleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁵⁰

Misâl-2

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بَأْيَةٌ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تُكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“Eğer onların imandan yüz çevirmeleri senin üzerine meşakkatli olur ve kalbine darlık verirse tefekkür et. Eğer yerden bir menfez talep edip o menfezden bir sığınma bulmaya gücün yeterse veya semaya bir merdiven kurup onlara îmana mecbur kılacak bir âyet getirebilersen getir. Eğer Allahu Teâlâ dileseydi kâfirlerin tamamını hidâyet üzere toplardı.”¹⁵¹

Râzî’nin tefsîrine ve İbn Abbâs’ın (r.a.) rivâyetine bakıldığında âyetin sebab-i nüzûlü: Kureyş kabilesinden bir grup Peygamber’e (s.a.v.) gelerek: “Yâ Muhammed (a.s.) sâir enbiyânın getirdikleri gibi sen de bize taraf-ı ilâhiden bir alâmet getir ki seni tasdik ve Peygamber olduğuna îman edelim.” dediler. Allahu Teâlâ istedikleri âyet gelse de îman etmeyeceklerini bildiği için istedikleri alâmeti nâzil buyurmadı. Bunun üzerine Peygamber’in (s.a.v.) kalbi daraldı öyle sıkıldı ki yerde gizlenebileceği bir yer açılrsa oraya girse de bu sualden kurtulsa ve sıkıntısı gitse veya

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/83.

¹⁵⁰ Vehbi, *a.g.e.*, II, 656-57; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 279-80; Hâzin, *a.g.e.*, I, 265.

¹⁵¹ En’âm 6/35.

semaya bir merdiven kurulsa çıksa da semadan bir âyet getirse ve bu sıkıntıyı sonlandırırsa. Bu olay sonucunda bu âyet nâzil olmuştur.¹⁵²

Misâl-3

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَرْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey Nebi! Eşlerinin rızalarını kazanmak için Allahu Teâlâ'nın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendine haram kılıyorsun?”¹⁵³

Râzî ve Hâzin'in ifadelerine göre Peygamber (s.a.v.) cariyesi Mâriye (r.a.) ile halvette bulundu. Hafsa (r.a.) da bu durumdan haberdar oldu ve serzenişte bulundu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) Mâriye'yi (r.a.) kendi nefesine haram kıldı. Bu hâdise üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁵⁴

Naklettiğimiz misallerde Konyalı Mehmed Vehbi, esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerini okuyucuların âyetlerde beyan olunan manayı daha doğru anlamaları düşüncesiyle tefsîrinin başında sunmuştur. Çünkü âyetlerin zâhir manaları her ne kadar anlaşılabilir da sebep-i nüzûlünün bilinmesi bu âyetlerin daha doğru kavranmasını sağlayacaktır.

1.4.1.1.2. Sebeb-i Nüzûlü Âyetin Bir Kısmı İçin Nakletmesi

Mehmed Vehbi bazı sebep-i nüzûl rivâyetlerini âyetin ilgili bölümünün tefsîrinin ardından sunmaktadır. Bu yaklaşımı ile âyetin okuyucu tarafından daha kolay anlaşılmasını hedeflemiştir. Çünkü bazı sebep-i nüzûl rivâyetleri âyetin bir bölümüyle ilgili olabilir. Müfessir de bu ilgili bölümün tefsîrinin akabinde sebep-i nüzûl rivâyetini sunarak âyetin daha doğru anlaşılmasını sağlamıştır:

Misâl-1

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ

“Ey îman edenler sizden bazı kavim bazı kavmi hakir görüp alay etmesin. Olur ki eğlence ettikleri kişiler edenlerden daha hayırlı olur. Aynı şekilde bir kısım kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesin, olur ki alay edilen kadınlar alay edenlerden daha hayırlıdır.”¹⁵⁵

Tefsîr-i Hâzin'de ifade olunduğuna göre bu âyet, Benî Temîm kabilesinden Peygamber'e (s.a.v.) elçi olarak gelen yetmiş kişi hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar Medine'ye gelip Sahâbeden fakir olanları Mescid'i Nebevî'nin avlusunda

¹⁵² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1409; Râzî, *a.g.e.*, XII, 520.

¹⁵³ Tahrîm 66/1.

¹⁵⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XIV, 5989; Râzî, *a.g.e.*, XXX, 568; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 311.

¹⁵⁵ Hucurât 49/11.

halleri perişan, üzerlerinde doğru dürüst kıyafetin bile olmadığını görünce alaya aldılar. Benî Temîm kabilesinin alaycı tavrı üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁵⁶

Misâl-2

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ آدَى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ

“İçinizden her kim hasta olur veya başında eziyet eden bir şey bulunur ve tıraş olması gerekir tıraş olursa o kimse üzerine vacip olan zenginse fidye verir ve eğer fakir ise üç gün oruç tutar. Orta halli olanlar üç fidye bedeli sadaka verir, zengin olanların fidyesi kurban kesmektir.”¹⁵⁷

Râzî ve Hâzin’in ifadelerine bakıldığında bu âyet Hudeybiye’de Kâ’b b. Umeyr hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Hudeybiye’de Peygamber (s.a.v.) Kâ’b’in başında ve sakalında kehle (tahtakurusu) gibi eza veren bazı haşereleri görünce: “Başındaki böcekler sana eza veriyor mu?” diye sordu. Kâ’b: “Evet yâ Resûlallah.” dedi. Bunun üzerine Peygamber’de (s.a.v.): “Tıraş et başını, üç gün oruç tut veya altı fakire üç ölçek hurma ver veya bir koyun kurban kes.” dedi. Bunun üzerine Peygamber’in (s.a.v.) vermiş olduğu hükmü destekleyen bu âyet nâzil olmuştur.¹⁵⁸

Misâl-3

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُفْقَرُونَهَا ثُمَّ كَانُوا عَلَيْهَا حَسْرَةً لَمَّا يَغْلَبُونَ

“Kâfirler ki onlar insanları doğru ve ilâhi olan yoldan ve İslam dininden menetmek için mallarını infak ederler. Şu halde yakın bir zamanda infak ettikleri malları kendilerine hüznün olur. O hüznün ve keder onlar için pek şiddetli olur ve kendileri yenilmiş olurlar.”¹⁵⁹

Râzî ve Hâzin’in ifadelerine bakıldığında bu âyet Bedir’e giden müşrik askerlerin teçhîzi için harcama yapan kâfirler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Mekke müşriklerinden on iki kişiden her gün biri askerlerin iaşesini karşılamak için develer kesiyor ve yemekler hazırlıyordu. Sonra yardımda buldukları kişilerin yenilmiş ve öldürülmüş olduklarını görünce hüznün ve teessürleri ziyadesiyle arttı. Zira mallarını kaybettiler buna karşılık amaçları da hâsıl olmadı. Bütün çabaları boşa çıktı ve hüznün her taraflarını sardı. Bu durum üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁶⁰

Sebeb-i nüzûlü bilmek âyetin mefhumunu en doğru şekilde kavrama yönünden oldukça önemlidir. Zira ilgili âyet hakkında nüzûl sebebini bilmek âyetten

¹⁵⁶ Mehmed Vehbi, a.g.e., XIII, 5498; Hâzin, a.g.e., IV, 180-81.

¹⁵⁷ Bakara 2/196.

¹⁵⁸ Mehmed Vehbi, a.g.e., I, 338-39; Râzî, a.g.e., V, 303; Hâzin, a.g.e., I, 126-27.

¹⁵⁹ Enfâl 8/36.

¹⁶⁰ Mehmed Vehbi, a.g.e., V, 1889; Râzî, a.g.e., XV, 481; Hâzin, a.g.e., II, 311.

çıkarılacak hükümlere de etki etmektedir. Çünkü âyetin nüzûluna zemin oluşturan her etken vahiy döneminin aslî bir unsurudur. Bir âyetin doğru anlaşılması da ancak vahiy döneminin aslî unsurlarının bilinmesiyle mümkün olabilir. Yukarıda zikrettiğimiz misaller incelendiğinde sebab-i nüzûl rivâyetlerinin bu âyetlerin doğru anlaşılmasında nasıl bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1.4.1.1.2. Rivâyeti Âyetin Tefsîrinin Sonunda Sunması

Mehmed Vehbi sebab-i nüzûl rivâyetlerini bazen ilgili âyetin tefsîrini yaptıktan sonra sunmaktadır. Bu yaklaşımla okuyucu, âyetin zâhiri manasından anladığıyla sebab-i nüzûl rivâyetini okuduktan sonra ne anladığını tahlil etme imkânı bulacaktır. Bu hususu misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

آتَمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Siz kendinizi unutarak diğer insanlara erdemli olmayı mı öğütüyorsunuz? Hem de ilâhi kelâmı okuyup durduğunuz halde. Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız?”¹⁶¹

Râzî'nin ifadelerine göre bu âyet yahûdi âlimleri hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar insanlara ibâdeti ve itaati emrediyor ve kötülükten nehyediyorlardı. Kendilerine gelince sözleriyle ifade ettikleri hususlara uygun davranışlar içinde olmuyorlardı. Bir kimse gizlice Peygamber'in (s.a.v.) durumundan sual edince: “Haktır, ittiba etmek vaciptir.” diyorlardı. Fakat kendileri tâbi olmaktan kaçınıyorlardı. Bu tutarsızlıkları üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁶²

Misâl-2

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Ey ehli kitap! İbrahim (a.s.) hakkında neden mücâdele edersiniz? Halbuki Yahûdilik'in esaslarını tesis eden Tevrat ve Nasrânîlik'in esaslarını tesis eden İncil indirilmediler. Ancak İbrahim'den (a.s.) sonra indirildiler. Akıl etmez misiniz?”¹⁶³

Bu âyetin sebab-i nüzûlü: Necrân'dan gelen nasârâ grubu ile Medine yahûdileri Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna çıktılar. Medine yahûdileri İbrahim'in (a.s.) yahûdi olduğunu iddia ettiler ve bu iddialarına dayanarak yahûdilik'in hak olduğunu söylediler. Necran'dan gelen grup da İbrahim'in (a.s.) nasrâni olduğunu

¹⁶¹ Bakara 2/44.

¹⁶² Mehmed Vehbi, a.g.e., I, 117; Râzî, a.g.e., III, 487.

¹⁶³ Âl-i İmrân 3/65.

iddia ettiler ve bu iddialarına dayanarak Nasrânîlik'in hak olduğunu ispata kalkıştılar. İçinde buldukları bu davranışları ve fikirleri red için bu âyet nâzil olmuştur.¹⁶⁴

Misâl-3

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

*“Onlardan nifak üzere ölen hiçbir kimse üzerine namaz kılma ve onlardan hiçbirinin kabri üzerine kıyam etme. Çünkü onlar Allaha ve Resûlüne küfrettiler ve fâsık olarak öldüler.”*¹⁶⁵

Âyetin nüzûl sebebi: Abdullah b. Übey b. Selûl sekerât'ı mevt halindeyken Peygamber'i (s.a.v.) davet eder ve gömleğini kefen olarak ister. Ayrıca cenaze namazını kıldırmasını ve bu namazla kendisi için istiğfar etmesini rica eder. Gömleği göndereceği zaman Ömer (r.a.) karşı çıkar: “Übey necistir ve hâbistir, yâ Resûlallah! Gönderme gömleği.” der. Peygamber de (s.a.v.): “Gömleğim onun azabına engel olamaz.” der ve gömleği gönderir. Sonra Peygamber (s.a.v.) Übey'in namazını kılmaya kıyam edince Ömer (r.a.) Peygamber (s.a.v.) ile cenaze arasına girer ve: “Yâ Resûlallah! Şu münâfiğin namazını kılma.” der. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁶⁶

Sebeb-i nüzûlün âyetin tefsîrinden sonra sunulması âyetten anlaşılan mananın pekişmesini sağlamaktadır. Âyette genel olan bir hükmün özellikle kapsamı nüzûl sebeb-i vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Ayrıca sebeb-i nüzûl, okuyucunun zihninde vahiy dönemiyle ilgili bazı betimlemeler oluşmasına yardımcı olmaktadır. Yukarıdaki misallerden de anlaşılacağı üzere Mehmed Vehbi sebeb-i nüzûl rivâyetlerini âyetlerin tefsîrini yaptıktan sonra sunarak zâhiri mananın daha etkin anlaşılmasını sağlamıştır.

1.4.1.1.3. Rivâyeti Sûrenin Başında Sunması

Mehmed Vehbi bazı sebeb-i nüzûl rivâyetlerini ilgili sûrenin başında sunmaktadır. Müfessir sûrenin tefsîrini yaptıktan sonra bu sûrelerin Peygamber'e (s.a.v.) sorulan bazı sualler veya meydana gelen bazı hâdiseler sonucunda nâzil olduğunu belirtmektedir. Mehmed Vehbi bu rivâyetleri iki şekilde sunmaktadır. Bu şekilleri başlıkları altında misallendirmeye çalışacağız.

¹⁶⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 628; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 253.

¹⁶⁵ Tevbe 9/84.

¹⁶⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 2079; Râzî, *a.g.e.*, XVI, 115.

1.4.1.1.3.1. Sûrenin Tamamı İçin Sebeb-i Nüzûl Zikretmesi

Mehmed Vehbi, bazı sûrelerin başında sûrenin tamamını kapsayacak şekilde sebeb-i nüzûl rivâyetleri zikretmektedir. Müfessir, bu rivâyetler vasıtasıyla okuyucunun sûrenin mefhumunu daha doğru şekilde anlamasını hedeflemektedir. Bu yaklaşımını misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوفْرَ < فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ () إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

“Ey Peygamber! Biz sana bol nimet verdik. Biz sana Kevser’i verince sen Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Ey Peygamber! Muhakkak sana buğzedicisi olan kimse ancak ebterdir.”¹⁶⁷

Râzî ve Ebussu‘ûd Efendi’nin ifadelerine göre bu sûre Âs b. Vâil hakkında nâzil olmuştur. Çünkü bir vakit Peygamber (s.a.v.) bir yerden çıkarken kapıda Âs b. Vâil ile karşılaştı. Kapı önünde aralarında bir konuşma geçti. Sonrasında Âs’ın arkadaşları: “Kiminle konuştun?” diye sorunca Âs: “Şu ebterle konuştum.” diyerek Peygamber’i (s.a.v.) kötüleyen sözler söyledi. Peygamber’e (s.a.v.) isnâd ettiği bu vasfın asıl kendisinde olduğunu beyân üzerine bu sûre nâzil olmuştur.¹⁶⁸

Misâl-2

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ () لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ

“Ey Peygamber! Kâfirlere hitaben sen deki; ‘Ey kâfirler! Sizin ibadet ettiğiniz putlara ben ibadet etmem.’”¹⁶⁹

Bu sûre, Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden Velîd b. Muğîre, Amr b. Hişam, Ümeyye b. Halef ve Âs b. Vâil haklarında nâzil olmuştur. Çünkü bunlar Peygamber’e (s.a.v.) giderek şöyle bir teklifte bulundular: “Ey Muhammed (a.s.) sen bir sene bizim ilâhlarımıza ibadet et. Biz de bir sene senin ilâhına ibadet edelim. Eğer senin ilâhın hayırlıysa biz ondan nasibimizi almış oluruz. Eğer bizim ilâhlarımız hayırlıysa sen onlardan nasibini almış olursun.” dediler. Bu teklif üzerine bu sûre nâzil olmuştur.¹⁷⁰

Misâl-3

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ () اللَّهُ الصَّمَدُ () لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ () وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

¹⁶⁷ Kevser 108/1-2-3.

¹⁶⁸ Mehmed Vehbi, a.g.e., XV, 6589; Râzî, a.g.e., XXXII, 320; Ebussu‘ûd Efendi, a.g.e., IX, 206.

¹⁶⁹ Kâfirûn 109/1-2.

¹⁷⁰ Mehmed Vehbi, a.g.e., XV, 6593.

“Ey Peygamber! Sen Allahu Teâlâ birdir de. (1) Allahu Teâlâ öncesiz ve sonrasız, bütün evrenin asıl sebebidir. (2) O doğurmamıştır, doğurulmamıştır. (3) Ve hiçbir şey O'na denk tutulamaz. (4) “¹⁷¹

Bu sûrenin sebab-i nüzûlü: Mekke müşrikleri Âmir b. Tufeylî'yi Peygamber'e (s.a.v.) gönderdiler. Ve Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvet davasından vazgeçmesi karşılığında her imkânı kendisine sağlayacaklarını teklif ettiler. Peygamber (s.a.v.) Âmir b. Tufeylî'ye: “Ben onlardan hiçbir fedakârlık istemem. Ancak ben Allahın elçisiyim, onları Allaha ibadete davet ederim.” diye buyurması üzerine, müşrikler de o vakit bize ilâhının vasıflarını söylesin diye mukabelede bulundular. Bu sual üzerine bu sûre nâzil olmuştur.¹⁷²

Yukarıda misallendirdiğimiz sûreler incelendiğinde sûrelerin tamamında bir mana bütünlüğü olduğu görülecektir. Ve bu sûrelerin ortak özelliği Peygamber'e (s.a.v.) yöneltilen bir sual veya birtakım ithamlara verilen bir cevap mahiyetindedir. Konyalı Mehmed Vehbi de bu sûreler hakkında sebab-i nüzûl rivâyetlerini sûrenin başında sûrenin tamamını kapsayacak şekilde sunmuştur.

1.4.1.1.3.2. Sûrenin Bir Kısmı İçin Sebeb-i Nüzûl Zikretmesi

Bazı sûrelerin başındaki âyetler bir konu bütünlüğü içindedir. Pasajlar halinde olan bu âyetler bir sebebe binâen nâzil olmuştur. Bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin bazı sebab-i nüzûl rivâyetini sûrenin başında, sûrenin bir kısmını kapsar şekilde sunmasını misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

“Allahu Teâlâ'dan başka İlah yoktur. Ancak ibadete lâyık Allahu Teâlâ vardır.”¹⁷³

Bu sûrenin başından itibaren seksen âyetin sebab-i nüzûlü: Necran beldesinde meskûn olan Nasârâ'dan Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna gelen seksen kişinin mübâhasesidir. Çünkü Râzî ve Hâzin'in ifadelerine göre Necran'dan seksen kişi yaya ve süvari olarak Mescid-i Nebevî ye girdiler ve namazlarını doğu yönüne doğru kıldılar. Bu kişiler arasından Mesih, Seyyid ve Ebû Hârise Peygamber'e (s.a.v.) geldiler ve İsa'nın (a.s.) ölümleri diriltme, körlerin gözlerini açma gibi mucizelerini

¹⁷¹ İhlâs 112/1-2-3-4.

¹⁷² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XV, 6614-615; Râzî, *a.g.e.*, XXXII, 357.

¹⁷³ Âl-i İmrân 3/2.

belirterek mübâhaseye başladılar. Bu yönüyle İsa'nın (a.s.) ilâh olduğunu, babasının olmamasıyla da Allahın oğlu olduğunu iddia ettiler. Allahu Teâlâ'nın "Biz işledik." ve "Biz halk ettik." gibi zatından cemi' sığasıyla tâbirini İsa'nın (a.s.) -hâşâ-ulûhiyetten bir kısım taşıdığına dayanak yapmak istediler. Ayrıca Peygamber'e (s.a.v.): "İsa'nın (a.s.) babası kimdir?" diye sordular. Bu sualler üzerine bu sûrenin başından itibaren seksen âyet nâzil olmuştur.¹⁷⁴

Yukarıda sunduğumuz misal incelendiğinde Mehmed Vehbi bu sûrenin başından itibaren aralarında manasal bağ olan bir grup âyet hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti sunmuştur.

1.4.1.2. Rivâyetleri Âyetler Açısından Sunma Biçimi

Mehmed Vehbi'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerini âyet açısından sunma biçimini incelediğimizde mülâhaza ettiğimiz hususları şu şekilde sayabiliriz: Mehmed Vehbi çoğunlukla hakkında sebab-i nüzûl naklettiği her bir âyet için sadece bir rivâyet sunmuş, bazen bir âyet için birden çok rivâyet, bazen de bir grup âyet için müşterek bir rivâyet sunmuştur. Ayrıca tefsîrini yaptığı bazı âyetlerin sadece bir bölümü için nüzûl sebebi sunduğu gibi âyeti birden fazla bölüme ayırıp her bir bölüm için ayrı ayrı nüzûl sebebi de sunmuştur.

1.4.1.2.1. Bir Âyet İçin Sadece Bir Rivâyet Sunması

Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserini âyet açısından nüzûl sebeplerini incelediğimizde genellikle hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti sunduğu her bir âyet için bir nüzûl sebebi sunduğunu gördük. Bu yaklaşımı misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ

"Allahu Teâlâ mü'minlerden canlarını ve mallarını Cennet karşılığında satın aldı ve nefisleri bedelinde Cennet verdi."¹⁷⁵

Bu âyetin sebab-i nüzûlü: Ensar'dan yetmiş kişi Akabe gecesı Peygamber'e (s.a.v.) bağlılıklarını ifade edip biat ettiler. Bunun üzerine Abdullah b. Revâha: "Yâ Resûlallah! Rabbin ve nefsin için dilediğini şart kıl." dedi. Peygamber (s.a.v.) "Rabbim için ibadet edip şirk etmemenizi ve nefsim için de kendi nefsinizden ve

¹⁷⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 536-37; Râzî, *a.g.e.*, VII, 127.

¹⁷⁵ Tevbe 9/111.

malınızdan menettiğiniz şeyi benden de menetmenizi şart kılarım.” buyurunca Ensar’dan biat için gelenler: “Biz bu söylediklerini işlersek bizim için ne var?” dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): “Cennet var.” dedi. Ensar da: “Biatımız ticaret etti. Bunu ikale (*karşılıklı şekilde yapılan bir akti fesh etmek*)¹⁷⁶etmeyiz.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁷⁷

Misâl-2

أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ

*“Allahın emri olan kıyamet gelir ve geleceğinden şüphe yoktur. Bu yüzden ey müşrikler! O emrin gelmesine acele etmeyin.”*¹⁷⁸

Âyetin nâzil olma sebebi: Peygamber (s.a.v.) isyana devam eden kâfirleri dünyada ve ahirette yaşayacakları azapla tehdid etti. Kâfirler Peygamber’i (s.a.v.) alaya almak ve küçümsemek için: “Nazil olacak azap nerede kaldı? Her zaman söylersin, söylediğin azaptan daha bir eser görmedik. Gelecekse gelsin ki biz de görelim.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁷⁹

Misâl-3

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ

*“İnsan düşünüp bilmez mi ki onu nutfeden yarattık? Böyle gâyet kötü bir şeyden yaratıldığını bildiği halde bunu düşünmeyip de haşr hakkında şiddetli mücâdeleye ve açıktan müdahaleye cür’et edicidir ki bu cür’et taaccüp şanıdan olan kimselerin taaccüplerine layıktır.”*¹⁸⁰

Âyetin sebab-i nüzûlü: Kureyş kabilesinin ileri gelen kâfirlerinden Übey b. Halef b. Vehb el-Cumahî, Amr b. Hişam, Âs b. Vâil ve Velîd b. Muğîre kendi aralarında tekrar dirilme hakkında konuşuyorlardı. Bu konuşmalar sonucunda Velîd b. Muğîre: “Muhammed (a.s.) Allahu Teâlâ kıyamette ölüleri diriltecek diyor. Lât ve Uzza’ya yemin ederim ki ben gider, onunla muhâsama ederim.” dedi. Ve beraberinde getirdiği çürümüş bir kemikle Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıktı. Şöyle dedi: “Yâ Muhammed! (a.s.) şu kemik çürüdükten sonra bunu Allahu Teâlâ’nın dirilteceğini re’y eder misin?” dedi. Peygamber (s.a.v.): “Evet yâ kâfir! Allahu Teâlâ seni

¹⁷⁶ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslâmî ve Edilletuhu*, 12. Baskı Suriye ts., Dâru'l-Fikr, IV, 3085.

¹⁷⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VI, 2129-130; Râzî, *a.g.e.*, XVI, 150.

¹⁷⁸ Nahl 16/1.

¹⁷⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VII, 2780; Râzî, *a.g.e.*, XIX, 167.

¹⁸⁰ Yâsîn 36/77.

öldürdükten sonra diriltir ve Cehennem'e koyar." diye buyurdu. Aralarında geçen bu konuşmalar üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁸¹

Yukarıda ifade ettiğimiz misaller incelendiğinde, Mehmed Vehbi'nin genel olarak hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti naklettiği her bir âyet için bir rivâyet sunduğu görülecektir. Mehmed Vehbi'nin bu yaklaşımını naklettiği bu rivâyetleri tercih ettiği olarak yorumlamak mümkün gözükmemektedir.

1.4.1.2.2. Bir Âyet İçin Birden Çok Rivâyet Sunması

Mehmed Vehbi sebep-i nüzûl rivâyeti naklettiği âyetlerin bazısının tefsîrinde, bir âyet için birden çok sebep-i nüzûl sunmaktadır. Ancak naklettiği bu rivâyetler arasından tercihini belirtmemektedir. Rivâyetler arasından tercihi belirtmemesi hasır tevehhümüne düşmeme gayreti olabilir. Zira farklı rivâyetler arasından tercihte bulunmak kapsam olarak âyetin taşıdığı manayı sınırlayabilir. Müfessir de bu kaygıları bertaraf etme düşüncesiyle rivâyetler arasında tercihini belirtmemiştir. Bu hususu misallendirerek ifade etmeye çalışacağız.

Misâl-1

مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ () إِلَّا تَذَكُّرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ

"Biz Kur'an'ı meşakkat çekesin diye üzerine indirmedik, ancak Allahtan korkan kimseler için bir uyarı olarak indirdik."¹⁸²

Râzî'nin tefsîrindeki ifadelerle göre bu âyetin sebep-i nüzûlü hakkında dört rivâyet vardır:

Birinci Rivâyet: Peygamber'in (s.a.v.) teheccüd (*Gecenin ilk yarısının ortasında kılınan namazdır.*)¹⁸³ namazında uzun süre kalması ve ayaklarının şişmesi sonucunda bu âyet nâzil olmuştur.

İkinci Rivâyet: Peygamber'in (s.a.v.) kâfirleri her seferinde İslam'a davet etmesine rağmen onların inkâr üzere olmaları ve bu hallerinde ısrar etmeleri üzerine Peygamber'in (s.a.v.) bu hallerine müteessir olmasından dolayı bu âyet nâzil olmuştur.

Üçüncü Rivâyet: Bu sûre İslam'ın ilk dönemlerinde nâzil olan bir sûredir. O dönemde müslümanların sayısı az olduğundan kâfirler müslümanlara karşı her türlü

¹⁸¹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XII, 4681; Râzî, *a.g.e.*, XXVI, 307.

¹⁸² Tâ-Hâ 20/2-3.

¹⁸³ Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâ'î fi Tertîbi's-Şerâ'î*, 2.Baskı, Beyrût 1986, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 155.

eziyet ve cefâya cür'et ediyorlardı. Bu saldırılar Peygamber'i (s.a.v.) oldukça üzmüştür. Bu üzüntüyü gidermek amacıyla bu âyet nâzil olmuştur.

Dördüncü Rivâyet: Amr b. Hişam ve beraberindeki kâfirler Peygamber'i (s.a.v.) gizlice takip ediyorlardı. Peygamber'in (s.a.v.) birçok gece ibadet ile meşgul olduğunu görünce: "Sen âbâ ve ecdadının dinini terkle şakî oldun." demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁸⁴

Misâl-2

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ

*"Aralarında hükmetmek için Allaha ve Resûlüne davet olunduklarında aniden onlardan bir kısım icabet etmekten dönerler."*¹⁸⁵

Beyzâvî'nin ifadelerine göre âyet münâfıklardan Beşer hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Beşer ile bir yahûdi arasında bir arazi hakkında anlaşmazlık çıkmıştı. Bunun üzerine yahûdi: "Muhakeme için Peygamber'e (s.a.v.) gidelim." dedi. Bu teklif üzerine Beşer: "Ben Peygamber'e (s.a.v.) gitmem. O bana buğz eder. Kâ'b b. Eşref'e gidelim." demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Yahud Muğîre b. Vâil hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ali (r.a.) ile Muğîre arasında vuku bulan ortak bir tarla hadisesi sonrası Ali (r.a.) hissesini rızasıyla Muğîre'ye satmıştır. Muğîre tarlayı aldıktan sonra Ali (r.a.): "Sen tarlanın su çıkmayan çorak tarafını satın aldın." dedi. Bu ifade sonrası Muğîre tarladan caymak istedi. Ancak Ali (r.a.) de satışın gerçekleştiğini artık cayamayacağını, şâyet rızası yoksa Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna muhakemeye gidebileceklerini teklif etti. Bu davet üzerine Muğîre: "Ben Peygamber'e (s.a.v.) gitmem. Zira bana zulmeder." demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁸⁶

Misâl-3

وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا

*"Allahu Teâlâ sizi tevbeye muvaffak etmek murad eder. Şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi istiyorlar."*¹⁸⁷

Hâzin'in tefsîrinde ifade olunduğuna göre Mecusiler, kız kardeşlerini ve kız kardeşlerinin kızlarını kendileri için helal addediyorlardı. Evlenilmesi haram olanların ifade edildiği âyet nâzil olduktan sonra, müşrikler: "Hala ve teyzenin kızlarını helâl addedersiniz de biraderlerinizin ve hemşirelerinizin kızlarını neden

¹⁸⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VIII, 3265-266; Râzî, *a.g.e.*, XXII, 6.

¹⁸⁵ Nûr 24/48.

¹⁸⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3753-754; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 111.

¹⁸⁷ Nisâ 4/27.

haram addedersiniz? Onlarla halalarınızın ve teyzelerinizin kızları arasında ne fark vardır?” diyerek evlenilmesi haram olanları açıklayan âyeti yalanlamak istediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Yahut Taberî tefsîrinde ifade edildiğine göre bu âyet, bilim um zinâ edenler ve yahûdiler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü yahûdiler baba bir kız kardeşleriyle nikâhlanıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁸⁸

Yukarıda ifade ettiğimiz misaller incelendiğinde, Mehmed Vehbi'nin tefsîrini yaptığı bu âyetlerin herbiri için birden çok sebab-i nüzûl rivâyeti sunduğu görülecektir. Bu rivâyetler arasında tamamiyle farklı rivâyetler de bulunmakta, aynı konu üzerinde farklı isimlerin geçtiği rivâyetler de bulunmaktadır. Mehmed Vehbi aynı konuda sadece isimlerin değiştiği birçok sebab-i nüzûl rivâyetinde bile bir tercihte bulunmamış rivâyetleri bu haliyle nakletmekle yetinmiştir. Zira farklı rivâyetler hakkında müfessirin tercih yapmama nedeni âyetin kapsadığı anlamda daralma kaygısı olabileceği düşünülebilir.

1.4.1.2.3. Bir Grup Âyet İçin Müsterek Bir Rivâyet Sunması

Mehmed Vehbi, tefsîrinde bazı âyet grupları hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti sunmaktadır. Bu âyetler başlı başına bir konudan bahsetmekte ve aralarında konu bütünlüğü bulunmaktadır. Müfessir bu âyetlerin tefsîrini yaptıktan sonra âyetlerin mefhumu daha iyi kavransın diye sebab-i nüzûl rivâyetlerini sunmaktadır. Bu hususu misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا () أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا () كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ
وَنُمَدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا () وَنُرْسِلُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا

“Bakıp gördün mü? Ey Peygamber! Şol kimseyi ki o kimse bizim vahdaniyyetimize ve âhirete delâlet eden âyetlerimize küfretti ve dedi ki: ‘Elbette âhirette bana mal ve evlât verilir.’ (77) O kâfir gaybı biliyor mu? Veya kendisine mal ve çocuk vereceğine dair Allahu Teâlâ’ dan söz mü aldı? (78) O kâfirin dediği gibi değil. Biz onun dediğini yazarız ve onun için azaptan lüzumu kadar uzatırız. (79) O kâfirin ifade ettiği malına ve evladına biz varis oluruz. Zira o vefat eder biz baki kalırız ve o, bize kıyamet gününde yalnız olduğu halde gelir. (80)”¹⁸⁹

Beyzâvî'nin ifadelerine bakıldığında âyet Âs b. Vâil hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ashâb'dan Habbâb b. Eret (r.a.), Âs b. Vâil'den alacağı ücreti istemesi

¹⁸⁸ Mehmed Vehbi, a.g.e., III, 899; Taberî, a.g.e., VIII, 214; Hâzin, a.g.e., I, 365.

¹⁸⁹ Meryem 19/77-78-79-80.

üzerine Âs: “Sen Muhammed’e (a.s.) îman ettin. Eğer küfredersen sana borcumu veririm, küfretmedikçe vermem.” dedi. Bunun üzerine Habbâb’ın (r.a.): “Ben Muhammed’e (a.s.) îman ettim. Dünyada küfretmediğim gibi kabrimden kalktığımda dahi küfretmem.” demesi üzerine Âs: “Mademki kabirden kalkacaksın o zaman yanıma gel. Orada elbette bana mal ve evlât verilir. O malımdan sana borcumu veririm.” dedi. Habbâb (r.a.) da bu durumu Peygamber’e (s.a.v.) ilettili. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁹⁰

Misâl-2

وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا () يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا () أَفَدَأْضَلُّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا

“O gün zâlim olan kimse ellerini ısırır. Ve der ki ah ne olaydı da Peygamberle beraber ben bir yol tutmuş olaydım. (27) Ey benim helâkim gel bana! Keşke beni idlâl eden falancayı dost edinmemiş olsaydım. (28) Allaha yemin ederim ki bana Kur’ân, Peygamber ve kelime’i şehâdet geldikten sonra muhakkak o kimse beni yoldan çıkardı. Onu dost edindiğimden pişmanlık duydum. Halbuki şeytan insanı daima rüsva kılar oldu. (29)”¹⁹¹

Râzî’nin ifadelerine bakıldığında bu âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Ukbe b. Ebî Mu‘ayt her sefer dönüşü komşularına ziyafet verirdi. Bir gün bir sefer dönüşü âdet edindiği üzere ziyafet tertip etti ve bu ziyafete Peygamber’i (s.a.v.) de davet etti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): “Yâ Ukbe! Kelime’i şehâdet getirip îman etmedikçe ekmeğini yemem.” buyurdu. Ukbe Peygamber’in (s.a.v.) teklifini kabul etti ve kelime’i şehâdet getirdi. Peygamber (s.a.v.) davete icabet etti ve yemekten yedi. Ukbe’nin dostu Ubey b. Halef bu olanları gördükten sonra Ukbe’ye: “Dininden çıktın.” dedi. Ukbe: “Ben dinimden çıkmadım, fakat davet ettiğim misâfirin ekmeğini yemeden evimden çıkmasından utandım. Misâfirin hatırı için kelime’i şehâdet getirdim.” deyince Ubey b. Halef: “Eğer Muhammed’in (a.s.) yüzüne tükürürsen bu sözüne inanırım ve yapmazsan inanmam.” dedi. Bunun üzerine Ukbe kelime’i şehâdeti sırf Peygamber’in (s.a.v.) yemekten yemesi için getirdiğini ispat için Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıktı. Peygamber (s.a.v.) o esnada namazdaydı buna rağmen Ukbe Peygamber’in (s.a.v.) yüzüne tükürdü. Ancak tükürük kendi

¹⁹⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VIII, 3254; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 18-19.

¹⁹¹ Furkân 25/27-28-29.

yüzüne döndü ve isabet ettiği yeri ateş gibi yaktı. Bu olay üzerine Ukbe'nin âhiretteki pişmanlığını betimleme amacıyla bu âyet nâzil olmuştur.¹⁹²

Misâl-3

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ()
وَالْخَامِسَةَ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ () وَيَذَرُوهَا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ
الْكَاذِبِينَ () وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ

*“Kendi eşlerini zinayla suçlayan, fakat kendilerinden başka şahitleri olmayan kimselere gelince; bu suçlamayı yapanların herbiri doğru söylediklerine dair dört kere Allahı şahit tutsunlar. (6) Ve beşincisinde de bu suçlamayı yapan kimse, eğer yalancılarsa Allahın lanetine razı olduğunu ifade etsin. (7) Ve suçlanan kadına gelince onun kocasının yalan söylediğine dair Allahı dört defa şahit tutması bu suça verilecek cezayı ondan giderir. (8) Ve beşincisinde kocası doğruyu söylüyorsa Allahın gazabına razı olduğunu ifade etmesidir. (9)”*¹⁹³

Tefsîr-i Hâzin’de ifade edildiğine göre: Ensar’dan Uveymir el-Aclânî (r.a.) haremının üzerinde Şüreyk adında birini gördü. Gerçekleşmiş olan bu duruma şahit de getiremedi. Bu hâli amcazâdesi Âsım b. Âdiy el-Ensârî’ye anlattı ve Peygamber’den (s.a.v.) ne yapması gerektiğini sormasını istedi. Âsım Peygamber’e (s.a.v.) olayı anlattı. Peygamber de (s.a.v.) olayı kötü gördü. Sonra Âsım ısrar etti. Peygamber de (s.a.v.) sükût etti. Âsım olanları Uveymir’e anlattı. Bunun üzerine Uveymir Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıktı ve durumunu ifade etti. Peygamber de (s.a.v.): “Ya dört şahit getireceksin veya sana hadd-i kazif icra olunacak.” buyurunca Uveymir ayağa kalktı ve: “Ey Peygamber (s.a.v.) şahidim yok fakat sözümde sâdıgım, iftira etmiyorum. Cenab’ı Hak beni haddin icrasından halâs buyursun.” demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁹⁴

Konyalı Mehmed Vehbi herbir âyet grubu için ortak bir sebab-i nüzûl sunmuştur. Beyan ettiğimiz misaller incelendiğinde şu hususlar anlaşılacaktır. İlk olarak grup halinde zikredilen âyetler, aralarında bir mana bütünlüğü taşımaktadır. Ayrıca âyetlerin zâhiri manaları ile rivâyetlerde ifade edilen hususlar örtüşmektedir. Son olarak bu âyet grupları hakkında bu rivâyetlerin sunulması, âyet gruplarının mefhumlarının daha doğru anlaşılmasına vesile olmaktadır.

¹⁹² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, X, 3824-825; Râzî, *a.g.e.*, XXIV, 454.

¹⁹³ Nûr 24/6-7-8-9.

¹⁹⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, X, 3692-693; Hâzin, *a.g.e.*, III, 282.

1.4.1.2.4. Farklı Âyetler İçin Ortak Rivâyet Sunması

Konyalı Mehmed Vehbi tefsîrinde bazen farklı iki âyet hakkında ortak sebep-i nüzûl rivâyeti sunmaktadır. Çünkü ilgili âyetlerin nüzûlüne etki eden olayda birden çok kişi bulunmaktadır. Bu kişiler arasında birtakım olayların yaşanması herbir kişi için farklı bir âyetin nâzil olmasına vesile olmuştur. Bu durumu misalleyerek ifade etmeye çalışacağız.

Misâl-1

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ عَدَاً (إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ
مِنْ هَذَا رَشْدًا

*“Ve hiçbir şey hakkında ben bunu yarın mutlaka yapacağım deme.(23) Eğer Allah dilerse (sözcüğüyle birlikte söyle). Ve bunu unutursan Rabbini anarak de ki: Umarım ki Rabbim beni doğru olana bundan daha yakın olan bir bilgi düzeyine eriştirir.(24)”*¹⁹⁵

وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

*“(Melekler) Biz nâzil olamayız, illa Allahu Teâlâ'nın emriyle nâzil oluruz. Zira bundan önce geçmiş ve hakikati açık olan şeylerin ilmi ve bundan sonra gelecek şeylerin bilgisi ve tasarrufu Allahu Teâlâ'ya mahsustur. Ey Peygamber! Rabbin hiçbir şeyi unuttur olmadı ki sana vahyi unutsun. Çünkü Allah nisyandan münezzehdir.”*¹⁹⁶

Râzî'nin tefsîrinde ifade olunduğuna göre Kureyş kavmi Peygamber'in (s.a.v.) durumu ve nübüvvet hakkında bilgi edinmek üzere Medine'ye beş kişiden oluşan bir heyet gönderdi. Heyet yahûdî âlimlerine Peygamber'in (s.a.v.) halini anlatıp durumundan soru sordu. yahûdî âlimleri: “Ahir zamanda Mekke'de bir Nebî zuhur edecek ve zamanı da gelmiştir. O zattan Eshâb-ı Kehfî, Zülkarneyn'i ve Ruh'u soru sor. Eğer bu üç sorudan ilk ikisine cevap verip Ruh'tan cevap vermezse Nebî'dir, ittiba edin.” dediler. Müşrikler Mekke'ye döndükten sonra bu soruları Peygamber'e (s.a.v.) tevcih ettiler. Peygamber'de (s.a.v.): “Yarın cevap vereyim.” dedi. Fakat inşaallah demediğinden vahiy on beş gün diğer bir rivâyete göre kırk gün gelmedi ve müşrikler bu durumu alay konusu ettiler. Daha sonra vahiy geldi. Peygamber'in (s.a.v.) vahyin neden bu kadar geciktiğini soru sorması üzerine bu iki âyetin nâzil olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Kehf 18/23-24.

¹⁹⁶ Meryem 19/64.

¹⁹⁷ Mehmed Vehbi, a.g.e., VIII, 3241-242; Râzî, a.g.e., XXI, 450; Râzî, a.g.e., XXI, 554.

Misâl-2

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O’na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır. Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır.”¹⁹⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانشُزُوا يَرَفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ey mü’minler! Meclislerde size genişleyin dendiğinde genişleyin de Allahu Teâlâ da sizi genişletsin. Ve ne zaman size, (iyi bir iş için) ayağa kalkın! Denildiğinde ayağa kalkın! Ve Allah, içinizden îman etmiş olanları ve kendilerine ilim verilenleri yüceltecektir. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁹⁹

Bu âyetler Sâbit b. Kays (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Sâbit, kulakları ağır işittiği için Peygamber’e (s.a.v.) yakın oturmayı kendisine adet edinmişti. Bir gün namaza geç gelen Sâbit: “Aralaşın, aralaşın!” diyerek Peygamber’e (s.a.v.) yaklaşmak istedi. Orada bulunanlar kalkıp yer verdiler. Peygamber’in (s.a.v.) yanında sadece oturan bir kişi kaldı. Sâbit ondan da yer istedi fakat o yer vermedi. Ve: “Herkes senin gibi Peygamber’e (s.a.v.) yakınlıkla şeref kazanmak ister, otur yerinde.” dedi. Bunun üzerine Sâbit (r.a.) de sinirlendi ve geçmişte vuku bulmuş bir hâdiseyi hatırlatarak: “Sen fülânenin oğlu değil misin?” dedi ve o kişiyi kötüledi. Peygamber de (s.a.v.): “Fülâne ismini zikreden kimdir?” buyurdu. Sâbit (r.a.): “Benim, yâ Resûlallah.” dedi. Peygamber de (s.a.v.): “Yâ Sâbit! Şu cemaate nazar et. Nasıl görürsün?” buyurdu. Sâbit (r.a.): “Baktım yâ Resûlallah! Kimini beyaz, kimini siyah, kimini kırmızı gördüm.” dedi. Peygamber de (s.a.v.): “Yâ Sâbit! Senin onlar üzere şerefın ancak takva ile olur. Başka şeyle olmaz.” buyurması üzerine Hucurât sûresi 13. âyet Sâbit b. Kays (r.a.) için, Mücâdele sûresi 11. âyet de yer vermeyen kişi için nâzil oldu.²⁰⁰

Yukarıda zikrettiğimiz misaller değerlendirildiğinde Konyalı Mehmed Vehbi, farklı sûrelerde bulunan âyetlerin ortak bir nüzûl sebebine binâen nâzil olduğunu belirttiği görülecektir. Birinci misalde ilk âyet Peygamber’in (s.a.v.) kendisine tevcih

¹⁹⁸ Hucurât 49/13.

¹⁹⁹ Mücâdele 58/11.

²⁰⁰ Mehmed Vehbi, a.g.e., VII, 5507-508; Râzî, a.g.e., XXIX, 493.

edilen suali kesin cevaplayacağını ifade ederek ertelemesi sonucu nâzil olmuştur. İkinci âyet ise Peygamber'in (s.a.v.) sualinin cevabı olarak nâzil olmuştur. Gerçekleşmiş olaylar neticesinde farklı sûrelerde bulunan âyetlerin bu olaylar hakkında nâzil olması mümkündür. Çünkü birtakım davranış ve soruların meydana getirdiği bir olayın birden çok fâili olmaktadır. Bu durumda müşterek bir konu hakkında farklı iki âyetin nâzil olmasına sebep olmuştur.



İKİNCİ BÖLÜM

MEHMED VEHBI'NİN ESBÂBU'N-NÜZÛL RİVÂYETLERİNDEKİ KAYNAKLARI VE İSTİFADESİ

Konyalı Mehmed Vehbi, sebab-i nüzûl rivâyetlerini bir sistem çerçevesinde değerlendirmiş ve nakletmiştir. Mehmed Vehbi'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerine kapsamlı bir bakış açısıyla baktığını ve değerlendirdiğini müşahade ettik. Ayrıca bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin rivâyetleri aldığı kaynakları, nakilde bulunduğu râvileri ve rivâyetleri değerlendirmedeki yaklaşımını belirtmeye çalışacağız.

2.1. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Aldığı Kaynaklar

Konyalı Mehmed Vehbi tefsîrini yaptığı bazı âyetler hakkında sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken Râzî, Beyzâvî, Taberî, Ebussu'ûd, Hâzin, Nîsâbûrî ve Ni'metullah Nahcuvânî gibi güvenilir tefsîr kaynaklarından faydalanmıştır. Biz bu kaynakları sıralarken sebab-i nüzûl rivâyetleri yönüyle Mehmed Vehbi'nin daha çok faydalandığı eser ve müellifinden başlayacağız. Ayrıca Mehmed Vehbi'nin bu kaynaklara atfettiği rivâyetlere de misaller vereceğiz.

2.1.1. Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö.741/1341) “*Lübâbü't-te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*”

Kur'ân'ı Kerîm'in tefsîri, Mushaf haline getirilmesi, yedi harf üzere inzâli, tefsîr ve te'vilin mânası, istâzenin lafzı, mânası ve hükümleri gibi konuların ele alındığı bir mukaddime ile başlayan eser 1325 tarihinde tamamlanmıştır. Tefsîr hem rivâyet hem dirâyet özelliği taşıyan bir eserdir.²⁰¹ Rivâyet yönünün ağırlıklı olması eserin sebab-i nüzûl yönünü zengin kılmıştır. Bu zenginliğin farkında olan Konyalı Mehmed Vehbi, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken en çok Ebû'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Muhammed el-Hâzin'in *Lübâbu't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl* adlı eserinden istifade etmiştir.

²⁰¹ Ali Eroğlu, "Hâzin, Ali b. Muhammed" md., *DİA*, İstanbul 1998, TDV Yayınları, XVII, 125.

Misâl-1

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Ne Kitab ehlinde inkâr edenler ve ne de Allaha ortak koşanlar Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir.”²⁰²

Tefsîr-i Hâzin’de ifade olunduğuna göre bu âyet, şu husus üzerine nâzil olmuştur: Müslümanlar, yahûdilere “Muhammed’e (a.s.) îman edin.” dediklerinde, yahûdiler: “Sizin îman ettiğiniz bizim îman ettiğimizden hayırlı değildir.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.²⁰³

Misâl-2

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ

“Ey Peygamber! Sana kıyametten soran müşriklere de ki; göklerde olan melekler, yerde olan insanlar ve cinlerden hiç kimse gaybı bilemez; ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerinin de farkında değildirler.”²⁰⁴

Tefsîr-i Hâzin’de ifade olunduğuna göre bu âyet müşrikler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü müşrikler, Peygamber’e (s.a.v.) kıyametin vuku vakti ve ölümden sonra dirilmenin ne zaman olacağı gibi gaybi konularla ilgili bir takım sualler sormaları üzerine bu âyet, gaybın bilgisine kimsenin vâkıf olmadığını ifade etmek için nâzil olmuştur.²⁰⁵

Hâzin, eserini el-Beğavî’nin “*Meâlimü’t-Tenzîl*” isimli eserinden ihtisar etmek sûretiyle meydana getirmiştir. Tefsîri bu yönüyle eleştiri konusu olmuştur. Ancak Hâzin, tefsîr ve hadis sahasında söz sahibi bir âlimdir. Mehmed Vehbi bu yönünü gözönünde bulundurmuş ve sebep-i nüzûl rivâyetlerinde kaynak olarak en çok Hâzin’in eserine atıfta bulunmuştur. Hâzin’in tefsîrinden naklettiği sebep-i nüzûl rivâyetlerini buldukları sûrelerin başlığı altında sıralamaya çalışacağız.

Bakara: 14-15, 104, 105, 106, 115, 130, 135, 154, 158, 178, 186, 187, 188, 194, 196, 197, 204, 221, 222, 229, 231, 233, 240, 262, 267, 285; Âl-i İmrân: 1-2, 33, 68, 77, 83, 86-87-88-89-90, 128, 144, 172, 188, 190, 196-197, 199; Nisâ: 2, 3, 7, 19, 24, 27, 43, 48, 51-52, 58, 59, 60, 75, 80, 84, 88, 93, 104, 128, 136, 165. Mâide: 18, 19, 33, 45, 49, 52, 58, 61, 64, 82, 87, 93, 100, 101, 105; En’âm: 14-15, 33, 52, 57,

²⁰² Bakara 2/105.

²⁰³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 195; Hâzin, *a.g.e.*, I, 68.

²⁰⁴ Neml 27/65.

²⁰⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, X, 4039; Hâzin, *a.g.e.*, III, 352.

91, 111; A'râf: 31, 187, 188, 200; Enfâl: 1, 17, 23, 32, 36, 47, 62-63, 66, 67, 69, 70-71; Tevbe: 9, 17, 25, 38, 49, 62, 74, 75-76, 79, 102, 113; Hûd: 12, 114; Yûsuf: Sûrenin başında sûrenin tamamı için sebab-i nüzûl rivâyeti nakledilmiş; Ra'd: 11, 30, 31, 37-38; Nahl: 38, 41, 43, 91, 103, 106, 110, 127-128; İsrâ: 27, 29-30, 47, 59, 73, 86, 91-92-93, 110; Kehf: 28, 109; Meryem: 65; Tâ-Hâ: 105-106-107, 131; Enbiyâ: 26-27, 36; Hac: 11, 15, 37, 39, 60, 67; Nûr: 3, 23, 32, 58; Furkân: 5, 20; Şu'arâ: 3; Naml: 65; Kasas: 54, 57, 68; Ankebût: 8, 11, 53, 56; Rûm: 1-2-3; Lokman: 6, 27, 32, 18; Secde: 18; Ahzâb: 1, 4, 29, 35, 50, 51, 58; Sebe': 50; Zümer: 18; Duhân: 49-50; Câsiye: 10, 14, 21; Ahkâf: 9, 15; Hucurât: 1, 2, 4, 9, 11, 12, 13; Mücâdele: 1; Mümtehine: 8, 10; Saff: 2; Cum'a: 2; Münâfikûn: 8, 10; Teğâbun: 15; Talâk: 3; Tahrîm: 1; Müddessir: 1-2, 15-16; Kıyâme: 3-4; Mürselât: 48-49; Abese: 1-2.

2.1.2. Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210) “*Mefâtihu'l-Gayb*”

Güçlü bir zekâyâ, etkili bir hitabete sahip olan Fahreddîn er-Râzî kelâm, fıkıh usulü, tefsîr, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi çağının bütün ilimlerini öğrenmiş ve bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir. Dinî ilimler içinde Râzî tefsîr ve kelâm alanlarında temâyüz etmiştir. Ayrıca Râzî ilmî tefsîr anlayışına öncülük etmiştir. Genellikle dirayet metodunu kullanan Râzî sebab-i nüzûlü ve bazı kıraat farklılıklarını belirtmeye önem vermiştir.²⁰⁶ Râzî'nin ilmî yönünü göz önünde bulunduran Mehmed Vehbi, ikinci olarak en çok Râzî'nin *Mefâtihu'l Gayb* adlı eserine atıfta bulunmuştur. Ayrıca Mehmed Vehbi, Râzî'ye sebab-i nüzûl rivâyetleri dışında bazı lafızların tahlillerini de atfetmektedir.

Misâl-1

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ

“*Ey mü'minler! Hac yolunda Rabbinizin lütfundan rızık ve menfaat için ticaret yaparak bereket ve fazilet istemenizde sizin için günah yoktur.*”²⁰⁷

Râzî'nin ifadesine bakıldığında âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Abdullah b. Ömer'e sahâbeden bir zat gelir ve danışmak amacıyla: “Ben kiracılık ederek hac ederim. İnsanlar bana kira ile ticaret ettiğim için senin haccın olmaz dediler. Ticaretim haccıma engel midir?” dedi. Abdullah (r.a.) da bu suale şöyle cevap verdi: “İhrama girer, Arafat'a gider, tavaf-ı ziyaret yaparsan haccın kabul olur.

²⁰⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddîn er-Râzî” md., *DİA*, İstanbul 1992, TDV Yayınları, XII, 89-90.

²⁰⁷ Bakara 2/198.

Peygamber'e (s.a.v.) senin sualin gibi bir kimse sordu, Peygamber (s.a.v.) sükût buyurdu ve bir müddet sonra bu âyet nâzil oldu.” dedi.²⁰⁸

Misâl-2

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

“*Habîbim! Onlar senin hükmünden yüz çevirirler de câhiliyye zamanının hükmünü mü isterler? Allahın vahdaniyetini bilen kavim için hüküm yönünden Allaktan daha güzel kim olabilir?*”²⁰⁹

Râzî'nin ifadesine bakıldığında âyetin sebab-i nüzûlu şöyledir: Medine'de yaşayan yahûdi kabilesi Benî Nadîr, Kurayza kabilesi ile aralarında vuku bulan kısas, diyet ve bazı olaylarda iki kat tazmin dâvasında bulunuyor ve hükümleri bu minval üzere icra ediyorlardı. Bu âdet hakkında Kurayza kabilesi Peygamber'e (s.a.v.) şikâyette bulundu. Bu şikâyet üzerine bu âyet nâzil olmuştur.²¹⁰

Konyalı Mehmed Vehbi'nin eserini sebab-i nüzûl rivâyetleri açısından incelediğimizde Mehmed Vehbi, Râzî'den naklettiği rivâyetlere genel olarak müfessirin adını zikrettikten sonra “ifadesine bakıldığında” lafızlarıyla nakletmektedir. Mehmed Vehbi, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken Râzî tefsîrinden oldukça istifade etmiştir. Bu durumu Râzî tefsîrinin kapsamlılığına, güvenilirliğine ve Râzî'nin bu alanda otoriterleşmesine bağlamak mümkündür. Râzî'nin tefsîrinden naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini buldukları sûrelerin başlığı altında sıralamaya çalışacağız.

Bakara: 26-27, 44, 104, 108, 115, 154, 158, 178, 186, 187,193, 196, 198, 204, 215, 222, 233, 240, 262, 274; Âl-i İmrân: 1-2, 33, 64, 83, 86-87-88-89-90, 100, 139, 144, 161, 172, 174 182, 196-197; Nisâ: 7, 32, 34, 43, 44-45, 48, 51-52, 58, 60, 75, 77, 80, 84, 88, 127, 128, 136, 148; Mâide: 50, 52, 55, 58, 59, 89, 93, 101, 105, 106, 107; En'âm: 25, 33, 35, 52, 54, 91, 93, 111, 122; A'râf: 31, 187, 188, 200; Enfâl: 1, 17, 32, 36, 47, 67; Tevbe: 17, 25, 38, 75-76, 102, 113; Hûd: 12, 114; Yûsuf: Sûrenin başında sûrenin tamamı için sebab-i nüzûl rivâyeti nakledilmiş; Ra'd: 12-13, 30, 31; Nahl: 41, 106, 110; İsrâ: 45-46, 48, 73; Kehf: 109; Meryem: 65; Tâ-Hâ: 1-2-3, 131; Enbiyâ: 36; Hac: 3-4, 8-9, 11, 15, 25, 37, 60,; Nûr: 3, 11, 23, 29, 32, 58; Furkân: 5, 10, 29,69; Kasas: 54, 56, 57, 68; Ankebût: 1-2; Yâsîn: 9; Zümer: 18; Şûrâ: 27; Duhân: 49-50;Câsiye: 10, 14, 21;

²⁰⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 344; Râzî, *a.g.e.*, V, 323.

²⁰⁹ Mâide 5/50.

²¹⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1244; Râzî, *a.g.e.*, XII, 374-75.

Ahkâf: 9, 15; Zâriyât: 55; Rahmân: 30; Hadîd: 16; Mücâdele: 1, 11, 12, 14, 22; Mümtetine: 8, 10; Saff: 2; Cum'a: 11; Münâfikûn: 8, 10; Teğâbun: 15; Talâk: 3; Tahrîm: 1; Me'âric: 1-2-3; Müddessir: 1-2, 15-16; Kıyâme: 3-4; Nâzi'ât: 27-41; Abese: 1-2; Mutaffifîn: 29-30-31-32; İnşikâk: 11; Fecr: 17-18; Leyl: 8-9-10; Alak: 6-7-8; Zilzâl: 7-8; Kevser, Felâk, Nâs: Sûrelerin tamamı için sebab-i nüzûl rivâyetine rastlanmıştır.

2.1.3. Nâsiruddîn el-Beyzâvî (ö.685/1286) “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl”

Nâsiruddîn el-Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı eseri üzerine defalarca şerh ve hâşiye yapılacak kadar takdir görmüştür. Bir îcaz harikası kabul edilen eserde Beyzâvî, kendisinden önceki başlıca tefsîr kaynaklarını ustaca özetlemiş, dil kaidelerine dayanarak yaptığı açıklamalar ilmî yönünü açığa çıkarmıştır.²¹¹ Mehmed Vehbi, Râzî'ye atfettiği gibi bazı lafızların tahlilinde Beyzâvî'ye de atıfda bulunmuştur. Ayrıca Mehmed Vehbi'nin bu tefsîrdan oldukça istifade etmesini Beyzâvî'nin tefsîrini mahza re'y ile yapmamasına ve rivâyetlere oldukça önem vermesine bağlayabiliriz.

Misâl-1

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مَرَاغِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Bir kimse Allah yolunda hicret ederse yeryüzünde çokça hayır ve bolluk bulur. Kim de Allahu Teâlâ'nın rızasını talep ve resûlüne itaat etmek için evini terk ile hicret eder ve sonra onu ölüm alırsa onun mükâfatı Allah katındadır. Allah kullarının günahlarını affedici ve hicretlerine sevap lütfetmekle merhamet edicidir.”²¹²

Beyzâvî'nin ifadelerine bakıldığında âyet, Cündeb b. Damra hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Cündeb yaşlı ve hasta olduğu halde Medine-i Münevvere'ye hicret etmek istemiştir. Bunun üzerine iki oğluna kendisi için bir sedye yapmalarını ve kendisini bu sedyeye koyarak Medine-i Münevvere'ye götürmelerini emretmiştir. Oğulları da babalarının bu emrine itaat etmişler ve yola koyulmuşlardır. Ancak yolda Cündeb üzerinde sekerat-ı mevt hali zuhur etmiştir. Öleceğini anlayan Cündeb sağ elini sol eline vurdu ve: “Ey benim Rabbim! Şu elim senin ve diğer elim de Resûlün

²¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî” md., *DİA*, İstanbul 1992, TDV Yayınları, VI, 100.

²¹² Nisâ 4/100.

içindir. Resûlün her neye biat ettiyse onun biat ettiği ahkâma ben de biat ettim.” dedi ve vefat etti. Ashâb bu durumu öğrenince kendi aralarında: “Medine’ye gelse de vefat etseydi, hicreti tamam ve ecri ziyade olurdu.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.²¹³

Misâl-2

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرِّ اللَّجْوَا فِي طُعْيَانِهِمْ يَعْصُونَ

“Eğer biz onlara merhamet etsek ve kendilerine ulaşan musîbeti kaldırsak onlar azgınlıklarında inat eder ve isyanlarından vazgeçmezler.”²¹⁴

Beyzâvî’nin ifadelerine bakıldığında âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Peygamber (s.a.v.) Kureyş kabilesi aleyhine duâ eder ve bu duâ sonucunda Kureyş kabilesine kuraklık ve kıtlık musallat olur ve perişan eder. Bu kuraklık ve kıtlığın şiddeti üzerine Ebû Süfyan Peygamber’e (s.a.v.) gelerek: “Yâ Muhammed (a.s.) kendi kabilen Kureyş kuraklık ve kıtlıkla helak oluyor. Kıtlıkla perişan olan bu kişilerin babalarını kılıçla Bedir Savaşı’nda öldürdün. Geride bıraktıkları oğullarını da kıtlık ve açlıkla mı öldüreceksin? Sen âlemlere rahmet elçisi olarak gönderildim diyorsun şu halde duâ et. Allahu Teâlâ bu kuraklık ve kıtlık belasını bizim üzerimizden kaldırsın.” demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur.²¹⁵

Mehmed Vehbi’nin naklettiği rivâyetleri incelediğimizde bu rivâyetler hakkında sened zinciri zikretmediğini müşahade ettik. Ayrıca kendi çabası ile de bu rivâyetlerin sened zinciri hakkında bir araştırma içine girmemiştir. Beyzâvî’den aldığı rivâyetler de sened zinciri zikretmediği rivâyetler arasındadır. Müfessirin rivâyetlerin sened zincirini beyan etmemesini atfettiği kaynakların güvenilirliğine bağlayabiliriz. Beyzâvî’nin tefsîrinden naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini buldukları sûrelerin başlığı altında sıralamaya çalışacağız.

Bakara: 14-15, 97-98, 104, 132, 158, 168, 170,190, 195, 207, 215, 224, 256; Nisâ: 32, 37, 100; En’âm: 91; Tevbe: 106; Nahl: 4; İsrâ: 29-30, 110; Kehf: 23-24; Meryem: 77-78-79-80; Enbiyâ: 26-27, 103; Mü’minûn: 75; Nûr: 11, 38; Furkân: 29; Kasas: 54; Ankebût: 8; Rûm: 1-2-3; Lokman: 6. Secde: 10; Ahzâb: 1, 6, 51; Mü’min: 56; Fussilet: 8; Hucurât: 2,12; Necm: 33-34; Rahmân: 30.

²¹³ Mehmed Vehbi, a.g.e., III, 1027; Beyzâvî, a.g.e., II, 93.

²¹⁴ Mü’minûn 23/75.

²¹⁵ Mehmed Vehbi, a.g.e., IX, 3653; Beyzâvî, a.g.e., IV, 92.

2.1.4. Nizâmeddîn en-Nîsâbûrî (ö.730/1329) “Ġarâibü’l-Kur’ân ve Reġâ’ibü’l Furkân”

Müfessir ve astronomi âlimi olan Nîsâbûrî telif hayatının ikinci döneminde kaleme aldığı tefsîrinde astronomi bilgisinde kullanmıştır.²¹⁶ Tefsîrini re’y ağırlıklı kaleme alması Konyalı Mehmed Vehbi’nin az sayılabilecek kadar sebab-i nüzûl rivâyetini *Ġarâibü’l-Kur’ân ve Reġâ’ibü’l Furkân* adlı esere atıfta bulunmasına neden olmuştur.

Misâl-1

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً

“Yüce olan Zat’ı ülûhiyyetime yemin ederim ki biz senden evvel de Peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik.”²¹⁷

Nîsâbûrî’nin ifadelerine bakıldığında âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: yahûdiler, Peygamber’i (s.a.v.) her fırsatta evlilikleri ve evlatları nedeniyle kötülüyorlardı. Bu yaklaşımlarını reddetmek için bu âyet nâzil olmuştur.²¹⁸

Misâl-2

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü’minleri tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²¹⁹

Nîsâbûrî’nin ifadelerine bakıldığında âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Bedir savaşı sonrasında Ashâb-ı Kirâm’ın bazıları savaş esnasında düşmanla nasıl mücâdele ettiklerinden, düşmanı nasıl katlettiklerinden, savaş esnasında nasıl şecaat gösterdiklerinden iftihar etmeye başlayınca bu âyet nâzil olmuştur.²²⁰

Nîsâbûrî, bu eserini Fahreddîn er-Râzî’nin *Mefâtihu’l Gayb* adlı eserinden ihtisar ederek oluşturmuştur. Mehmed Vehbi, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken Râzî’nin eserini birincil kaynak olarak kullanmıştır. Nîsâbûrî’nin eseri, Râzî’nin eserinin bir muhtasarı olarak düşünüldüğünde bu esere neden az atıfta bulunduğu anlaşılacaktır. Nîsâbûrî’nin tefsîrinden naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini buldukları sûrelerin başlığı altında sıralamaya çalışacağız.

²¹⁶ Ali Turgut, “Nizâmeddîn en-Nîsâbûrî” md., *DİA*, İstanbul 2007, TDV Yayınları, XXXIII, 181.

²¹⁷ Ra’d 13/38.

²¹⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VII, 2658; Nîsâbûrî, Nizâmeddîn, *Ġarâibu’l-Kur’ân ve Reġâibu’l-Furkân*, 1. Baskı, Beyrût 1996, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, IV, 168.

²¹⁹ Enfâl 8/17.

²²⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 1865; Nîsâbûrî, *a.g.e.*, III, 384.

Enfâl: 1, 17, 36, 67, 69; Tevbe: 17, 38, 75-76; Hûd: 12; Yûsuf: Sûrenin başında sûrenin tamamı için sebep-i nüzûl rivâyeti nakledilmiştir; Ra'd: 37-38; Hicr: 88; Nahl:41, 43, 94, 103; İsrâ: 29-30, 54-55, 92-93-94, 110; Enbiyâ: 26-27; Hac: 8-9, 25; Furkân: 20; Secde: 18; Câsiye: 21; Zâriyât: 55; Münâfikûn: 10.

2.1.5. Ebussu'ûd Efendi (ö.982/1575) “İrşâdu'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm”

Konyalı Mehmed Vehbi'nin az sayılabilecek kadar sebep-i nüzûl rivâyeti naklettiği bir diğer müfessir de *İrşâdu'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*'in müellifi Ebussu'ûd Efendi'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en görkemli döneminde yetişen ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın Şeyhülislam'ı olan Ebussu'ûd, kaleme aldığı ve beş ciltten oluşan tefsîriyle de tanınmış bir Osmanlı âlimidir. Mehmed Vehbi sebep-i nüzûl rivâyetleri dışında bazı lafızları tahlil ederken ve nahiv ilmi açısından da Ebussu'ûd Efendi'nin tefsîrinden oldukça istifade etmiştir. Biz burada sebep-i nüzûl ile ilgili bazı rivâyetleri misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Allah, size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”²²¹

Ebussu'ûd Efendi'nin ifadelerine göre bu âyet, Mekke'nin fetih günü Kâbe'nin hizmetkârı ve anahtarcısı olan Osman b. Talhâ hakkında nâzil olmuştur. Çünkü fetih günü Osman b. Talhâ, Kâbe'nin anahtarını Peygamber'e (s.a.v) vermemek için Kâbe'nin damına kaçmıştır. Ali (r.a.) olaya müdahale etmiş ve anahtarı Osman'dan alıp kapıyı açmıştır. Kapının açılması üzerine Peygamber (s.a.v.) Kâbe'ye girdi iki rekât namaz kıldı ve dışarı çıktı. Sonra Abbâs (r.a.) sikâye-i zemzem ve anahtarcılık vazifesinin kendisine verilmesini istirham etti. Bu istek üzerine bu âyet nâzil oldu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) Kâbe'nin anahtarını Osman b. Talhâ ya iade etti.²²²

Misâl-2

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَبْرُونَ أَنْ نَبْشَهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعَكُمْ وَلَا أَبْصَارَكُمْ وَلَا جُلُودَكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

²²¹ Nisâ 4/58.

²²² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 955; Ebussu'ûd, *a.g.e.*, II, 193.

“Siz kulağınızın, gözlerinizin ve vücudunuzda olan derilerinizin aleyhinize şâhitlik yapacaklarından korkunuza günahlarınızı gizler olmadınız. Lakin amellerinizi Allahu Teâlâ bilmez zannettiniz ve insanların bu amellerinizi öğrenmeleri korkusuna binâen gizlediniz.”²²³

Ebussu‘ûd Efendi’nin ifadesine bakıldığında bu âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Abdullah b. Mes‘ûd (r.a.): “Ben Kâbe’nin astarı altında oturuyordum. İki Benî Sakîf kabilesinden biri Kureyş kabilesinden üç kişi geldiler.” Biri: “Allah (c.c) bizim bu konuşmalarımızdaki sözlerimizi işitir mi?” dedi. Diğer ikisi: “Allah (c.c) bizim işittiğimiz her sözü işitir ve işitmediğimiz sözleri işitmez.” dediler. Ben bu konuşmaları Peygamber’e (s.a.v.) haber verdim. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu demiştir.²²⁴

Mehmed Vehbi, Ebussu‘ûd Efendi’nin tefsîrinden de faydalanmıştır. Ebussu‘ûd Efendi’nin müfessirler arasında seçkin bir yerinin olması, tefsîr ilmine vukufiyeti, güvenilirliği ve âyetleri rivâyet ağırlıklı tefsîr etme yaklaşımı Konyalı Mehmed Vehbi’nin bu kaynaktan istifade etmesine etken unsurlar olarak sayılabilir. Ebussu‘ûd Efendi’nin tefsîrinden naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini buldukları sûrelerin başlığı altında sıralamaya çalışacağız.

Âl-i İmrân: 100, 144; Nisâ: 58, 60; Mâide: 52; Nûr: 32; Ahzâb: 1; Zümer: 22; Fussilet: 8, 22; Mücâdele: 1, 8; Mümtehine: 10; Müddessir: 15-16; Abese: 1-2; İnşikâk: 11; Kevser, Felâk, Nâs: Sûrelerin tamamı için sebab-i nüzûl rivâyeti vardır.

2.1.6. İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923) “Câmi‘u’l-Beyân ‘An Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân”

İbn Cerîr et-Taberî *Câmi‘u’l-Beyân ‘An Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân* adlı tefsîrinde, âyetlerle ilgili Peygamber’den (s.a.v) Ashâb-ı Kiram’dan ve Tâbi‘ûn’dan rivâyet olunan bazı hususları bir sistem çerçevesinde nakletmiştir. Ayrıca bu rivâyetler arasında muhakemeler yürütmüş ve tevcih olunan bu rivâyetlerden hangisinin daha râcih olduğunu göstermiştir.²²⁵ Ancak Konyalı Mehmed Vehbi’nin naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerinin tamamını incelediğimizde bunlar arasından çok az diyebileceğimiz kadar rivâyeti Taberî tefsîrinden almıştır.

²²³ Fussilet 41/22.

²²⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XII, 5047; Ebussu‘ûd, *a.g.e.*, VIII, 10-11.

²²⁵ Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr” md., *DİA*, İstanbul 2010, TDV Yayınları, XXXIX, 314-15.

Misâl-1

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ () قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُصَدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
مَنْ أَمِنَ تَبِعُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Habibim! Sen de ki; Ey ehl’i Kitab! Allahın birliğine ve Resûlünün risâletine işaret eden âyetlerine neden küfredersiniz. (98) Ve de ki Ey Ehl’i Kitab! Din-i ilâhîde eğrilik ve eksiklik aramak sûretiyle îman eden kimseyi doğru yoldan niçin men ediyorsunuz. (99)”²²⁶

Tefsîr-i Taberî’ye bakıldığında bu âyetler yahûdiler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü yahûdi olan Şas b. Kays Medine’de Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki bağı ve muhabbeti görünce yahûdileri topladı ve onlara hitaben: “Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki bu muhabbet ve bağlılık devam ettikçe bizim bu topraklarda yaşamamız mümkün gözükmemektedir. O yüzden bu muhabbeti ortadan kaldırmalıyız ve aralarında eskiden olan düşmanlıklarını ve bu düşmanlık sonucunda yaşanan savaşları, akıtılan kanları hatırlatıp nifak sokmalıyız.” dedi. Sonra bir delikanlıya hitaben: “Sen git bunların aralarına otur. Eski düşmanlıkları sonucunda meydana gelmiş kanlı savaşlar hakkındaki beyitleri oku ve aralarındaki fitneyi uyandır.” dedi. Bu yönlendirme üzerine o delikanlı aynı şekilde davranır ve iki kabile arasında arbede başlar. Hatta olay daha da ileri taşınır ve iki taraf silaha sarılırlar. Yaşanan bu olay Peygamber’e (s.a.v.) haber edilir. Bunun üzerine Mülûmanlar arasında çıkarılmaya çalışılan fitnenin bastırılması ve iki tarafın da teskin olması için bu âyetler nâzil olmuştur.²²⁷

Birçok âlimin hakkında övgüyle bahsettiği ve kaleme aldığı *Câmiu’l-Beyân An Te’vil-i Âyi’l-Kur’ân* adlı eseri tefsîr alanında yazılmış en başarılı eserlerden biri olarak sayılmasına rağmen Konyalı Mehmed Vehbi bu eserden oldukça az sebep-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir. Taberî’nin tefsîrinden naklettiği sebep-i nüzûl rivâyetlerini buldukları sûrelerin başlığı altında sıralamaya çalışacağız.

Âl-i İmrân: 98-99, 100, 182, 199; Mâide: 18, 33, 45, 61, 93; A’râf: 31; Ra’d: 31; Nahl: 103; İsrâ: 91-92-93; Meryem: 77-78-79-80; Hac: 3-4, 15; Furkân:29; Rûm: 1-2-3; Ahzâb: 24.

²²⁶ Âl-i İmrân 3/98-99.

²²⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 678; Taberî, *a.g.e.*, VI, 55.

2.1.7. Ni‘metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî (ö.920/1514) “*el-Fevâtihu’l-Îlâhiyye ve’l-Mefâtihu’l-Ġaybiyye*”

Ni‘metullâh Nahcuvânî Kur’ân’ın bütün âyetlerinin tefsîr edildiği ilk tasavvufî tefsîr olan bu eserini hiçbir tefsîre başvurmadan yazdığı söylenir. Herbir sûreye içeriğine uygun bir girişle başlamış, sûreden alınacak dersleri özetleyerek bitirmiştir. Eserinde zâhiri ve tasavvufî (*işârî*) tefsîr eğilimini birleştiren bir metod izlemiştir.²²⁸ Eser te’vil ve tasavvuf bakımından oldukça önemlidir. Te’vil ve tasavvuf yönünün zenginliği, Konyalı Mehmed Vehbi’nin bu eserden çok az sayıda sebab-i nüzûl rivâyeti nakletmesine neden olmuştur.

Misâl-1

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرًا لِلْمُؤْمِنِينَ

“Ey Peygamber! De ki; Bir kimse Cebrâil’e Kur’ân’ı indirmesinden dolayı düşmanlık ederse Cebrâil’e düşmanlığa bir sebep yoktur. Zira Cebrâil kendinden evvel nâzil olan kitapları tasdik edici ve mü’minleri doğru yola sevk ve Cennet’le müjdeleyici olduğu halde Kur’ân’ı senin kalbine inzâl etti.”²²⁹

Ni‘metullâh Efendi’nin ifadelerine bakıldığında âyet, yahûdiler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü gün geçtikçe İslam yaygınlaşıp, terakki edip geçmiş kitapların hükümlerini ortadan kaldırmıştır. Bu yönüyle şöhret bulan Kur’ân-ı Kerîm sebebiyle yahûdiler, acı ve üzüntü duyarlar. Bunun üzerine Peygamber’e (s.a.v.): “Size bu vahyi hangi melek getiriyor.” diye sorarlar. Peygamber de (s.a.v.) Cebrâil (a.s.) olduğunu haber verince yahûdiler: “Cebrâil (a.s.) bizim düşmanımızdır. Çünkü geldiği her vakit bize zararlar gelir ve daima bizim dinimizi ortadan kaldırmaya sa’y eder.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.²³⁰

Misâl-2

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنَّ مِنْتَ فَهُمْ أَلْحَادُونَ

“Ey Peygamber! Senden önce biz hiçbir beşer için beka yaratmadık. Eğer sen ölürsen onlar yeryüzünde ebedi kalacaklarını mı zannederler.”²³¹

Ni‘metullâh Efendi’nin ifadelerine bakıldığında bu âyetin nâzil olma sebebi: Bazı hıristiyanlar, İsa’nın (a.s.) vefat etmediğini ancak Peygamber’in (s.a.v.) vefat edeceğini ifade ederek bu duruma sevinmeleridir. Çünkü hıristiyanlar, sevindiklerini

²²⁸ Yaşar Kurt, “Ni‘metullâh b. Mahmûd” md., *DİA*, İstanbul 2007, TDV Yayınları, XXXIII, 132.

²²⁹ Bakara 2/97.

²³⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 182; Nahcuvânî, *a.g.e.*, I, 44.

²³¹ Enbiyâ 21/34.

ifade ederek: “Muhammed’in (a.s.) ölümünü bekliyoruz. Elbette ölecek ve ölmesiyle İslam da ortadan kalkacak.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.²³²

Konyalı Mehmed Vehbi’nin sebab-i nüzûl rivâyetleri yönüyle çok az istifade ettiği eserlerden biri de *el-Fevâtihu’l-İlâhiyye ve’l-Mefâtihu’l-Ğaybiyye* adlı eserdir. Çünkü Ni‘metullâh Efendi’nin tefsîri te’vil ve tasavvuf bakımından çok zengin bir eserdir. Bu yönü gözönünde bulundurulduğunda sebab-i nüzûl açısından neden çok az istifade edildiği anlaşılacaktır. Ni‘metullâh Efendi’nin tefsîrinden naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini buldukları sûrelerin başlığı altında sıralamaya çalışacağız.

Bakara: 97-98, 104, 222; Âl-i İmrân: 100, 172; Mâide: 55; Meryem: 65; Enbiyâ: 34-35; Hac: 39.

Ayrıca Mehmed Vehbi *Hülâsat’ul-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân* adlı eserinde sebab-i nüzûl rivâyeti nakletmediği halde istifade ettiği çeşitli tefsirlerde bulunmaktadır. Bu tefsîrlerden çeşitli yönleriyle faydalanmıştır. Bu eserleri ve müelliflerini de şu şekilde sıralayabiliriz: Ebû’l-Berekât en-Neseî (ö.701/1301)“*Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*”, Sıddık Hasan Han (ö.707/1307)“*Fethu’l-Beyân fi-Makâsidi’l-Kur’ân*”.

2.2. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini İsnâdı

Mehmed Vehbi zikrettiği rivâyetlerin bir kısmını Sahâbe ve Tâbi‘ûn’a isnâd etmiştir. Bu isnâdları ilgili başlıklar altında misallendirmeye çalışacağız.

2.2.1. Rivâyetleri Sahâbîye İsnâd Etmesi

Mehmed Vehbi tefsîrinde sebab-i nüzûl rivâyetlerinin bir kısmını sahâbeye isnâd etmiştir. Ancak sahâbeye isnâd ettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerinin sened zincirini atlamış ve sadece ilk râviyi nakletmekle yetinmiştir. Bu başlık altında Mehmed Vehbi’nin isnâdda bulunduğu sahâbeleri misallendirerek ifade etmeye çalışacağız. İsnâdda bulunduğu sahâbeleri ölüm tarihlerine göre sıralamaya çalıştık. Ayrıca sahâbeye isnâd edilen ne kadar rivâyet varsa o rivâyetleri de ilgili sûrelerin başlıkları altında belirtmeye çalışacağız.

2.2.1.1. Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 33/653)

İbn Mes‘ûd, gerek ilk dönemlerde müslümanlığı kabul edişi, gerekse Hz. Peygamber’le olan yakın münasebeti sebebiyle birçok hadis duymuş ve rivâyet

²³² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3422; Nahcuvânî, *a.g.e.*, I, 532.

etmiştir. Rivâyet ettiği hadislerin çoğunu Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde bulunmaktadır. Buhârî ile Muslim İbn Mes'ûd'un 64 hadisini ittifakla Sahîh'lerine almışlardır.²³³ Mehmed Vehbi, Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a.) eserinde sadece bir rivâyet isnâd etmiştir.

Misâl-1

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا

“Allahu Teâlâ Cebrâil vasıtası ile sözlerin en ziyade güzelini indirdi.”²³⁴

Bu âyet, sahâbelerin Peygamber'e (s.a.v.): “Bize biraz hadis söylemeniz.” demeleri üzerine nâzil olduğu Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet olunmuştur.²³⁵

2.2.1.2. Ebû Râfî (İbrahim el-Kıptî) (ö. 40/660)

Aslen Mısır'ın yerlilerinden (Kıptî) olup Abbas b. Abdülmuttalib'in kölesiydi. Abbas onu Hz. Peygambere bağışladı ve kısa bir zaman içinde âzat edildi. Ebû Râfî'in hadis rivâyetinde önemli bir yeri vardır. Doğrudan Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Abdullah b Mes'ûd ve Ebû Hüreyre'den altmış sekiz hadis rivâyet etmiştir.²³⁶ Mehmed Vehbi eserinde Ebû Râfî'ye (İbrahim el-Kıptî) (r.a.) isnâd ettiği sadece bir rivâyetle karşılaştık.

Misâl-1

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ

“Ey Peygamber! Sen gözlerinin nazarını şol şeye uzatma ki biz onu kâfirlerin intifâ için bazı esnafa verdik. Sen ona gıpta ve benzerinin sana da verilmesini arzu ederek tekrar ve tekrar gözünü kâfirlerin mallarına atfetme. Rabbinin sana verdiği rızık onların rızıkları gibi fani ve zevale maruz değildir.”²³⁷

Tefsîr-i Hâzin ve Râzî'de ifade edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) Ebû Râfî'yi (r.a.) bir yahûdi'ye ücretini sonra ödemek kaydıyla un alması için gönderir. yahûdi, unun ücreti karşılığında rehin ister. Peygamber (s.a.v.) yahûdi'nin bu tutumu karşısında oldukça üzülür ve mahzun olarak zırhını rehin olarak gönderir. Bu olayın sonucunda bu âyetin nâzil olduğu Ebû Râfî tarafından rivâyet olunmuştur.²³⁸

²³³ İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ûd” md., *DİA*, İstanbul 1988, TDV Yayınları, I, 114-15.

²³⁴ Zümer 39/23.

²³⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XII, 4871.

²³⁶ Abdullah Aydın, “Ebû Râfî” md., *DİA*, İstanbul 1994, TDV Yayınları, X, 211.

²³⁷ Tâ-Hâ 20/131.

²³⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VIII, 3366; Râzî, *a.g.e.*, XXII, 114; Hâzin, *a.g.e.*, III, 218.

2.2.1.3. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 41/661)

Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce Mekke’de doğduğu rivâyet edilmektedir. Yaşının dokuz veya on bir olduğu rivâyet edilir. Bu durumda Hz. Hatice’den sonra yaşına göre çocuklar arasında ilk inanan ve Hz. Peygamber’le birlikte ilk namaz kılan kimse olduğu ağırlık kazanmaktadır. Hz. Ali ilk üç halife döneminde idarî bir görevde bulunmamış, Medine’de dinî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir. Kur’ân ve hadis konusundaki derin ilminden dolayı fikrine müracaat edilen bir sahâbî olmuştur.²³⁹ *Hülâsat’ul-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân* da Ali b. Ebî Tâlib’e (r.a.) isnâd edilmiş sadece bir rivâyet bulunmaktadır.

Misâl-1

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

“Ey iman edenler! Sarhoş olduğunuz halde namaza yakın olmayın. Hatta söylediğiniz sözü bilinceye kadar namazı edaya kıyam etmeniz sizin için câiz değildir.”²⁴⁰

Râzî ve Hâzin’in ifadelerine bakıldığında âyetin sebep-i nüzûlü: Abdurrahman b. Avf’ın (r.a.) bir daveti esnasında vuku bulan olaydır. Çünkü sahâbeden bazıları o davette şarap daha haram edilmediği için şarap içtiler. Daha sonra akşam namazı vakti girdi ve namazı eda etmek için kıyam ettiler. İmam sarhoşluğun etkisiyle âyetin manasını değiştirecek şekilde yanlış okudu. Bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğu Ali b. Ebû Talip tarafında rivâyet olunmuştur.²⁴¹

2.2.1.4. Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Kuleyb el-Ensârî (ö. 49/669)

Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır. Hicretten iki yıl önce müslüman olmuştur. Resûl-i Ekrem Medin’ye hicret edince dedesi Abdülmuttalib’in annesi tarafından yakınlığı bulunan Ebû Eyyûb’un evine yerleşti ve burada yedi ay misafir kaldı. Bundan dolayı Ebû Eyyûb “Mihmandâr-ı Nebî” unvanıyla anılmıştır.²⁴² Mehmed Vehbi’nin eserinde Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensârî’ye (r.a.) isnâd edilmiş sadece iki rivâyetle karşılaştık.

Misâl-1

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

²³⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, “Ali” md., *DİA*, İstanbul 1989, TDV Yayınları, II, 371-72.

²⁴⁰ Nisâ 4/43.

²⁴¹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 931; Râzî, *a.g.e.*, X, 85; Hâzin, *a.g.e.*, I, 378.

²⁴² Hüseyin Algül, “Ebû Eyyûb el-Ensârî” md., *DİA*, İstanbul 1994, TDV Yayınları, X, 123-24.

“Ey mü’minler! Malınızdan bir kısmını Allahu Teâlâ’nın yoluna harcayın ve Allah yoluna sarf etmeyi kesmekle nefsinizi tehlikeye atmayın, muhtaç olanlara ihsan edin. Zira Allahu Teâlâ ihsan edenleri sever.”²⁴³

Beyzâvî’nin ifadelerine bakıldığında âyetin sebep-i nüzûlü Ashâb-ı Kirâm’dan bazılarının savaşı terk etmeyi düşünmeleridir. Çünkü Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) şöyle dedi: “Peygamber’den (s.a.v.) gizli olarak Ashâb-ı Kirâm’dan bazısı İslam artık güçlendi müntesipleri çoğaldı biz savaşa katılmayıp malımızın başında bulunsak ve mahrum olanları îmar etsek daha iyi olur diye konuşarak nefsimizi savaşa katılmaya tercih ettik. Allahu Teâlâ bu âyet ile bizleri reddederek düşüncemizin yanlış olduğunu buyurdu.” dediği rivâyet olunmuştur.²⁴⁴

Misâl-2

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Habibim! Şol kimseleri zannetme ki, onlar işledikleri günahlarla ferah ve işlemedikleri ibadetle sena olunurlar. Sen onları azaptan kurtulur zannetme. Halbuki onlar için elîm bir azab vardır.”²⁴⁵

Tefsîr-i Hâzîn’de ifade edildiğine göre bu âyetin sebep-i nüzûlü şöyledir: Peygamber (s.a.v.) savaşa gittiğinde, savaşa gitmediği halde bu durumdan ötürü ferahlanan, savaş sonrasında Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıkıp savaşa katılmış gibi senâ olunmak isteyen münâfıklar hakkında nâzil olduğu Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensârî’den (r.a.) rivâyet olunmuştur.²⁴⁶

2.2.1.5. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib (ö. 67/687)

İbn Abbâs ismiyle bilinen sahâbî, hicretten üç yıl önce müslümanlar Kureyş’in ablukası altındayken Mekke’de doğmuştur. Annesi Hz. Hatice’den hemen sonra müslüman Ümmü’l-Fazl Lübâbe’dir. Hz. Peygambere olan bağlılığı, sevgisi ve samimi hizmetleri sebebiyle onun takdirini kazanmış ve “Allahım, ona Kitab’ı öğret ve dinde mütehasıs kıl!”²⁴⁷ tarzındaki duasına nâil olmuştur.²⁴⁸ Mehmed Vehbi sebep-i nüzûl rivâyetleri hakkında sahâbe arasından en çok Abdullah b. Abbâs’a (r.a.) isnâdda bulunmuştur. Aşağıda belirttiğimiz misaller dışında Abdullah b.

²⁴³ Bakara 2/195.

²⁴⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, I, 355; Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 128-29.

²⁴⁵ Âl-i İmrân 3/188.

²⁴⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, II, 807; Hâzin, *a.g.e.*, I, 330.

²⁴⁷ Buhârî, ‘İlim, 17; Vudû’, 10.

²⁴⁸ İ. Lütü Çakan ve Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib” md., *DİA*, İstanbul 1988, TDV Yayınları, I, 76-77.

Abbâs'a (r.a.) isnâd edilen diğerk rivâyetleri de ilgili sûrelerin başlığı altında belirtmeye çalışacağız.

Mâide: 2; En'âm: 35; A'râf: 31, 188; Hac: 25; Nûr: 31, 61; Zümer: 22; Hucurât: 11; Mümtehine: 8; Mutaffifîn: 1-2-3; Âdiyât: Sûrenin tamamı için rivâyet nakledilmiş.

Misâl-1

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ

“Ey mü'minler! Mâlik olduğunuz köleleriniz ve cariyelerinizden hizmetinizde bulunanlar ve henüz bâliğ olmayan sabileriniz yanınıza girmek için üç defa izin istesinler. Bir defa sabah namazından önce yanınıza gelmek gerekirse izin istesinler ve öğle vakti istirahat için elbiseleriniz üzerinizde yokken yanınıza girmek için izin istesinler. Ayrıca yatsı namazından sonra dahi sizden izin istesinler. Zira bu üç vakit; sizin avret mahallinizin açık olma ihtimali olan vakitlerdir.”²⁴⁹

Râzî ve Hâzin'in ifadelerine nazaran bu âyet Ömer b. Hattab (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Peygamber (s.a.v.) Müdelliç b. 'Amr'ul Ensârî adlı bir çocuğu Ömer'i (r.a.) çağırarak için gönderdi. Bunun üzerine Müdelliç, Ömer'in (r.a.) evine girdi ve Ömer'i (r.a.) uykudan uyandırdı. O esnada çocuk, Ömer'i (r.a.) uygun olmayan bir halde bulur. Ömer de (r.a.) çocuğun kendisini gördüğünü fark etti ve: “Allahu Teâlâ bizim sabilerimizi ve hizmetçilerimizi şu vakitte izinsiz yanımıza girmelerini yasaklasa bu yasağı ondan ister ve ona muhabbet ederim” dedi. Sonrasında çocukla birlikte Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna geldi. Huzura ulaştınca bu âyetin nâzil olduğunu öğrendi ve Allaha hamd etti. Bu olay Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.) rivâyet olunmuştur.²⁵⁰

Misâl-2

تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا

“Hayrı ve bereketi çok olan Allahu Teâlâ isterse Ey Peygamber! Senin için kâfirlerin dediklerinden daha hayırlı altından nehirler akan bağlar, bahçeler ve köşkler halk eder.”²⁵¹

Râzî'nin ifadelerine göre bu âyetin sebab-i nüzulü şöyledir: Kâfirlerin, Peygamber'in (s.a.v.) aleyhinde sözler söylemeleri üzerine hüznlenen Peygamber'in

²⁴⁹ Nûr 24/58.

²⁵⁰ Mehmed Vehbi, a.g.e., IX, 3766; Râzî, a.g.e., XXIV, 416; Hâzin, a.g.e., III, 304.

²⁵¹ Furkân 25/10.

(s.a.v.) yanı başına bir melek gelmiştir ve: “Yâ Resûlallah! Allahu Teâlâ her şeyin anahtarını sana vermekle vermemek arasında seni muhayyer kıldı.” demiştir. Peygamber (s.a.v.): “Rabbim bana cümlesini âhirette cem etsin.” demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu Abdullah b. Abbâs’tan (r.a.) rivâyet olunmuştur.²⁵²

Misâl-3

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Ey kâfirler! Sözüünüzü gizli veya aşikâr söyleyin fark etmez. Zira Allahu Teâlâ kalplerde olan esrarı bilicidir.”²⁵³

Abdullah b. Abbâs’tan (r.a.) rivâyet olunduğuna göre bu âyetin sebep-i nüzûlü şöyledir: Kâfirler Peygamber’in (s.a.v.) aleyhinde konuşurlar. Bu konuşmalar Cebrâil (a.s.) tarafından Peygamber’e (s.a.v.) bildirilir. Bunun üzerine kâfirler kendi aralarında: “Yavaş söyleyin sözünüzü Muhammed’in (a.s.) Rabbi duymasın. Duyarsa Muhammed’e (a.s.) bildirir.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.²⁵⁴

2.2.1.6. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb el-Kureşî (ö. 71/690)

Hiz. Ömer’in kardeşi Zeyd’in oğludur. Dedesi Ebû Lübâbe torununu Hiz. Peygamber’in huzuruna çıkarmış o da yediği hurmadan Abdurrahman’a tattırmış ve dua etmiştir. Hiz. Peygamberi’nin vefatı esnasında henüz altı yaşında olan Abdurrahman’ın doğrudan hadis rivâyeti yoktur. Rivâyet ettiği hadisleri daha çok babasından, amcası Hiz. Ömer’den ve diğer sahâbîlerden nakletmiştir.²⁵⁵ Mehmed Vehbi’nin eserinde Abdurrahman b. Zeyd’e (r.a.) bir rivâyet isnâd edilmektedir.

Misâl-1

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبُرْقَ حَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ

“O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir. Yağmur yüklü bulutları meydana getirendir.”²⁵⁶

Tefsîr-i Hâzin’de ifade edildiğine göre bu âyet ‘Âmir b. Tufeyl ve Erbed b. Rebîa hakkında nâzil olmuştur. Çünkü ‘Âmir b. Tufeyl önceden Erbed b. Rebîa ile konuşmuş ve kendisinin bir bahane ile Peygamber’i (s.a.v.) تنها bir tarafa çekeceğini söylemiş ve o esnada söze başlar başlamaz kılıçla saldırmasını tenbih etmiştir. Bunun üzerine ‘Âmir Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna gelir ve: “yâ

²⁵² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3794; Râzî, *a.g.e.*, XXIV, 436.

²⁵³ Mülk 67/13.

²⁵⁴ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XV, 6044; Râzî, *a.g.e.*, XXX, 589.

²⁵⁵ M. Ali Sönmez, “Abdurrahman b. Zeyd” md., *DİA*, İstanbul 1988, TDV Yayınları, I, 177.

²⁵⁶ Ra’d 13/12.

Muhammed (a.s.) ben İslam olursam bana ne var?” der. Peygamber de (s.a.v.): “müslümanların menfaati sana menfaat, mazarratı sana mazarrattır.” der. ‘Âmir: “Sen öldükten sonra bu milletin umurunu bana teslim eder misin?” dedi. Peygamber de (s.a.v.): “O bana ait bir vazife değildir. Allahu Teâlâ kullarının umurunu istediğine verir.” demesi üzerine ‘Âmir: “Şöyle uzaklaşalım, diyeceklerim var.” diyerek önceden planladıkları gibi Peygamber’i (s.a.v.) تنها bir noktaya götürür ve söze başlar. ‘Âmir kılıçla vurmasını Erbed’e işaret eder. Fakat Erbed kılıcını çekemez. Peygamber (s.a.v.) bu duruma vâkıf olur ve şöyle duâ eder: “Yâ Rabbi! Bunlardan benim intikamımı bildiğin vechile al.” der ve Erbed’in üzerine yıldırım düşer. Bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğu Abdurrahman b. Zeyd’den (r.a.) rivâyet olunmuştur.²⁵⁷

2.2.1.7. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)

Hicretten on altı yıl önce Medine’de doğmuştur. Hazrecoğulları’nın Benî Seleme kabilesindedir. Câbir b. Abdullah Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve diğer sahâbîlerden pek çok hadis rivâyet etmiştir. Binden fazla hadis nakleden sahâbîden “muksirûn” biridir.²⁵⁸ Mehmed Vehbi, Câbir b. Abdullah’a (r.a.) aşağıda ifade ettiğimiz rivâyet dışında Hucurât sûresi birinci âyetle ilgili bir rivâyeti de isnâd etmektedir.

Misâl-1

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“(Ey Muhammed!) De ki: ‘Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu tuhafına gitse bile.’ Ey akıl sahipleri! Allaha karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”²⁵⁹

Tefsîr-i Hâzin’de ifade edildiğine göre bir kimse Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıkar ve: “Yâ Resûlallah! Benim ticaretim şarap satmaktır. Malım ondandır. Bu malın bana menfaati olur mu?” dedi. Peygamber de (s.a.v.): “Allahu Teâlâ tayyibdir, tayyibi kabul eder.” diye buyurması üzerine bu âyetin nâzil olduğu Câbir b. Abdullah (r.a.) tarafından rivâyet olunmuştur.²⁶⁰

2.2.1.8. Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö.93/711)

Hicretten on yıl önce doğmuştur. Hazrec kabilesinin Neccâroğulları sülalesine olup topladığı ekşi bir bakla çeşidi sebebiyle kendisine “Ebû Hamza” künyesini

²⁵⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VII, 2617; Hâzin, *a.g.e.*, III, 9-10.

²⁵⁸ M.Yaşar Kandemir, “Câbir b. Abdullah” md., *DİA*, İstanbul 1992, TDV Yayınları, VI, 530-31.

²⁵⁹ Mâide 5/100.

²⁶⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1333; Hâzin, *a.g.e.*, II, 82.

Resûl-i Ekrem vermiştir. Hz. Peygamber'in terbiyesiyle yetişen Enes Hudeybiye Antlaşması, Hayber seferi, Umretü'l-kazâ, Mekke'nin fethi, Huneyn Gazvesi, Tâif Muhasarası ve Veda haccında bulunmuştur. Yaşının küçüklüğü sebebiyle savaşçı olarak katılmadığı Bedir Gazvesi'nde de Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamıştır. Çok hadis rivâyet ettikleri için "muksirûn" diye anılan yedi sahâbîden biridir.²⁶¹ Mehmed Vehbi, eserinde Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr El-Ensârî'ye (r.a.) bir rivâyet isnâd etmektedir.

Misâl-1

إِنَّمَا جَزَاؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ
مِنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ

*"Şol kimseler ki onlar Allahın emrine muhalefet ve elçisini tekziple Allaha ve Resûlüne muharebe ve yeryüzünde fesada sa'y ederler. Onların cezaları öldürülmeleri, asılmaları veya muhalif cihetten elleri, ayakları kesilmek veya yeryüzünden sürülmeleridir."*²⁶²

Tefsîr-i Taberî'de ifade olunduğuna göre bu âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Ureniyye kabilesinden birkaç kişi Medine'ye geldiler ve Peygamber'e (s.a.v.) îman ettiler. İman ettikten kısa bir vakit sonra verem hastalığına tutuldular. Peygamber (s.a.v.) onlara sadaka develerine binip kendilerine isabet eden hastalıktan tedavi olmaları için vatanlarına dönmelerini, orada temiz hava almalarını, sadaka develerinin de sütünü ve sidigini içmelerini emreder. Onlar bu emrin gereğini yaparlar ve kısa bir zaman içinde de hastalıklarından kurtulurlar. Sağlıklarına kavuştuktan sonra dinden dönüp develerin bakımı ve güdülmesi için beraberlerinde gelen çobanları katlederler. Yaptıkları bu iş Peygamber'e (s.a.v.) iletdikten sonra Peygamber (s.a.v.) arkalarından adam gönderir ve onları yakalatır. Sonra sağ elleriyle sol ayaklarını kestirir. Bu durumun gerçekleşmesi neticesinde bu âyetin nâzil olduğu Enes b. Malik tarafından rivâyet olunmuştur.²⁶³

İfade ettiğimiz misaller incelendiğinde Mehmed Vehbi tefsîrinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken bu rivâyetlerin büyük çoğunluğunda rivâyetleri aldığı kaynakları belirtmektedir. Ancak bazı rivâyetlerde ise kaynak belirtmeden sadece ilk râviyi zikrederek nakletmekte ve sened zincirine değinmemektedir. Bu rivâyetleri

²⁶¹ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik" md., *DİA*, İstanbul 1995, TDV Yayınları, XI, 234-35.

²⁶² Mâide 5/33.

²⁶³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1209; Taberî, *a.g.e.*, X, 243.

naklettiği kaynakları incelediğimizde genel olarak bu kaynakların da sened zincirini zikretmediğini müşahede ettik.

2.2.2. Rivâyetleri Tâbi‘ûn’a İsnâd Etmesi

Mehmed Vehbi tefsîrinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini çok az da olsa Tâbi‘ûn’a isnâd etmiştir. Tâbi‘ûn’a isnâd ettiği bu sebab-i nüzûl rivâyetlerinde sened zincirini zikretmemiştir. Bu başlık altında Mehmed Vehbi’nin Tâbi‘ûn’a isnâd ettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini misallendirmeye çalışacağız.

2.2.2.1. Sa‘îd b. Cübeyr (ö.94/713)

Kureyş kabilesinin Esed b. Huzeyme koluna bağlı Vâlibe b. Hâris oğullarını âzatlısı Habeş asıllı siyahî bir kişi olarak tanınır. İlk eğitimini Abdullah b. Abbas’tan (r.a) almış ilim tahsilini tamamladıktan sonra Kûfe’ye yerleşmiştir. İbn Abbas hayatının sonlarına doğru Kûfe’den gelep kendisine soru sorduklarında aralarında Sa‘îd b. Cübeyr varken Mekke’ye gelmelerinin gereksiz olduğunu söylemiş ve ona yönlendirmiştir.²⁶⁴ Mehmed Vehbi’nin eserinde Sa‘îd b. Cübeyr’e (r.a.) isnâd edilmiş sadece bir rivâyet bulunmaktadır.

Misâl-1

إِنَّمَا جَزَاؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ
مِنْ خَلَاْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

*“Allaha ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır.”*²⁶⁵

Tefsîr-i Hâzin’de ifade olunduğuna göre âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Ureniyye kabilesinden birkaç kişi Medine’ye geldiler ve Peygamber’e (s.a.v.) îman ettiler. Daha sonra verem hastalığına tutuldular. Peygamber (s.a.v.) onlara sadaka develerine binip tedavi olmaları için yurtlarına dönmelerini orada saf hava almalarını, develerin sütünü ve sidigini içmelerini emretti. Onlar bu emrin gereğini yaptılar ve kısa bir zaman içinde sağlıklarına kavuştular. Sağlıklarına kavuştuktan sonra dinden dönüp develeri güden çobanları katlettiler. Bu durum karşısında Peygamber (s.a.v.) arkalarından adam gönderdi ve yakalattı. Sonra sağ elleriyle sol

²⁶⁴ Mehmet Efendioğlu, “Sa‘îd b. Cübeyr” md., *DİA*, İstanbul 2008, TDV Yayınları, XXXV. 552.

²⁶⁵ Mâide 5/33.

ayaklarını kestirdi. Bu durumun neticesinde bu âyetin nâzil olduğu Sa‘îd b. Cübeyr tarafından rivâyet olunmuştur.²⁶⁶

2.2.2.2. Dahhâk b. Müzâhim (ö.105/723)

Doğum yeri ve tahsil hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte Kûfe, Rey, Horasan, Semerkant ve Belh gibi önemli ilim merkezlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Dahhâk’ın Âl-i İmrân sûresinin 41. âyetinde geçen “remz” ve Rahmân sûresinin 12. âyetinde geçen “asf” lafızlarının manalarına dair görüşlerine Sahîh-i Buhârî’de yer verilmiştir.²⁶⁷ Ayrıca rivâyetleri de Kütüb-i Sitte içindeki sünenlerde zikredilmiştir.²⁶⁸ *Hülâsat’ul-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân* adlı eserde Dahhâk b. Müzâhim’e (r.a.) isnâd edilmiş sadece bir rivâyet bulunmaktadır.

Misâl-1

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ

“Ey îman edenler sizden bazı kavim bazı kavmi hakir görüp alay etmesin.

Olur ki eğlence ettikleri kişiler edenlerden daha hayırlı olur. Aynı şekilde bir kısım kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesin, olur ki alay edilen kadınlar alay edenlerden daha hayırlıdır.”²⁶⁹

Tefsîr-i Hâzin’de ifade olunduğuna göre bu âyet Benî Temîm kabilesinden Peygamber’e (s.a.v) elçi olarak gelen yetmiş kişi hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar Medine’ye gelip Sahâbeden fakir olanlarla Mescid-i Nebevî’nin sofasında karşılaştılar. Fakir olan Sahâbeyi alaya aldılar. Bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğu Dahhâk b. Müzâhim’den (r.a.) rivâyet olunmuştur.²⁷⁰

2.2.2.3. Ebû’l-Hattâb Katâde b. Diâme (ö.117/735)

Âmâ olarak doğmuştur. Soyu Şeybânoğulları’ndan Sedûs kabilesine dayanır. İlim tahsiline Hasan-ı Basrî’nin yanında başlamış ayrıca kıraat ilmiyle ilgili rivâyetleri Enes b. Mâlik, Hasan-ı Basrî ve İbn Şîrîn’den almıştır. Sahâbeden Enes b. Mâlik tâbi’undan Sa‘îd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, İbn Şîrîn ve İkrime el-Berberî ve daha pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Katâde dinî ve içtimaî ilimleri öğrenmiş özellikle tefsîr alanında uzmanlaşmıştır. Hadislerine Kütüb-i Sitte’de yer verilen

²⁶⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, III, 1209; Hâzin, *a.g.e.*, II, 37-38.

²⁶⁷ Buhârî, Talâk, 25; Buhârî, Tefsîr, 55.

²⁶⁸ Muhammed Eroğlu, “Dahhâk b. Müzâhim” md., *DİA*, İstanbul 1993, TDV Yayınları, VIII, 410.

²⁶⁹ Hucurât 49/11.

²⁷⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XIII, 5498; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 180-81.

Katâde'nin rivâyetleri daha çok San'ânî'nin *el-Musannef*'inde bulunmaktadır.²⁷¹ Mehmed Vehbi'nin âbi'ûn içerisinde en çok rivâyet isnâd ettiği Ebû'l Hattâb Katâde b. Diâme'dir (r.a.). Bu rivâyetlerin nakledildiği âyetler: Nûr sûresi otuz birinci âyet ve Hucurât sûresi dokuzuncu âyettir.

Misâl-1

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَعْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ

*“İnanan kadınlara söyle; onlar da gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler iffetlerini korusunlar, (örfen) görünmesinde sakınca olmayan yerleri dışında cazibe ve güzelliklerini açığa vurmasınlar ve bunun için başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar.”*²⁷²

Câhiliyye döneminde ve İslam'ın ilk dönemlerinde oldukça yaygın olduğu için devam eden bir alışkanlığın sonucu olarak kadınlar, ayaklarına ziynet olarak bağladıkları altın ve gümüş bileziklerle yolda yürürken ayaklarını pek sert yere vurarak yürür ve ziynetlerini bu şekilde çevrede bulunan insanlara beyan ederlerdi. Bu âyetin nâzil olması ile bu davranışlarının ne kadar kötü ve kerih görüldüğü ifade edilmektedir. Bu âyetin bu kötü alışkanlığın devam etmesini reddetmek için nâzil olduğu Ebû'l Hattâb Katâde b. Diâme'den (r.a.) rivâyet olunmuştur.²⁷³

2.3. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinden İstifade tarzı

Mehmed Vehbi tefsîrinde beş yüz elli üç âyet hakkında dört yüz bir sebep-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir. Ayrıca bu sebep-i nüzûl rivâyetlerinden farklı yönleriyle faydalanmıştır. Bu başlık altında Mehmed Vehbi'nin sebep-i nüzûl rivâyetlerine farklı yönleriyle yaklaşımını misallendirmeye çalışacağız.

2.3.1. Rivâyete Dayanarak Kelime Tahlili Yapması

Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserini incelediğimizde müfessirin tefsîr esnasında kelime ve kavram tahlillerine önem verdiğini tesbit ettik. Bu bağlamda kelimelerin hangi kökten türediğini, isimse tekil ve çoğulunu belirtmektedir. Müfessirin bu yaklaşımı esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri için de geçerlidir. Ele aldığı âyetin sebep-i nüzûl rivâyetinde kullanımı yaygın olmayan

²⁷¹ Abdülhamit Birişik, “Katâde b. Diâme” md., *DİA*, Ankara 2002, TDV Yayınları, XXV, 22-23.

²⁷² Nûr 24/31.

²⁷³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3723.

bir kelime geçtiği zaman kelimenin tahlilini yapmakta ve manasını açıklamaktadır. Bazen de kelime tahlillerini esbâbu'n-nüzûle dayanarak yapmaktadır. Bu hususu misallendirerek ifade etmeye çalışacağız.

Misâl-1

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ النَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

*“Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu giysiler Allahın rahmetinin alametlerindedir. Belki öğüt alırlar.”*²⁷⁴

Beyzâvî'nin ifadesine göre âyetin sebab-i nüzulü şöyledir: Câhiliyye döneminde Araplar Beyt-i Şerif'i çıplak bir şekilde tavaf ediyorlardı. Bu davranışlarının sebebini de: “Biz normal vakitte giydiğimiz ve isyan ettiğimizde üzerimizde olan elbiselerimizle huzur-u Beyt'e çıkıp tavaf etmekten Allaha sığınırız. Şu halde isyan ederken üzerimizde olan elbiselerle tavaf etmek yerine çıplak bir şekilde tavaf etmek daha doğrudur.” şeklinde bir düşünce ve söylem içindeydiler. Bu söylemleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Bu sebab-i nüzûl rivâyetine bakılarak “وَلِبَاسُ النَّقْوَى” ile ifade edilmek istenen gerçek manada elbisedir.²⁷⁵

Misâl-2

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

*“Ey Peygamber! Sen şol kimselere hitaben de ki onlar îman etmişlerdir. Onlara nasihat olarak ‘Allahın intikam günlerini gözetmeyen kâfirlerin kusurlarını gizlesinler.’ diye emir ver. Onlar da affetsinler. Zira Allah her kavmi yaptıkları günahlar sebebiyle cezalandırır.”*²⁷⁶

Râzî'nin ifadelerine bakıldığında bu âyet Ömer b. Hattab (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Mekke'de Benî Ğıfar kabilesinden biri Ömer'e (r.a.) kötü sözler sarf eder. Bunun üzerine Ömer de (r.a.) ona saldırır. Bu olayın gerçekleşmesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu rivâyet olunmuştur. Bu sebab-i nüzûl rivâyetine nazaran “الْمُنُؤَا” ile ifade edilen Ömer (r.a.) ve “لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ” ile ifade edilen de müşriklerdir.²⁷⁷

Misâl-3

وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

²⁷⁴ A'râf 7/26.

²⁷⁵ Mehmed Vehbi, a.g.e., IV, 1602; Beyzâvî, a.g.e., III, 9.

²⁷⁶ Câsiye 45/14.

²⁷⁷ Mehmed Vehbi, a.g.e., XIII, 5290; Râzî, a.g.e., XXVIII, 673-74.

*“Ey insan! Senin bilmediğin hususta validen ve pederin bana şirketmek üzere sana ısrar ederlerse onlara bu hususta itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de sizin yapmakta olduğunuz hususları haber vereceğim.”*²⁷⁸

Beyzâvî'nin ifadelerine göre bu âyetin sebab-i nüzûlü: Sa'd b. Ebî Vakkas'ın (r.a.) İslam'a girmesidir. Çünkü Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.) Ebûbekir'in (r.a.) vesilesiyle müslüman olduktan sonra Sa'd'ın (r.a.) annesi üç gün yemek yemeyip oğlunun dinden çıkması için elinden geleni yapmıştır. Ancak Sa'd (r.a.) annesine hitaben: “Ne yaparsan yap İslam'ı terk etmeyeceğim.” şeklinde bir söylemde bulunmuştur. Bu olay üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Bu sebab-i nüzûl rivâyetinden anladığımız kadarıyla: “وَأَتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ.” ile ifade edilen kişi Ebûbekir'dir (r.a.).²⁷⁹

Yukarıda naklettiğimiz misaller incelendiğinde Mehmed Vehbi'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerine atıfta bulunarak âyetlerde geçen bazı kelimelerle ilgili tahliller yaptığı görülecektir. Birinci misâlde geçen: “*Libas-ı takva*” ile kast edilen mananın hakiki manada elbise olduğunu nüzûl rivâyetinden çıkarmıştır. İkinci misâlde ise âyetin kimler hakkında nâzil olduğu bilinmiyorken sebab-i nüzûl rivâyetine atıfta bulunarak kapalılığı giderme yönüyle şöyle demiştir: “*İman eden*” ile ifade edilen Ömer (r.a.) ve “*Allahın sevabını ümit etmeyip azabından korkmayan*” ile ifade edilen müşriklerdir. Üçüncü misâlde ise “*Bana yönelenlerin yoluna uy.*” ile ifade edilen kişinin kim olduğu bilinmiyorken rivâyete atıfta bulunarak bu kişinin Ebûbekir (r.a.) olduğunu beyan etmektedir.

2.3.2. Rivâyete Dayanarak Nesh'in Vukû'unu Belirtmesi

Kur'ân-ı Kerîmde âyetler bazında nesh'in vâki olduğunu kabul eden Mehmed Vehbi nesh konusuna yer vermektedir. Bu durum bazen bir âyetin sebab-i nüzûlü ile de ilgili olmaktadır. Bu bağlamda müfessir, bazen âyetin hükmünün bazen de metnin nesh edildiğine dair bilgi vermektedir. Bazı yerlerde de nesh konusundaki tartışmaları aktarmakta, tenkitlere yer vermekte ve söz konusu âyetlerin mensuh olduğunu kabul etmektedir.²⁸⁰ Başlığımızda da ifade ettiğimiz gibi burada değineceğimiz husus Mehmed Vehbi'nin nesh'in vuku bulduğunu sebab-i nüzûl ile belirtmesidir. Bu hususu misallendirmeye çalışacağız.

²⁷⁸ Lokman 31/15.

²⁷⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XI, 4321; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 214.

²⁸⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XV, 6596.

Misâl-1

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا
أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

“Ey Peygamber! Mü’minleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.”²⁸¹

Hâzin’in ifadelerine bakıldığında bu âyet nâzil olduktan sonra Muhacirler: “Yâ Rabbi; biz evlerimizden, sahip olduğumuz mallardan uzaktayız. Oysa düşmanlarımız memleketlerinde ve her imkâna sahipler bize bu şartlarda düşmanlarımızla muharebede lütuf ve inâyette bulun.” diye duâ etmişlerdir. Bunun üzerine:

الَّذِينَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفِينَ
بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde sabırlı bin kişi olursa, Allahın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah, sabredenlerle beraberdir.”²⁸²

Âyeti nâzil olmuştur. Müslümanlar ilk inen âyetin ihtiva ettiği manayı içinde buldukları durum, imkân ve şartların gözönünde bulundurularak hafiflemesini Allahu Teâlâ’dan niyaz etmişlerdir. Müslümanların bu temennileri sonucunda ikinci nâzil olan âyet ile ilk âyette beyan edilen şartlar hafifletilmiştir. Bu bağlamda bu sebab-i nüzûl rivâyetine bakıldığında bu âyetin nâzil olması ile kendisinden hemen önceki âyet nesh etmiştir.²⁸³

2.3.3. Rivâyete Dayanarak Nüzûl Mekânını Belirlemesi

Vahyin nâzil olduğu ortamın bilinmesi oldukça önemlidir. Özellikle bir âyetin veya sûrenin Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğunu bilmek âyeti doğru anlamayı kolaylaştırmaktadır. Çünkü ilgili âyetin nâzil olduğu ortamı bilmek âyetin daha doğru anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Mehmed Vehbi’nin *Hülâsat’ul-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân* adlı eserini sebab-i nüzûl rivâyetlerine yaklaşımı açısından

²⁸¹ Enfâl 8/65.

²⁸² Enfâl 8/66.

²⁸³ Mehmed Vehbi, a.g.e., V, 1931; Hâzin, a.g.e., II, 325.

incelediğimizde müfessirin, sebep-i nüzûl rivâyetleri ile olayın gerçekleştiği mekânı tesbit ettiğini mülâhaza ettik. Bu hususu misallendirmeye çalışacağız.

Misâl-1

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا
وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُنْبِذُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي
خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

*“Allahın kadrini gereği gibi bilmediler. Çünkü Allah hiç kimseye hiçbir şey indirmede dediler. De ki; Mûsâ’nın insanlara bir nûr ve hidâyet kaynağı olarak getirdiğini parça parça kâğıtlar yapıyorsunuz, bunları ortaya atıyorsunuz da birçoğunu gizliyorsunuz. Bununla beraber şimdi size ne sizin ne ecdadınızın bilmediği hakikatlar öğretilmekte, Allah nâzil buyurdu de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynaya dursunlar.”*²⁸⁴

Râzî, Hâzin ve Beyzâvî’nin ifadelerine göre bu âyet yahûdilerden Mâlik b. es-Sayf adında bir haham hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Malik, bir gün Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıkmış ve sözlü mücadele etmiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): “Ey Malik! Senden sual ederim Tevrat’ta şişman ve semiz hahama Allahın buğz edeceğine dair âyet var mıdır?” buyurunca Mâlik: “Evet var.” dedi. Peygamber (s.a.v.): “İşte Allahın buğz ettiği şişman haham sensin.” buyurdu. Bu söz üzerine Mâlik sinirlenerek: “Allah beşer üzerine bir şey inzâl etmedi.” demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Bu âyetin Mâlik’in hareketleri ve sözleri neticesinde nâzil olduğunu duyan yahûdiler Mâlik’i görevinden azlettiler. Bu sûre Mekke’de nâzil olmuş olsa da bu rivâyetten anlaşılan bu âyetin Medine’de nâzil olduğudur.²⁸⁵

Misâl-2

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

*“Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü’minlere Allah yeter.”*²⁸⁶

Bazı rivâyete bakıldığında âyet Ömer b. Hattab’ın (r.a.) müslüman olmasından sonra nâzil olmuştur. Çünkü otuz üç erkek ve altı kadın olmak üzere toplamda müslümanların sayısı otuz dokuz kimseden oluşuyordu. Az olmalarından ötürü müslümanlar ibadetlerini gizli yapıyorlardı. Ömer (r.a.) müslüman olunca bu âyet nâzil olmuş ve müslümanlar açıktan ibadet etmeye başlamışlardır. Bu rivâyete

²⁸⁴ En’âm 6/91.

²⁸⁵ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1479; Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 172; Râzî, *a.g.e.*, XIII, 60; Hâzin, *a.g.e.*, II, 134.

²⁸⁶ Enfâl 8/64.

nazaran bu âyet Mekke’de nâzil olmuştur. Ancak Peygamber (s.a.v.) bu âyeti Medine’de nâzil olan bu sûrenin âyetleri içine yazdırmıştır.²⁸⁷

Misâl-3

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبِثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا

“Ve az daha seni bu arzdan çıkarmak için seni tedirgin edeceklerdi ve o takdirde kendileri de arkandan pek az kalacaklardı.”²⁸⁸

Beyzâvî, Nîsâbûrî ve Hâzin’in ifadelerine göre âyet Medine’de nâzil olmuştur. Çünkü Peygamber (s.a.v.) Medine’ye hicret ettikten sonra yahûdiler: “Ey Peygamber (s.a.v.) burası enbiya yurdu değildir. Enbiya yurdu Şam’dır. Şâyet Şam’a gidersen sana îman ederiz. Ancak Şam’da Rum askerlerinden korkarsan Allah seni muhafaza eder.” demeleri üzerine Peygamber’in (s.a.v.) Şam’a hicret etmeyi düşünmesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Bu rivâyete dayanarak “الأرض” ile murad Medine’dir.²⁸⁹

Yukarıda naklettiğimiz misaller incelendiğinde, birinci ve ikinci misalde sebep-i nüzûl rivâyetlerinde mevzu bahis kişiler tarihsel olarak değerlendirilmiş ve âyetlerin Mekke’de nâzil olduğu anlaşılmıştır. Üçüncü misalde ise sebep-i nüzûl rivâyetine atıfta bulunularak “الأرض” lafzı ile murad olunan mekânın Medine olduğu anlaşılmıştır.

2.3.4. Rivâyetin Hükümün Umûmîliğine Engel Olmaması

Umum-Husus, sebep-i nüzûl ile yakından alakalı bir konudur. Özellikle bazı âyetlerin ifade ettiği hükümler hususi mi yoksa umumi mi olduğu noktasında âyetin lafzı kadar sebep-i nüzûlü de etkili olmaktadır. Ancak Mehmed Vehbi’nin *Hülâsat’ul-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân* adlı eserini sebep-i nüzûl rivâyetlerine yaklaşımı açısından incelediğimizde bazı sebep-i nüzûl rivâyetlerini sunduktan sonra müfessirin: “*İtibar lâfzın umumunadır, sebep-i nüzûlün hususuna değildir.*” diye ifade edilen kaideye katıldığını görmekteyiz.²⁹⁰ Mehmed Vehbi’nin bu söylemi ile sebep-i nüzûl rivâyetlerinin âyetin beyan ettiği hükümü hususileştirmediği düşüncesinde olduğunu anlamaktayız. Bu hususu misallendirmeye çalışacağız.

²⁸⁷ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, V, 1927; Râzî, *a.g.e.*, XV, 503.

²⁸⁸ İsrâ 17/76.

²⁸⁹ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VII, 3037; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 261; Nîsâbûrî, *a.g.e.*, IV, 375; Hâzin, *a.g.e.*, III, 139.

²⁹⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IV, 1481; قاعدة " العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب", Süleyman Ma’rafi, *a.g.e.*, I, s. 68.

Misâl-1

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ إِنْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ

“Ey Peygamber! Senden izin isteyen münâfiklara hitaben sen de ki siz ister rızanızla ister rızanız olmadan infak edin, her ne şekilde infak etseniz de o infâkınız sizden kabul olunmaz. Zira siz; hak yoldan çıkmış, fısıkla ülfet etmiş bir kavimsiniz.”²⁹¹

Râzî'nin ifadelerine bakıldığında bu âyet, Ced b. Kays hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ced b. Kays Tebük savaşına gitmemek için bazı bahaneler uydurmuştur. Ve Peygamber'e (s.a.v.): “Benim malım çoktur ben de malımla savaşta olanlara ve geride kalanlara destek çıkarım.” demiştir. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Âyet, Ced b. Kays hakkında nâzil olmuş olsa da Mehmed Vehbi “Sebeb-i nüzûl'un hususuna itibar olunmayıp elfâzın umumuna itibar olunur.” diye beyan etmiştir. Bu âyet ile anlaşılan Allahın rızası gözetilmeden yapılan her türlü infâkın kabul olunmayacağıdır.²⁹²

Misâl-2

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ

“Eğer Allahu Teâlâ kullarının arzularına göre rızıklarını bol vermiş olsaydı yeryüzünde tuğyan ederlerdi. Lâkin dilediği kadar verir, ziyadesini vermez. Zira kullarının hallerini ve hazmedebilecekleri miktarı iyi bilir ve ona göre verir.”²⁹³

Râzî'nin ifadelerine bakıldığında bu âyet, Eshâb-ı Suffe hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Habbâb b. Eret (r.a.): “Biz bir gün yahûdilerden Benî Kureyza'nın bazı zenginleri hakkında konuştuk. Konuşmalarımız zenginlik, hayır ve hasenat yapma üzerineydi.” Bu konuşmalar üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Fakat sebeb-i nüzûlün hususi olması mananın umumi olmasına engel değildir. Çünkü bolluk zamanlarında savaşların çokça vuku bulduğu herkesçe bilinen bir hâdisedir. Ayrıca maddi olarak herkesin eşit olmaması kiminin fakir kiminin zengin olması yeryüzündeki nizam ve intizamın en önemli unsurudur.²⁹⁴

Misâl-3

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ

²⁹¹ Tevbe 9/53.

²⁹² Mehmed Vehbi, a.g.e., V, 2032-033; Râzî, a.g.e., XVI, 68.

²⁹³ Şûrâ 42/27.

²⁹⁴ Mehmed Vehbi, a.g.e., XIII, 5145; Râzî, a.g.e., XXVIII, 598.

“Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı?”²⁹⁵

Bu âyet hakkında Mehmed Vehbi'nin eserinde üç farklı rivâyet bulunmaktadır.

Birinci Rivâyet: Bu âyetin, Amr b. Hişam hakkında nâzil olduğu rivâyet olunmuştur. Çünkü Amr b. Hişam vasîsi olduğu bir yetimin malına el koymuş, aç bırakmış ve üzerine düzgün bir elbise dahi almadan onu perişan etmiştir. Yetim gelip kendi malından biraz istediğinde Amr b. Hişam yetimi azarlayarak: “Muhammed’e (a.s.) git o sana şefaet etsin.” demiştir. Bunun üzerine yetim Peygamber’e (s.a.v.) gelir ve halini beyan eder. Peygamber (s.a.v.) yetimi alır Amr b. Hişam’ın yanına gider. Amr b. Hişam Peygamber’i (s.a.v.) gördüğü anda iltifat eder ve yetimin malını istediği kadar verir. Orada bulunanlar Amr b. Hişam’a: “Sen dininden mi döndün?” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.

İkinci Rivâyet: Bu âyet, Ebû Süfyan hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ebû Süfyan her hafta iki deve kesmek sûretiyle hayır yapardı. Kesmiş olduğu develerden yetimler bir parça et istediklerinde onları kovalardı. Bu olay üzerine bu âyet nâzil olmuştur.

Üçüncü Rivâyet: Bu âyet, Âs b. Vâil hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Âs, her fırsatta kıyamet gününü inkâr eder ve her türlü kötü işle meşgul olurdu. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Ancak âyet kim hakkında nâzil olursa olsun itibar sebab-i nüzûlün hususuna olmayıp lafzın umumudur.²⁹⁶

Yukarıda zikrettiğimiz misaller incelendiğinde, Mehmed Vehbi'nin hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti naklettiği bu âyetleri sebeplerle sınırlamadığı görülecektir. Bu yaklaşımıyla Mehmed Vehbi, sebab-i nüzûl rivâyetlerine tarihsel bir anlam yükleme ihtimalini de bertaraf etmektedir.

2.3.5. Rivâyetlerin Sıhhatini Araştırmaması

Hülâsat’ul-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân adlı eseri sebab-i nüzûl rivâyetleri açısından incelediğimizde Mehmed Vehbi'nin naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini sıhhat bakımından, âyetin zahiri manasına ve siyak-ı kelâma uygunluğu yönüyle bir değerlendirmeye tabi tutmadığını mülâhaza ettik. Müfessirin bu yaklaşımını misallendirmeye çalışacağız.

²⁹⁵ Mâ’ûn 107/1.

²⁹⁶ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XV, 6579; Râzî, *a.g.e.*, XXXII, 301.

Misâl-1

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْتِيكَ خَبِيرًا

“O kimseler, bizim adımıza vahyettiğimizden başka bir şey ortaya atasın diye seni ayartarak, sana vahyettiğimizden uzaklaştırmaya çalışmaktalar. Bunu başarabilselerdi seni hemen kendilerine dost edinirlerdi.”²⁹⁷

Râzî ve Hâzin’in ifadelerine göre bu âyet, Benî Sâkif kabilesinden bir topluluğun Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıkmaları ve bazı imtiyazlar istemeleri üzerine nâzil olmuştur. Benî Sâkif kabilesinden bir topluluk Peygamber’in (s.a.v.) huzuruna çıkıp: “Ey Peygamber (s.a.v.) bize bazı konularda imtiyazda bulunursan biz sana îman ederiz. Birincisi, biz sana îman ettikten sonra kıldığımız namazda rükû ve secde olmayacak. İkincisi, putlarımıza bir sene daha ibadet edelim ve kendi elimizle kırmayalım. Üçüncüsü; biz öşür vermeyelim, savaş durumunda savaşa da katılmayalım ve bizim yaşadığımız vâdi de Mekke vâdisi gibi kutsal sayılsın.” demişlerdir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): “Rükû ve secde olmayan dinde hayrolmaz. Putlarınızı kendi ellerinizle kırmazsanız biz kırarız ve putlarınıza bir sene daha ibadet etmenize izin vermeyiz.” buyurunca onlar: “Ey Peygamber (s.a.v.) biz Arap kabileleri içerisinde mümtaz bir kabileyiz dolayısıyla bize bazı imtiyazlar vermelisin. Şâyet bu imtiyazların sebebini diğer kabileler sana sorarsa onlara Allahu Teâlâ bana böyle emretti demekle cevap verirsin.” demeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.²⁹⁸

Misâl-2

ذَلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

“Bu şu demektir: Kim ki kendisine yapılan saldırıya denk bir tepkiyle karşılık verdiği halde acımasızca kendisine saldırılırsa, Allah böyle birine mutlaka arka çıkacaktır. Çünkü Allah çok bağışlayan ve böylece kullarını günahattan arındıran bağışlayıcıdır.”²⁹⁹

Râzî’nin tefsîrinde ifade olunduğuna göre âyet müşriklerden bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Çünkü müşrikler Muharrem’in bitmesine iki gün kalmışken savaş için müslümanlardan bazıları üzerine yürümüşlerdi. Bu davranış karşısında müslümanlar müşriklere hitaben: “Bırakın savaşı daha haram aylar sona ermedi.” dediler. Buna rağmen müşrikler saldırmaktan vazgeçmediler. Müslümanlar da bu

²⁹⁷ İsrâ 17/73.

²⁹⁸ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, VIII, 3033; Râzî, *a.g.e.*, XXI, 378.

²⁹⁹ Hac 22/60.

saldırıya misliyle mukâbelede bulundular. Allahu Teâlâ'nın müslümanlara yardımı vesilesiyle müşrikler bertaraf edildiler. Haklı oldukları halde müslümanlar bu olay karşısında endişelenip hüznünlendiler. müslümanların endişe ve hüznünlendilerini gidermek için bu âyet nâzil olmuştur.³⁰⁰

Misâl-3

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتَ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ تَ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

“O halde müminler içinden iki grup çatışırsa onlar arasında barışı sağlayın. Ama sonra iki gruptan biri diğerine haksız şekilde davranırsa Allahın buyruğuna uygun hale gelinceye kadar haksızlık yapan tarafla mücâdele edin; vazgeçerlerse âdil bir şekilde aralarını bulun ve onlara eşit davranın çünkü Allah, eşit davrananları sever.”³⁰¹

Hâzin'in tefsîrinde İmam Katâde'den naklonulduğuna göre bu âyet, Ensar'dan iki kişi arasında vuku bulan bir alacak verecek davası sonucunda nâzil olmuştur. Çünkü alacaklı olan kişi: “Benim kabilem oldukça kalabalıktır ben bu hakkı senden zor kullanarak bile alırım.” demiştir. Diğerisi ise: “Bu anlaşmazlığı Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda halledelim.” der. Bu teklife rağmen aralarında kavga etmeye başlarlar ve bu âyet nâzil olur.³⁰²

Yukarıda beyan ettiğimiz misaller incelendiğinde Mehmed Vehbi'nin bu rivâyetlerin sıhhatini araştırmadığı görülecektir. Çünkü Mehmed Vehbi rivâyetlerin sıhhati yönüyle bir araştırma içinde olmamış, rivâyeti ilgili âyeti tefsîri esnasında olduğu gibi nakletmekle yetinmiştir.

2.3.6. Rivâyeti Kabul Etmemesi

Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserini incelediğimizde, sebep-i nüzûl rivâyetleri arasından sadece bir rivâyeti kabul etmediğini gördük. Bu rivâyeti kabul etmemesini de Peygamber'in (s.a.v.) sebep-i nüzûl rivâyetinde ifade edilen tüm hususlardan münezzehe olduğuna dayandırmaktadır. Müfessirin, kabul etmediği bu rivâyeti ifade etmeye çalışacağız.

³⁰⁰ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, IX, 3573; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 244-45.

³⁰¹ Hucurât 49/9.

³⁰² Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, XIII, 5495; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 179.

Misâl-1

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Senden önce hiçbir Resûl ve Nebî göndermedik ki bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, âyetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁰³

Bu âyetin nüzûl sebep-i hakkında müfessirler arasında çokça rivâyet varsa da bu rivâyetlerden meşhur olanı, güya Peygamber (s.a.v.) Müşriklerin yaptıkları baskılardan oldukça kederlenmiş ve bu yapılan baskıların giderilmesi ve îmana nâil olmaları düşüncesiyle Kâbe’ye yakın bir yerde oturuyorken bu esnada (Necm) sûresi nâzil olmuştur. Peygamber (s.a.v.)

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ () وَمَنْوَةَ الثَّالِثَةَ الْآخِرَىٰ

“Ey müşrikler! Haber verin bana ibadet ettiğiniz Lât ve Uzza ve bunlardan daha aşağı gördüğünüz Menat gibi putların bir şeye kudretleri var mıdır?”³⁰⁴

Âyetlerini okuyunca tapmış oldukları putların isimleri geçtiği için merak eden müşrikler, Peygamber’e (s.a.v.) yaklaştılar. Âyetin sonunda Peygamber (s.a.v.) tevakkuf etti. Bu tevakkuf esnasında şeytan yüksek sesle bu üç putu öven sözler söyledi. Ayrıca bu sözleri müşriklerin kulaklarına koydu. İnsanların gürültüsünden bu sözleri kimin söylediği anlaşılmadı ancak müşrikler bu durumdan memnun oldular. Vakit geçmeden Cebrâil (a.s.) Peygamber’e (s.a.v.) geldi ve bu sözleri şeytanın ilka ettiğini haber verdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) hüznüldü. Bu âyetin de bu hüznü bertaraf etmesi için nâzil olduğu rivâyet olursa da bu rivâyet ve Garanik hakkında ifade edilen diğer rivâyetler müfessire göre kesinlikle kabul edilirdir.³⁰⁵ Çünkü:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

“Kimsenin kuşkusu omlasın ki, bu uyarıcı mesajı, âyet âyet biz indirdik. Ve yine kimsenin kuşkusu olmasın ki, (bütün tahriflerden) onu biz koruyacağız.”³⁰⁶

Âyeti gözönünde bulundurulduğunda Kur’ân-ı Kerîm’i muhafaza görevini Allahu Teâlâ sahiplenmiştir. Dolayısıyla Şeytan’ın Kur’ân’a müdahil olması muhal olan bir düşünceden öteye geçmemektedir.

³⁰³ Hac 22/52.

³⁰⁴ Necm 53/19-20.

³⁰⁵ Mehmed Vehbi, a.g.e., IX, 3563.

³⁰⁶ Hicr 15/9.

2.3.7. Az Sayıda Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Nakletmesi

Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri oldukça hacimli bir eser olmasına rağmen az sayıda sebeb-i nüzûl rivâyeti sunduğunu müşahade ettik. Tefsîrini yaptığı âyetlerin mükerrerleri ile birlikte sadece beş yüz elli üç âyet hakkında dört yüz bir sebeb-i nüzûl rivâyeti naklettiğini gördük.

Mehmed Vehbi, Peygamber ve kıssalarının anlatıldığı İbrahim, Yûnus, Hûd, Lokman, Yûsuf, Neml, Sâffât, Duhân, Nûh gibi sûrelerde sebeb-i nüzûl rivâyetlerine ya hiç yer vermemekte ya da birkaç tane zikretmektedir. Ayrıca Fâtır, Sâd, Kâf, Tûr, Kamer, Vâkı'a, Haşr, Hâkka, Cin, Müzzemmil, Nebe', Tekvîr gibi sûreler için ise hiç sebeb-i nüzûl rivâyeti vermemektedir. Bununla birlikte otuzuncu cüzdeki bazı sûreler hakkında sebeb-i nüzûl rivâyeti sunmakta, bazıları için de (İnfîtâr, Bürûc, Târık, A'lâ, Gâşiye, Beled, Şems, İnşirâh, Tîn, Kadr, Beyyine, Kâri'a, Fil, Kureyş, Nasr) sebeb-i nüzûl rivâyeti hiç sunmamaktadır.

Mehmed Vehbi *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde mükerrerleri ile birlikte toplamda beş yüz elli üç âyet hakkında dört yüz bir sebeb-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir. Bu rivâyetlerin daha net görülmesi amacıyla ilgili sûreler başlığı altında bu âyetleri bir tablo halinde sunmaya çalışacağız. Bu tablo vasıtası ile sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin nasıl bir dağılıma sahip olduğunu daha açık bir şekilde belirtmiş olacağız.

Tablo 1: Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosu

Fatiha	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı
Bakara (56 âyet)	16, (26-27), 44, (97-98), 99, 104, 105, 106, 108, 109, 113, 114, 115, 120, 130, 132, 135, 143, 154, 158, 163, 168, 170, 177, 178, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 204, 207, 215, 221, 222, 223, 224, 229, 231, 232, 240, 256, 262, 267, 271, 272, 274, 278, 285.
Âl-i İmrân (39 âyet)	2, 23, 64, 65, 68, 69, 72, 75, 77, 80, 83, (86-87-88-89), (93-94-95), (98-99), 100, 128, 139, 144, 161, 172, (173-174), 179, (181-182), 183, 186, 188, (189-190), (196-197), 199.
Nisâ (40 âyet)	2, 3, 7, 19, 24, 27, 32, 34, 37, 43, (44-45), 48, (51-52-), 58, 60, 65, (66-67-68), 77, 80, 84, 88, 92, 93, 94, 100, 102, 104, (105-106), 115, 127, 128, 136, 148, (164-165).

Tablo 1: Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosunun Devamı:

Mâide (26 âyet)	2, 3, 11, 18, 19, 33, 38, 45, 49, 50, 52, 55, 57, 59, 61, 64, 67, 82, 87, 89, 93, 100, 101, 105, 106, 107,
En'âm (14 âyet)	(14-15), 25, 33, 35, 52, 54, 57, 69, 91, 93, 108, 111, 122,
A'râf (5 âyet)	26, 31, 187, 188, 200,
Enfâl (15 âyet)	1, 17, 23, 28, 32, 36, 47, (62-63), 66, 67, 68, 69, (70-71),
Tevbe (22 âyet)	9, 19, 25, 38, 49, 53, 58, 61, 62, 64, 74, (75-76), 79, 84, 92, 102, 103, 106, 107, 110, 113.
Yûnus (1 âyet)	53.
Hûd (3 âyet)	12, 110,114.
Ra'd (6 âyet)	11, (12-13), 30, (38-39),
Hicr (6 âyet)	3, (87-88), (89-90-91).
Nahl (15 âyet)	1, 4, (37-38), (41-42), 43, 91, 94, 103, 106, 110, (126-127-128).
İsrâ (16 âyet)	28, (29-30), 45, (47-48), 54, 55, 58, 83, 85, (90-91-92-93), 110.
Kehf (4 âyet)	(33-34), 38, 109.
Meryem (6 âyet)	(64-65), (77-78-79-80),
Tâ-Hâ (8 âyet)	(1-2-3), (105-106-107), 114, 131.
Enbiyâ (11 âyet)	(11-12-13), (26-27), (34-35), 36, (101-102-103).
Hac (14 âyet)	(3-4), (8-9), 11, 15, 25, 37, (38-39), 52, 60, 67, 74.
Mü'minûn (3 âyet)	(83-84-85).
Nûr (13 âyet)	3, (8-9), 11, 19, 22, 29, 31, 32, 38, 53, 58, 61.
Furkân (9 âyet)	(4-5), 10, 20, (27-28-29), (68-69).
Şu'arâ (10 âyet)	(1-2-3), (210-211-212), (217-218-219-220).
Neml (1 âyet)	65.
Kasas (7 âyet)	(52-53-54), (55-56), 57, 68.
Ankebût (11 âyet)	(1-2), 8, (9,10,11), (42,43), 53, 56, 60.
Rûm (4 âyet)	(1-2-3), 39.
Lokman (4 âyet)	6, 15, 27, 32.

Tablo 1: Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosunun Devamı:

Secde (2 âyet)	10, 18.
Ahzâb (12 âyet)	1, 4, 6, 24, (28-29), 35, 50, 53, (54-55), 58.
Sebe' (1 âyet)	5.
Fâtr	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Yâsîn (2 âyet)	9, 77.
Sâffât (9 âyet)	(38-39-40), 62, (149-150), (154-155-156).
Sâd	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Zümer (5 âyet)	(17-18), 22, 23, 53.
Neml (1 âyet)	65.
Rahmân (2 âyet)	(29-30).
Vâkı'a	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Hadîd (1 âyet)	16.
Mücâdele (5 âyet)	1, 8, 11, 14, 22.
Haşr	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Mümtehine (3 âyet)	1, 8, 10.
Saff (1 âyet)	2.
Cum'a (1 âyet)	11.
Münâfikûn (2 âyet)	8, 10.
Teğâbun (1 âyet)	15.
Talâk (3 âyet)	1, (2-3).
Tahrîm (1 âyet)	1.
Mülk (1 âyet)	13.
Kalem (2 âyet)	(13-14).
Hâkka	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Me'âric (3 âyet)	(1-2-3).
Nûh	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.

Tablo 1: Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosunun Devamı:

Cin	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Müzzemmil	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Müddessir (6 âyet)	(1-2), (11-12-13-14).
Kıyâme (2 âyet)	(3-4).
Nebe'	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Nâzi'ât (5 âyet)	(37-38-39-40-41).
Abese (2 âyet)	(1-2).
Tekvîr	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
İnfitâr	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Mutaffifîn (7 âyet)	(1-2-3), (29-30-31-32).
İnşikâk (2 âyet)	(22-23)
Bürûc	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Târık	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
A'lâ	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Gâşiye	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Fecr (2 âyet)	(17-18).
Beled	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Şems	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Leyl (6 âyet)	(5-6-7-8-9-10).
Duhâ (3 âyet)	(1-2-3).
İnşirâh	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Tîn	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
'Alak (3 âyet)	(6-7-8).
Kadr	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Beyyine	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Zilzâl (2 âyet)	(7-8).
'Âdiyât (11 âyet)	(1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11).

Tablo 1: Mehmed Vehbi'nin Sebeb-i Nüzûl Naklettiği Sûre ve Âyetlerin Tablosunun Devamı:

Kâri'a	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Tekâsür (2 âyet)	(1-2).
'Asr (3 âyet)	(1-2-3).
Hümeze (1 âyet)	1.
Fil	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Kureyş	Sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlanmadı.
Mâ'ûn (1 âyet)	1.
Kevser (3 âyet)	(1-2-3).
Kâfirûn (6 âyet)	(1-2-3-4-5-6).
Tebbet (5 âyet)	(1-2-3-4-5).
İhlâs (4 âyet)	(1-2-3-4).
Felâk (5 âyet)	(1-2-3-4-5).
Nâs (6 âyet)	(1-2-3-4-5-6).

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm müslümanlar'ın hayatının merkezinde bir rehber ve şifa kaynağı olarak bulunmalıdır. Bu da ancak Kur'ân-ı Kerîm'in doğru şekilde anlaşılması ile mümkündür. Sahâbeden günümüze kadar Kur'ân-ı Kerîm'in “doğru” bir şekilde anlaşılıp hayata tatbik edilebilmesi çeşitli ilimlerin doğuşuna vesile olmuştur. Esbâbu'n-nüzûl ilmide bu çabaların bir sonucudur. Çünkü bazı âyetlerin manası ancak nüzûl sebebinin bilinmesiyle doğru şekilde anlaşılabilir. Esbâbu'n-nüzûlün Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde anlaşılmasındaki önemini göz önüne alarak biz de Yüksek Lisans tez çalışmamızda Konyalı Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde esbâbu'n-nüzûle yaklaşımını incelemiş bulunuyoruz.

Mehmed Vehbi, *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde toplamda beş yüz elli iki âyet için dört yüz bir sebep-i nüzûl rivâyeti sunmuştur. Bu rivâyetleri sunarken; rivâyetlerin sened zincirini zikretmemekte, bazı rivâyetleri sadece ilk râvinin ismini zikrederek nakletmekte, bazı rivâyetleri sadece atıfta bulunduğu kaynağı müellifi ile birlikte zikretmekte, bazı rivâyetleri kaynağı ve ilk râvisi ile zikretmekte, bazı rivâyetler için de ne senet zinciri ne de kaynak zikretmektedir.

Mehmed Vehbi, genellikle ilgili âyetin mealini verdikten sonra sebep-i nüzûl rivâyetini “*Yani*” diye başladığı bir açıklama kısmından hemen sonra, bazen de rivâyeti âyetin tefsîrini bitirdikten sonra sunmaktadır. Müfessir, bazı rivâyetleri ilgili âyetin bir kısmının tefsîrini yaptıktan sonra, bazen de âyeti birden çok bölüme ayırmakta ve her bir bölüm için farklı nüzûl sebebi sunmaktadır. Ayrıca ilgili bir âyet hakkında birden çok kaynaktan aynı rivâyeti, bir âyet için birden çok rivâyeti, bazen de bir âyet grubu için farklı kaynaklardan müşterek bir rivâyeti sunmaktadır.

Mehmed Vehbi, bir âyet hakkında birden çok sebab-i nüzûl rivâyeti sunduğunda genel olarak rivâyetler arasında tercihini belirtmeden rivâyetleri peş peşe sıralamayı yeterli görmektedir. Az sayılabilecek rivâyet için de tercihini belirtmektedir. Bazen de ilgili âyet hakkında farklı rivâyetlerin varlığını belirttikten sonra sadece tercih ettiği rivâyeti nakletmiştir. Çok nâdir de olsa naklettiği rivâyetlerin âyetin lafzi manasına uygunluğunu ifade etmiş ve bu yaklaşımıyla da rivâyeti tercih ettiğini belirtmiştir. Bazen de müfessir, naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerine uygun olarak “*Bu rivâyete nazaran*” dedikten sonra ilgili âyeti rivâyete göre tefsîr etmektedir.

Mehmed Vehbi, sebab-i nüzûl rivâyetlerine dayanarak âyetin nâzil olma zamanını, mekânını, rivâyetin hususiliğini ve âyetin umuma delaletini, rivâyetin nesh ile bağlantısını ve rivâyete dayanarak kelime tahlilleri gibi sebab-i nüzûlle ilgili olan Kur’ân ilimlerine de değinmekle yetinmekte ancak bu ilimlerle ilgili usûl bilgisi vermemektedir.

Mehmed Vehbi’nin *Hülâsat’ul-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân* adlı eserini sebab-i nüzûl rivâyetleri açısından incelediğimizde olumlu diye ifade edebileceğimiz hususları şu şekilde sıralayabiliriz: Mehmed Vehbi, sebab-i nüzûl rivâyetlerini kendince belirlediği bir düzen çerçevesinde aktarmaktadır. Rivâyeti genel olarak ilgili âyeti yorumladıktan sonra zikrederek âyetin doğru bir şekilde anlaşılmasında nüzûl sebebini gâyet etkin bir biçimde kullanmakta ve bu yaklaşımıyla âyetlerin anlaşılmasında oldukça kolaylık sağlamaktadır. Bir âyet veya âyet grubu hakkında birden fazla rivâyet nakledip bu rivâyetleri ortak bir sonuçta birleştirmekte ve bu yaklaşımıyla hasır tevehhümünü kendince ortadan kaldırmaktadır. Rivâyetlerin Kur’ân-ı Kerîm’in genel muhtevasına uygunluğunu tahkik etmekte ve bu uygunluğu taşımayan rivâyetleri de kabul etmemektedir. Bazı âyetlerin nüzûl zamanını tesbit etmek için sebab-i nüzûl rivâyetlerinden faydalanarak vahyin nüzûl zamanını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca âyetin nâzil olma mekânını rivâyetlere dayanarak belirtmesi de âyetlerin Mekkî veya Medenî olmalarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu maddelere ek olarak müfessirin, âyetin hükmünü nüzûl sebebiyle sınırlandırmayıp âyete umûmi bir anlam yüklemesi de olumlu olarak ifade edebileceğimiz bir diğer hususdur.

Mehmed Vehbi'nin eserinde eleştirel olarak ifade edebileceğimiz hususları da şu şekilde sıralayabiliriz: Mehmed Vehbi, bazı rivâyetleri hiç bir kaynak zikretmeden sunmuştur. Bazı rivâyetlerde sadece ilk râviyi zikretmiş ve sened zincirini beyan etmemiştir. Genel olarak ilgili âyet veya âyet grupları hakkında birden çok rivâyet sunmuş ve bu rivâyetler arasından tercihini belirtmemiştir. Sebeb-i nüzûl rivâyetlerini sunduktan sonra rivâyetlerin sıhhati hakkında bir araştırma yapmamış ve bazı rivâyetleri de oldukça kısa tutmuştur. Ayrıca *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* oldukça hacimli bir eserdir. Bu hacimliliğe rağmen içerdiği rivâyet sayısının oldukça az olması da eleştirilebilecek bir husus olarak sayılabilir. Ancak devrin şartları gözönünde bulundurulduğunda müfessirin sebeb-i nüzûl ile ilgili bütün kaynaklara ulaşmasının mümkün olmadığı âşikardır. Mamafih devrin siyasi şartları, devletin içinde bulunduğu ahval, Osmanlı kütüphanelerinde bulunan eserlerin tahrif edilmeleri, dönemin ekonomik şartları müellifin çalışmasını olumsuz yönde etkilediğini düşünmekteyiz.

Son olarak Mehmed Vehbi'nin *Hülâsat'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseriyle ilgili bazı çalışmaların yapılmasıyla eserin daha fâideli olacağı kanaatindeyiz. Öncelikle hadis âlimleri tarafından eserdeki rivâyetlerin tahriri yapılmalı ve esbâbu'n-nüzûl kaynakları tespit edilmelidir. Bu rivâyetler cerh ve ta'dîl süzgecinden geçirilmeli, sahih olmayan rivâyetler ayıklanmalıdır. Ayrıca sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin ihtiva ettiği fihhi meseleler İslam hukukçuları tarafından umumi bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Algül, Hüseyin. “Ebû Eyyûb el-Ensârî” md., *DİA*, İstanbul 1994, TDV Yayınları, X.
- Ateşyürek, Remzi. *Mehmet Vehbi Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsîrdeki Metodu*, YYLT., 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994.
- _____. “Mehmed Vehbi Efendi” md., *DİA*, Ankara 2003, TDV Yayınları, XXVIII.
- Atik, M. Kemal. “Ca‘berî” md., *DİA*, İstanbul 1992, TDV Yayınları, VI.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebû Râfî” md., *DİA*, İstanbul 1994, TDV Yayınları, X.
- Beyzâvî, Nâsıruddîn Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî. *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1. Baskı, Beyrût 1998, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, Beyrût 2010, Dâru'l-Fikr.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Muhtasari min Umûri Rasûlillâhi Sallâllahu Aleyhi Vesellem ve Sünenihi ve Eyyâmihî*, Kâhire ts., şerh ve tlk., Mustafa Dîb el-Buğâ, thk., Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâru Tavku'n-Necât.
- Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik” md., *DİA*, İstanbul 1995, TDV Yayınları, XI.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Abdullah b. Mes‘ûd” md., *DİA*, İstanbul 1988, TDV Yayınları, I.
- _____. *Tefsîr Usûlü*, 17. Baskı, Ankara 2008, TDV Yayınları.
- Ceylan, Hasan. Hüseyin. *Cumhuriyet Dönemi Din Devlet İlişkileri*, İstanbul 1990, Rehber Yayınları.
- Çakan, İ. Lütfü ve Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib” md., *DİA*, İstanbul 1988, TDV Yayınları, I.
- Çevik, Mümin. Müellifin Tercüme-i Hali, *Ahkâm-ı Kur‘âniyye*, İstanbul 1971, Üçdal Neşriyat.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl” md., *DİA*, İstanbul 1995, TDV Yayınları, XI.
- Ebussu‘ûd, Muhammed b. el-Âmidî. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, 1. Baskı, Beyrût 1999, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, 5. Baskı, İstanbul 1999, İşaret Yayınları.
- Eroğlu, Ali."Hâzin, Ali b. Muhammed" md., *DİA*, İstanbul 1998, TDV Yayınları, XVII.
- Fayda, Mustafa. "Taberî, Muhammed b. Cerîr" md., *DİA*, İstanbul 2010, TDV Yayınları, XXXIX.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali" md., *DİA*, İstanbul 1989, TDV Yayınları, II.
- Halil b. Ahmed b. Amr, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk., Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Beyrût 1988, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Haddâdî, Ebû Bekir b. Ali. *el Cevheretü'n-Neyyira 'alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, Kâhire 1904, Matbaatü'l-Hayriyye.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. İbrahim el-Bağdâdî. *Lübabü't-Te'vîl fî Meani't-Tenzîl*, 1. Baskı, Beyrût 1995, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*, 3. Baskı, Beyrût 1994, Dâru Sâdır.
- İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec, Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrût 2001, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Kattân, Menna'. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 7. Baskı, Kâhire 1990, Mektebetu Vehbe.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiü's-Sanâ'î fî Tertibi's-Şerâ'î*, 2. Baskı, Beyrût 1986, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kandemir, M.Yaşar. "Câbir b. Abdullah" md., *DİA*, İstanbul 1992, TDV Yayınları, VI.
- Kurt, Yaşar. "Ni'metullâh b. Mahmûd" md., *DİA*, İstanbul 2007, TDV Yayınları, XXXIII.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsir*, 1. Baskı, Kâhire 1997, Dâru's-Sâbûnî.
- Şâtîbî, Ebû İshâk. *el-Muvâfekat fî Usûli's-Şerî'â*, 1. Baskı, Beyrût 1994, Dâru'l-Ma'rife.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr*, 1.Baskı, Beyrût 1994, Dâru İbn Kesîr.
- Sönmez, M. Ali. "Abdurrahman b. Zeyd" md., *DİA*, İstanbul 1988, TDV Yayınları, I.
- Maturîdî, Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlât'ı Ehli's-Sünne*, 1. Baskı, Beyrût 2005, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Ma'rafî, Süleyman. *fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, çev. Orhan Parlak, 1. Baskı, Konya 2017, Tekin Kitabevi.
- Muhammed Reşîd b. Ali Rızâ. *Tefsîru'l-Menâr*, Mısır 1990, El-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb.
- Mustafa b. Abdullâh Hâcî Halife. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi ve'l-Funûn*, Beyrût ts., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Mustafa İbrahim, Ahmed Hasan Zeyyâd, Hâmid Abdulkâdir ve Muhammed Ali Neccâr, *el-Mu'cemul-Vasît*, Kâhire ts., Dâru'l-Fikr.
- Nahcuvânî, Ni'metullah. *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye*, 1. Baskı, Mısır 1999, Dâru Rikâbî li'n-Neşr.
- Nisâbûrî, Ebû'l-Hüseyin Muslimu'bnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*, 5. Baskı, Beyrût ts., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Paçacı, Mehmet. *Kur'an'a Giriş*, 4. Baskı, İstanbul 2010, İsam Yayınları.
- Pak, İzzettin. *Konyalı Mehmed Vehbi Efendi ve Tefsîrdeki Metodu*, YYLT., Danışman: Prof. Dr. Şevki SAKA, Ankara 2007.
- Râzî, Fahreddîn b. Ziyâuddîn. *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3. Baskı, Beyrût 2000, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Sa'lebî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mağlûf. *el Cevâhiru'l-Hasên fi Tefsîri'l Kur'an*, Beyrût 1998, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'an-ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul 1994, Şûle Yayınları, Gündoğdu Matbaası.
- Seyyid Kutub b. İbrâhim b. Hüseyin. *fî Zilâl-il-Kur'an* 17. Baskı, Beyrût 1992, Dâru'ş-Şurûk.
- Subhî, Sâlih. *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, 18. Baskı, Beyrût 1990, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Suyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l Kur'an*, Mısır 1974, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Ammetü li'l-Kitâb.
- _____. *Lübâbü'n Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Mısır 2002, Dâru'l-Beyânî'l-Arabî.
- Süleymân, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b.Süleymân*, 1. Baskı, Beyrût 2002, Dâru İhyâi't-Turâs.
- Şimşek, M. Said. *Günümüz Tefsîr Problemleri*, 12. Baskı, İstanbul 2014, Kitap Dünyası Yayınları.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr. *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l Kur'ân*, 1. Baskı, Beyrût 2000, Muessesetü'r-Risâle.

Turgut, Ali. *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991, İFAV.

_____. "Nizâmeddîn en-Nîsâbü'rî" md., *DİA*, İstanbul 2007, TDV Yayınları, XXXIII.

Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nîsâbü'rî. *Esbâbu'n-Nüzûl*, thk., Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrût 1991, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Yağmur, Oğuzhan Şemseddin. *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'ân Dili" Adlı Eserinde Esbab'ı Nüzûle Yaklaşımı*, YYLT., İzmir 2001.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Beyzâvî" md., *DİA*, İstanbul 1992, TDV Yayınları, VI.

_____. "Fahreddîn er-Râzî" md., *DİA*, İstanbul 1995, TDV Yayınları, XII.

Karadâvî, Yûsuf. *Muhâderâtu Yûsuf el-Karadâvî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 1. Baskı, Kâhire 2011, Mektebetü Vehbe.

Zerkânî, Muhammed. *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thr., Ahmed Şemsuddîn, 1. Baskı, Beyrût 1988, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kâhire ts., Mektebetu Dâri't-Türâs.

Ziriklî, Hayruddîn b. Muhammed ed-Dımeşkî. *el-A'lâm*, 15. Baskı, Beyrût 2002, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, 12. Baskı Suriye ts., Dâru'l-Fikr.